

บทที่ 4

บทบาทชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

1. บทบาททางทหารของชุมชนชาวโปรตุเกส

การทำสัญญาระหว่างสยามกับโปรตุเกสในปี พ.ศ.2059 ทำให้เกิดชุมชนพ่อค้าชาวโปรตุเกสขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองพระนครศรีอยุธยา แล้วกลายเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารอาสา เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและศาสนสถานอย่างมั่นคงในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ.2186-2189) หลังจากสมเด็จพระไชยราชาธิราชได้พระราชทานที่ดินแก่ชาวโปรตุเกสจำนวน 120 คน จาก 130 คนที่ได้อาสาเข้าร่วมรบในกองทัพสยามเมื่อครั้งศึกเชียงใหม่ พ.ศ.2091¹ อันเป็นหลักฐานที่นักประวัติศาสตร์ทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันตก อ้างอิงมาจากการเขียนของแฟร์เนา มินดีช ปินดู² ซึ่งแม้ว่าวูด (W.A.R. Wood) จะพยายามท้วงติงเรื่องศักราชที่ปรากฏในงานของ ปินดู ว่า "ไม่รับกับหลักฐานบางชิ้นซึ่งตรงกันกับหลักฐานของเชียงใหม่และน่าน ซึ่งระบุว่าสงครามระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ นั้น เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2089 มิใช่ปี พ.ศ. 2091 ดังปรากฏในงานของปินดู"³ กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่าหลักฐานของปินดูจะปราศจากความจริงทางประวัติศาสตร์ ดังปรากฏอย่างน้อยที่สุดเรื่องราวเกี่ยวกับ ดอมิงกู ดี ไชซซ์ (Domingo de Seixas) นายทัพหรือนายทหารชาวโปรตุเกสซึ่งร่วมทัพสมเด็จพระไชยราชาไปรบเชียงใหม่ มิได้กล่าวถึงแต่เพียงในงานของปินดูเท่านั้นงานนิพนธ์ของ จูอว ดี บารูช ยังช่วยยืนยันเหตุการณ์ดัง

---

¹ Fernand Mendez Pinto, The voyages and adventures of Fernand Mendez Pinto, Translated by Henry Cogan (London : Dawson of Pall Mall, 1969), p262. อ้างตามหลักฐานของปินดู ซึ่งระบุว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2081 และดู "ไทยรบพม่า", ประชุมพงศาวดารเล่ม 5 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2506), หน้า 11.

² Fernand Mendez Pinto, op.cit., p.262-278.

³ W.A.R. Wood, "Fernão Mendez Pinto's Account of Events in Siam," Jornal of the Siam Society Vol.II (1959) : 199.

กล่าวด้วย⁴ ปินตู ระบุว่า "ชาวต่างประเทศทุกๆชนชาติที่ไปร่วมรบกับกษัตริย์สยามนั้น ต่างก็ได้รับคำมั่นสัญญาว่า จะได้รับบำเหน็จรางวัลการยกย่อง ผลประโยชน์ ความชื่นชม และเกียรติยศชื่อเสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะได้รับอนุญาตให้สร้างโบสถ์ เพื่อการปฏิบัติศาสนกิจในแผ่นดินสยามได้..."⁵ ในขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา บรรยายว่า ชาวโปรตุเกสจำนวน 120 คน จาก 130 คน ซึ่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาถูกเกณฑ์ไปรบศึกเชียงกรานในกองทัพของสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อ พ.ศ.2081 จึงได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งค่ายในกรุงศรีอยุธยานับตั้งแต่บัดนั้น⁶ กรณีของศึกเชียงกราน แม้จะถูกชี้ว่าอาจไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เนื่องจากพงศาวดารพม่าฉบับนายอุกالا (อุกาลา มหายาสะวินจี) มิได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เกี่ยวกับศึกเมืองเชียงกราน เพราะทรงคิดพันการรบกับเมืองเมาะตะมะ พะโค แปร และรัฐฉานระหว่าง พ.ศ.2081-2085⁷ แต่ถึงกระนั้น ดร. สุเนตร ชุตินทรานนท์ ก็ยอมรับว่าจารีตการเขียนพงศาวดารพม่า นั้น

มีข้อมูลจำนวนมากที่ผู้บันทึกพงศาวดารพม่าบันทึกขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อจะเชิดชูแสดงความยิ่งใหญ่ ความเก่งกล้าสามารถและความเจียมค้มทางยุทธวิธีของนายทัพและเหล่าทหารเป็นสำคัญ⁸

⁴ 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดย ลินจง สุวรรณโกสิน . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2531, หน้า 95.

⁵ Fernand Mendez Pinto, op.cit., p262.

⁶ พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถ เลขา เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษร สัมพันธ์ , 2505), หน้า 261.

⁷ สุเนตร ชุตินทรานนท์ พม่ารบไทย : ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2537), หน้า 70-71.

⁸ สุเนตร ชุตินทรานนท์ สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 : ศึกษาจากพงศาวดาร พม่าฉบับราชวงศ์คองบอง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 36-37 และ พม่ารบไทย. หน้า 69.

กล่าวคือหากสงครามครั้งใดประสบความสำเร็จ นักเขียนพงศาวดารอาจจะคัดเหตุการณ์นั้นออกไป ทำให้ศึกเมืองเชียงกรานแม้จะไม่ปรากฏในพงศาวดารพม่าฉบับนายอุทลา บันทึกการเดินทางท่องเที่ยวของปินดูนับเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวต่างๆเกี่ยวกับสยาม โดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีของสยาม เนื้อหาของเอกสารทำให้ทราบข้อมูลด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากร ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การทหาร วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของสยาม กฎหมายและเรื่องราวในราชสำนักตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้น เห็นได้ชัดเจนว่าโดยทั่วไปแล้วข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในงานของปินดูจำนวนไม่น้อย สอดคล้องกับงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ชาวโปรตุเกสหลายคน แม้ปินดูจะถูกตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นของการเป็นประจักษ์พยานบุคคลในเหตุการณ์แต่ความรู้ที่ปรากฏในงานเขียนของเขาสามารถพิสูจน์ได้จากหลักฐานอื่นๆ การที่ปินดูเคยมีสถานภาพเป็นนักสอนศาสนาในญี่ปุ่น อาจทำให้เขามีโอกาสได้เห็นเอกสารรายงานต่างๆ ที่รายงานเข้าไปยังวังมณฑลโพนทะเล ณ เมืองซึ่งเขาเคยเดินทางไปถึง (อาทิจีญี่ปุ่น กัว และ มะละกา) รูปแบบงานเขียนของเขาบางส่วนยังมีลักษณะเป็นจดหมายติดต่อกับบุคคลต่างๆ⁹ ดังนั้นจึงไม่ควรมองข้ามในเรื่องความแม่นยำของวัน เดือน ปี ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารของเขา นอกจากนี้ ปินดู ได้ยืนยันอย่างจริงจังเกินกว่าที่จะมองเพียงว่างานนิพนธ์ของเขาเป็นเพียงหนังสือเรีบรมณ์ เพราะเขาได้รับจดหมายแนะนำตัวจากผู้สำเร็จราชการ โปรตุเกสแห่งเมืองกัวให้เข้าเฝ้ารับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระราชินีแคทเธอรีน (Madam Katherina , our Queen of memory) ซึ่งปกครองโปรตุเกสในขณะนั้น¹⁰ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการอ้างอิงพยานบุคคลของเขาต่อกิจกรรมต่างๆ เขาต้องต่อสู้เป็นเวลานานถึงยี่สิบห้าปี กว่าที่จะได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลจากราชสำนักโปรตุเกส (หลังจากที่เขาถึงแก่กรรมไปแล้ว) ทั้งนี้จะเป็นด้วยสาเหตุที่เขาเป็นมาจากพื้นฐานกลาสีเรือยากจน หรือเคยกินเนื้อแอกมาเลย์ประทัง

⁹ Joaquim de Campos , Early Portuguese Accounts of Thailand (Portugal : Camara Municipal de Lisboa , 1983) , p.21.

¹⁰ Fernand Mendez Pinto, op.cit., p.317.

หลังจากถูกข้าศึกโจมตี อันขัดต่อจริยธรรมขณะนั้นอย่างรุนแรง¹¹ แม้แต่เป็นตัวเองก็คงจะไม่เข้าใจบันทึกของชิมอง เดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เองได้นำหลักฐานของปืนคูไปใช้อ้างอิงด้วย¹² ประเด็นดังกล่าวทำให้การใช้เอกสาร ไม่ว่าจะ เป็นของปืนคู หรือ ลาลูแบร์ และอื่นๆ ต่างก็จำเป็นต้องผ่านการกลั่นกรองหลายๆชั้นไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน หลักฐานของปืนคูได้ทำให้งานของ อี.ดับบลิว. ฮัทชินสัน (E.W. Hutchinson) ชื่อ "Adventurers in Siam in the seventeenth century" (1940) ระบุว่า

ทหารโปรตุเกสจำนวน 120 คน ซึ่งสมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงจ้างเป็นทหารรักษาพระองค์ (Bodyguard) ได้สอนให้ชาวสยามรู้จักใช้ปืนไฟ (Firearms) ของชาวยุโรป...¹³

ฮัทชินสัน กล่าวว่า การรับทหารโปรตุเกสเข้าไปในกองทัพสยามจำนวน 120 คน ของสมเด็จพระไชยราชาธิราชเป็นการ "จ้าง" แม้หลักฐานของ ปืนคู จะชี้ว่าการเข้าร่วมในกองทัพสยามของชาวโปรตุเกสครั้งนั้นเป็น "การถูกเกณฑ์" โดยได้รับการเสนอเงื่อนไข และคำมั่นสัญญาเป็นสิ่งตอบแทน มีฉะนั้น "ให้พวกเขาเตรียมตัวออกไปจากพระราชอาณาจักรภายใน 3 วัน"¹⁴ สิ่งตอบแทนที่ชาวโปรตุเกสได้รับคือ "การได้รับความเคารพนับถือยิ่งขึ้นจากชาวสยามเหนือชนชาติอื่น" การเข้าร่วมกองทัพในฐานะทหารรักษาพระองค์ (The guard of The King's Person) การได้รับบำเหน็จอย่างงาม ได้รับผลประโยชน์มากมาย ได้รับความนิยมนชมชอบและเกียรติยศเหนือสิ่งอื่นใด คือ การจะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างโบสถ์คริสต์ในอาณาจักรสยาม¹⁵ การที่ฮัทชินสัน ชี้ว่าทหารโปรตุเกสที่ถูกกล่าวถึงเป็น "ทหารรับจ้าง" ด้วยเงื่อนไขที่ดึงดูดใจ

¹¹ กรมศิลปากร. การท่องเที่ยวพจนานุกรมของแฟร์นันด์ มังเคซ ปินโต ค.ศ. 1537-1558 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิช, 2526), หน้า 64.

¹² ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 502.

¹³ E.W. Hutchinson, "Adventurers in Siam in the seventeenth century", p.22.

¹⁴ Fernand Mendez Pinto, op.cit., p.262.

¹⁵ Ibid., p.262.

ไม่ห่างไกลความจริงเท่าใดนัก เพียงแต่เป็นคู่มือได้ระบุในหลักฐานของตนอย่างชัดเจนว่า ชาวโปรตุเกสเหล่านั้นเป็นทหารรับจ้าง หากแต่ระบุให้เห็นว่าทหารโปรตุเกสมีสถานะคล้ายทหารอาสาหรือทหารเกณฑ์ ฮัทชินสันยืนยันว่าชาวโปรตุเกสเดินทางมายังตะวันออกด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการเผชิญโชคและการสร้างฐานะให้แก่ตนเอง เขาอ้างบันทึกของชาวโปรตุเกสที่ระบุให้ทราบถึงสถานะของชาวโปรตุเกสที่เดินทางออกจากประเทศว่ามี 2 ประเภท คือคนที่แต่งงานแล้วกับทหาร ซึ่งชายฉกรรจ์คนใดยังไม่ได้แต่งงานจะถือว่าเป็นทหารทั้งสิ้น ฮัทชินสันได้อ้างงานเขียนของ เซอร์ จอร์จ สกอตต์ (Sir. George Scott) ชื่อ "Burma" ว่า "เมื่อชาวโปรตุเกสเดินทางมาถึงอินเดีย สิ่งที่พวกเขาจะทำคือมุ่งหน้าไปยังสถานที่ที่พวกเขาคิดว่าดีที่สุดสำหรับตนเอง"¹⁶ ซึ่งหมายถึงการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์โดยตรงด้วยวิธีการต่างๆ ฮัทชินสันจึงเสนอว่ามีชาวโปรตุเกสแยกตัวออกมาเป็นนักเผชิญโชค อาทิตหารรับจ้าง(Mercennaries) และทหารปืนใหญ่(Armourers)ในกองทัพสยาม โดยมีต้องรับผิดชอบต่อรัฐบาลโปรตุเกสอีกต่อไป และพวกเขาก็ทำงานให้แก่สยามเป็นอย่างดี แม้ว่าจะไม่ใช่ประเทศของตน¹⁷

เซอร์ จอห์น เบาวริง ระบุว่า ในปี พ.ศ.2111 กษัตริย์พะโค ยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ชาวสยามไม่เพียงแต่จะได้รับความช่วยเหลือจากชาวโปรตุเกสที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยามเท่านั้น พวกเขายังได้รับความช่วยเหลือจากลูกเรือรบที่จอดทอดสมออยู่ในแม่น้ำด้วย และส่วนที่อ่อนแอของเมืองถูกยกให้ชาวโปรตุเกสป้องกัน ภายใต้การบังคับบัญชาของ คิอูญ แปร์ไรรา ทำให้สยามรอดพ้นการถูกยึดครองมาได้ด้วยความกล้าหาญของชาวโปรตุเกส ซึ่งกล่าวว่าถูกเสนอเงินก้อนโตเพื่อซื้อตัวไปอยู่ฝ่ายพะโค¹⁸ เบาวริง มิได้ชี้แจงชัดเจนถึงสถานภาพของชาวโปรตุเกส ที่ได้ช่วยป้องกันอยุธยาในศึกปี พ.ศ. 2111 แต่จากภาพสะท้อนในหลักฐานของเบาวริง ดูเหมือนว่าพวกเขาจะมีใช้ทหารรับจ้างโดยตรง หากแต่มีลักษณะการอาสาช่วยรบป้องกันพระนครให้ชาวสยาม โดยมีได้รับสิ่งตอบแทนใดๆ นอกจากสิทธิพิเศษทางการค้าและบำเหน็จรายปีมิใช่ค่าจ้างรายเดือน นักประวัติก

¹⁶ E.W.Hutchinson, op.cit., p.22.

¹⁷ Ibid., p.23.

¹⁸ John Bowring, The kingdom and the people of Siam (Kuala Lumpur : Oxford University Press,1969), p.60.

ศาสตร์ชาวโปรตุเกสชื่อ เจากิง ดี กัมปูล ระบุว่า ในปี พ.ศ.2058 สยามทำสัญญากับโปรตุเกส กษัตริย์สยามทรงได้รับประโยชน์อย่างมาก โดยทรงรับอาวุธปืน และครูฝึกชาวโปรตุเกสในการรบกับเชียงใหม่ จนได้รับชัยชนะทำให้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงปรับปรุงกองทัพใหม่และเริ่มทำตำราพิชัยสงครามภายโดยได้รับความช่วยเหลือจากที่ปรึกษาชาวโปรตุเกส¹⁹ หลักฐานแวดล้อมดังกล่าวพยายามเสนอภาพของปัจเจกชนกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาสยามภายใต้การเกื้อหนุนของสัญญาทางการค้า ปัจเจกชนกลุ่มนี้เองที่ถูกเรียกว่าพวก ลันชาดูซ²⁰ หรือ โปรตุเกสกึ่งอิสระที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา

ดำเนินิ เลชะกุล กล่าวถึง "การอาสาไปรบ" ของชาวโปรตุเกสในรัชสมัย สมเด็จพระไชยราชาธิราช โดยเป็นผู้นำเอา "ปืนไฟ" เข้ามาเผยแพร่เป็นครั้งแรก²¹ ต่อมา ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ชาวโปรตุเกสได้ถ่ายทอดวิธีการหล่อปืนใหญ่ให้แก่ สยาม ขณะเดียวกันฝ่ายพระเจ้าบุเรงนอง ก็จ้างทหารปืนใหญ่ชาวโปรตุเกสประจำในกองทัพจำนวน 400 คน²² อย่างไรก็ตามนักประวัติศาสตร์พม่าชื่อ หม่อง ทิน อ่อง²³ ได้ชี้ว่า ในสงครามระหว่างพม่ากับสยาม เมื่อปี พ.ศ.2111 กองทัพสยามเต็มไปด้วยทหารผ่านศึก ชาวโปรตุเกส (Portuguese veterans) กว่า 1,000 คน มีทั้งปืนคาบศิลาและปืนไฟอย่างครบ ครัน การต่อต้านจากปืนของทหารรับจ้างโปรตุเกสในกองทัพสยาม สร้างความสูญเสีย มากมายแก่กองทัพของบุเรงนอง ทำให้พระองค์ตัดสินใจปิดล้อมอยุธยาอยู่เป็นเวลานาน จากงานเขียนข้างต้นทำให้ภาพลักษณ์และศักยภาพของชาวโปรตุเกสด้านการทหารเลดู ยิ่งใหญ่มาก แม้ว่าบางแง่มุมอันปรากฏอยู่ในงานค้นคว้า ของ ฮาร์วีย์ (G.E. Harvey) จะทำ

¹⁹ Joaquim de Campos, op.cit., p.8-9.

²⁰ Suthachai Yimprasert, "Portuguese Lançados in Asia in the sixteenth and seventeenth centuries," (Doctor of Philosophy 's Thesis, The University of Bristol, 1998) , p.261.

²¹ ดำเนินิ เลชะกุล, "การทหารไทยสมัยอยุธยา." รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี (พระนคร : องค์การการค้าสุรสา, 2510), หน้า 99.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

²³ Maung Htin Aung, A History of Burma (New York : Columbia University Press.1962), p.121.

ให้เกิดภาพลบแก่ทหารโปรตุเกสบ้าง คือมีการระบุว่า "การยิงปืนใหญ่ บางครั้งก็จำเป็นต้องให้เรือหยุด เพราะแรงถีบของปืนใหญ่นั้น กลับทำอันตรายต่อพวกเขา มากกว่าจะทำลายล้างฝ่ายตรงข้าม..."²⁴

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงระบุว่าสิ่งที่สยามได้จากโปรตุเกสคือศิลปะในการทำปืนใหญ่ การใช้ปืนใหญ่ในสงครามและการสร้างป้อมค่ายป้องกันการถูกยิงด้วยปืนใหญ่²⁵ รอง ศยามานนท์ ใน "A History of Thailand (1971) ก็ระบุเช่นเดียวกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แต่ชี้ชัดลงไปว่าชาวโปรตุเกสมีฐานะเป็น "The soldier of fortunes" และทหารชาวโปรตุเกสเหล่านี้ได้เข้าร่วมกับกองทัพพม่าด้วย²⁶ หากจะกล่าวโดยรวมแล้วภาพของทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสในประวัติศาสตร์ไทย ก่อนข้างจะถูกกล่าวถึงจากนักประวัติศาสตร์ทั่วไปอย่างชัดเจน ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา แต่หลังจากนั้นแล้วหลักฐานที่ปรากฏมีแนวโน้มที่จะเสนอว่า พวกเขามีใช้ทหารรับจ้าง หากแต่มีสถานภาพเป็นทหารอาสา ความหมายของทหารอาสาคือถูกเรียกมาช่วยต่อสู้เพื่อป้องกันประเทศในยามสงครามหรือเมื่อเกิดเหตุวุ่นวาย ดังปรากฏเหตุการณ์เกณฑ์ทหารอาสาชาวโปรตุเกสไปรบกับเชียงใหม่ในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช เป็นต้น

นอกจากหลักฐานของปืนคู่แล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาไม่น้อยมาก ปัจจัยดังกล่าวทำให้เมื่อกล่าวถึงบทบาทของทหารรับจ้างโปรตุเกสในสยาม หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงต้องอาศัยภาพรวมจากนักเขียนตะวันตกซึ่งก็มักเสนอภาพแบบ "มุมมองของคนนอก" เข้ามาทำให้ภาพทหารต่างชาติในกองทัพ

²⁴ G.E.Harvey, History of Burma (London : Frank Cass and Company Limited, 1967), p.132.

²⁵ ทรงใช้คำว่า Firearms ในความหมายของปืนใหญ่มาแต่ต้น ดู H. R.H. Prince Damrong, "The Introduction of Western Culture in Siam," Journal of Siam Society Vol.VII (1959) : 1-12. ทรงใช้คำว่า Firearms ในความหมายของปืนใหญ่มาแต่ต้น

²⁶ Rong Syamananda, A History of Thailand (Bangkok : Chulalongkorn University, 1986), p.45. สงครามระหว่างสยามกับพม่าในปี พ.ศ.2106 มีทหาร โปรตุเกส ร่วมมาในกองทัพพม่าประมาณ 2,000 คน ดู ฟรังซัวร์ อังรี คุรแปง, เรื่องเดิม, หน้า20.

สยามเป็นทหารรับจ้างไปหมด ขณะเดียวกันเมื่อนักประวัติศาสตร์ไทยมองกลับออกไปในกองทัพพม่า ก็มักจะเสนอภาพว่า ทหารโปรตุเกสเป็นทหารรับจ้างในกองทัพพม่าไปโดยรวมเช่นกัน โดยมีได้ชี้ให้เห็นถึงสิ่งตอบแทนในแต่ละยุคแต่ละสมัยของการร่วมทัพกับกษัตริย์พื้นเมือง ที่พวกเขาได้รับจากการรบแต่ละครั้งอย่างเด่นชัด บันทึกการเดินทางของทูตพ่อค้าและบาทหลวงต่างชาติที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ช่วยยืนยันเรื่องราวอันปรากฏอยู่น้อยนิดให้แลเห็นภาพเกี่ยวกับบทบาทของทหาร โปรตุเกสในสมัยอยุธยาได้กระจ่างขึ้นอีกพอสมควร บันทึกชิ้นหนึ่ง ของเลขานุการคณะทูตชาวเปอร์เซีย ชื่อ อิบน์ มุฮัมหมัด อิบรอฮิม (Ibn Muhammad Ibrahim)²⁷ ในปี พ.ศ. 2228 ระบุว่า อะกา มุฮัมหมัด (Āqā Muhummād) ขุนนางสยามเชื้อสายอิหร่านในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้จ้างชาวอิหร่านจำนวน 200 คน จากอัสเตอร์าบัด (Āsterābād) และมายัมดาร์อัน (Māgāmdārān) มาเป็นทหารรักษาพระองค์ (Bodyguard) ด้วยอัตราค่าจ้างคนละ 10-20 Tumans ต่อปี พวกเขาได้รับพระราชทานบ้านให้อยู่คนละหลัง มีบ่าวไพร่ (Peasant) 2 คน ได้รับม้าประจำตำแหน่งคนละ 1 ตัว พร้อมอาน เครื่องแบบ (ซึ่งทหารชาวสยามไม่มี) ฟางสำหรับเลี้ยงม้า และอื่นๆ แต่ปรากฏว่าทหารรักษาพระองค์เหล่านี้ก็มักจะก่อความวุ่นวาย สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงลงโทษ อะกา มุฮัมหมัด และลดค่าจ้างทหารรักษาพระองค์ชาวเปอร์เซียลงเหลือคนละ 12 Tumans ต่อปี เท่าๆกัน²⁸ และทรงจ้างทหารชาวยุโรปเข้ามาปฏิบัติหน้าที่แทน หลักฐานของอิบรอฮิมระบุว่า

เมื่อเร็วๆนี้ กษัตริย์สยามทรงนำฝรั่ง (Frank) เข้ามาเพิ่มอีก 200 คน ในตำแหน่งมหาดเล็ก (Attendants) โดยจ่ายเงินเดือนประจำให้ และต้องจ่ายเงินถึง 3,000 Tumans ต่อปีเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการนี้ โดยเฉพาะ²⁹

นอกจากทหารรักษาพระองค์ในบันทึกของอิบรอฮิมแล้ว บันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ต ยังได้ระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงจ้างชาวโปรตุเกสเข้ามา

²⁷ Ibn Muhammad Ibrahim, *The ship of Sulaiman*, Translated by John o'Kance (London : Routled & Kegan Paul Perss, 1972), p.100.

²⁸ Ibid., p.101.

²⁹ Ibid., p.156.

ปฏิบัติราชการใน (กองทัพ) สยาม โดยรับค่าจ้างเป็นเงินเดือนละ 14 เอกุส์³⁰ มีรายงานเพิ่มเติมของ ม. เดฟาร์จซ์ ลง 27 ธันวาคม 2230 ระบุว่า "พระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชทานเงินแก่ทหารโปรตุเกสซึ่งทำราชการอยู่ถึงวันละ 10 ฟรังค์"³¹ อย่างไรก็ตามในระยะเวลาหลัง ไม่ปรากฏหลักฐานการจ้างทหารโปรตุเกสเข้ารับราชการ จดหมายเหตูลี้กซานเดอร์ ฮามิลตัน ซึ่งเข้ามากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2262 (รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ระบุว่า "ในการวางแผนทำสงครามกับกัมพูชาและญวนนั้น สมเด็จพระนารายณ์ ทรงจ้างทหารอังกฤษจำนวนมากด้วยเงินเดือนแพงๆ และพวกเขาปฏิบัติหน้าที่ในสงครามอย่างกล้าหาญ สมเกียรติยศชาวอังกฤษยิ่งนัก ทำให้พระองค์ทรงโปรดปรานชาวอังกฤษมากขึ้น"³²

อิบน์ มุฮัมหมัด อิบบรอฮิม เลขานุการคณะทูตเปอร์เซีย ชี้ว่ากองทัพสยามเป็นกองทัพชาวนา³³ (Peasantry Army) หลักฐานฝ่ายไทย อาทิ "พระราชกำหนดเกล้า" ในกฎหมายตราสามดวงก็ระบุถึงการเกณฑ์ไพร่พลสังกัดมูลนายต่างๆ ภายใต้การดำเนินงานของกรมพระสุรัสวดี เพื่อขึ้นทะเบียนเป็นทหาร หลักฐานของลาตูแบร์ระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีทหารรักษาพระองค์ทั้งชาวสยามและชาวต่างชาติ³⁴ ได้แก่ทหารรักษาพระองค์ชาวญี่ปุ่น เคยมีประจำการอยู่ในสยามถึง 600 คน³⁵ แต่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปรากฏว่าทหารกรมนี้ถูกยุบทิ้งไป กระนั้นก็ดี แม้อลาตูแบร์จะระบุว่าทหารรักษาพระองค์ชาวญี่ปุ่นจะถูกยุบไปในสมัยพระเจ้าปราสาททอง แต่พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองในกฎหมายตราสามดวงยังคงมีร่องรอยของ "กรมอาสาญี่ปุ่น" ซึ่งมี "พระเสนาภิมุข" เป็นเจ้ากรมหลงเหลืออยู่ ตำแหน่ง "พระเสนาภิมุข" นี้เอง ที่ชี้ว่า "กรมอาสาญี่ปุ่น" กับ "กองทหารรักษาพระองค์ญี่ปุ่น" เป็นทหารหน่วยเดียวกัน ในหลักฐาน

³⁰ กิจ์ ตาซาร์ต, การเดินทางของบาทหลวงคาซาร์ต เล่ม 1-3 ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิwap, 2521), หน้า 39.

³¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 28, หน้า 9.

³² สุพรรณิ กาญจนันฐิติ, "จดหมายเหตูลี้กซานเดอร์ แฮมินตัน เกี่ยวกับอาณาจักรสยาม," วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (กันยายน 2531) : 56.

³³ Ibn Muḥammad Ibrāhīm, op.cit., p.56.

³⁴ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 431-435.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 433.

ของวันวลิตระบุว่า "แม่กองอาสาญี่ปุ่น" คือ "ออกญาเสนาภิมุก"³⁶ ทหารรักษาพระองค์ญี่ปุ่นน่าจะได้รับค่าตอบแทนเป็นเบี้ยหวัดรายปี ผลประโยชน์ทางการค้าและภาษีอากรขนอนเชิงเรือต่างๆ ทำให้มีอิทธิพลในทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยามาก หลักฐานของวันวลิต ได้ระบุถึงความเกรงใจและการเอาอกเอาใจที่ออกญาเสนาภิมุกได้รับจากออกญากลาโหมศรีสุริยวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง)³⁷ เป็นอันมาก

ทหารรักษาพระองค์กลุ่มต่อมาคือ ทหารม้ารักษาพระองค์ชาวมอญและลาว ลาลูแบร์ กล่าวว่า ทหารเหล่านี้เป็นพวกที่ถูกจัดตั้งจากชาวลาวและชาวมอญ ซึ่งถูกเกณฑ์มาเข้าเดือนเช่นเดียวกับชาวสยาม³⁸ ดังนั้นทหารม้ารักษาพระองค์ชาวมอญ และลาวจึงมีลักษณะเป็นทหารอาสาซึ่งไม่มีเงินเดือนประจำ เนื่องจากถูกเกณฑ์มาเข้าเวร(เข้าเดือน)

ทหารรักษาพระองค์อีกกลุ่มหนึ่งคือกองทหารม้าชาวต่างประเทศซึ่งประกอบด้วยกำลังพล 130 คน กลุ่มแรกเป็นทหารม้าแขกมัวร์ จำนวน 2 กอง กองละ 30 คน คนเหล่านี้เป็นชาวโมกุล (Mogul) กลุ่มที่สองเป็นกองทหารจีนชาวคาด หรือ คาร์คาร์ จำนวน 20 คน กลุ่มที่สามเป็นกองทหารแขกปายัง (Pacyns) หรือแขกราชบุตร (Rasboutes) จำนวน 2 กอง กองละ 25 คน ค่าตอบแทนที่ทหารม้าชาวมัวร์ ได้รับคือ อาวุธ ม้า และเบี้ยหวัด ปีละ 3 ชั่งกับ 12 ตำลึง (ประมาณ 540 ลิฟร์ ตามหลักฐานของลาลูแบร์) เสื้อสัทิลาดสีแดงหนึ่งตัว ส่วนผู้บังคับกองร้อย 2 คนนั้นได้รับเบี้ยหวัดปีละ 5 ชั่ง 12 ตำลึง (ประมาณ 840 ลิฟร์) กับเสื้อสีแดงเข้ม พวกแขกราชบุตรจะได้รับสิ่งตอบแทนเท่าเทียมกับแขกมัวร์ ส่วนจีนคาดนั้นได้รับเบี้ยหวัดคนละ 6 ตำลึง หรือ 45 ลิฟร์ ผู้บังคับกองร้อยได้เบี้ยหวัดคนละ 15 ตำลึง หรือ 112 ลิฟร์ 10 ซอล ต่อปี³⁹

สำหรับกองทหารฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาพร้อมคณะทูต ลาลูแบร์ และ เซเบเรต์ เมื่อปี พ.ศ. 2230 เพื่อเข้าประจำ ณ ป้อมในเมืองบางกอกนั้น มีหลักฐานชี้ชัดว่าเป็นกองทหารซึ่งยังได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลฝรั่งเศส บันทึกสำนักพระราชวังแวร์ซายด์ ลงวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2231 ถึง ม. แดส กลูโซซ์ เรื่องการส่งเงินเดือนจากฝรั่งเศสไป

³⁶ "จดหมายเหตุวันวลิต ฉบับสมบูรณ์" ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79, หน้า 180.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

³⁸ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 434.

³⁹ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 434-435.

จ่ายแก่ทหารในเมืองบางกอก⁴⁰ การเข้ามาประจำอยู่ในป้อมที่เมืองบางกอกของกองทหารฝรั่งเศสมีเหตุทางด้านการเมืองและการค้าเป็นสำคัญ

บันทึกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในอยุธยามีคุณค่าอย่างยิ่งในการชี้ร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ในเหตุการณ์ขับไล่ทหารฝรั่งเศสออกจากกรุงศรีอยุธยาปี พ.ศ.2231ของสมเด็จพระเพทราชา มีหลักฐานจดหมายของ ม.มาติโน ถึงผู้อำนวยการคณะการต่างประเทศ (Mission Étrangère de Paris) ลงวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2232 ระบุว่าเมื่อข่าวการต่อสู้กันระหว่างทหารสยามกับกองทหารฝรั่งเศสในป้อมที่เมืองบางกอกทราบไปถึงเมืองลัวะไว้ก่อให้เกิดความแตกตื่นทั่วไป แต่เพียงชั่วระยะเวลาไม่นานนักฝ่ายสยามก็สามารถเกณฑ์คนชาติต่างๆ อาทิ แคมบัวร์ แคมมะลาญ จีน มอญ ไทย และพวกโปรตุเกสจำนวนมากเข้าเป็นทหารมีเรือรบอังกฤษ 2 ลำเข้ามาเสริม ฝ่ายฮอลันดาซึ่ง ม.มาติโน ระบุว่า เป็น "ศัตรูลับๆ ฝักออยแวงักัดชาวฝรั่งเศส" ก็ได้ฉวยโอกาสเป็นธุระในการจัดหาคนและอาวุธส่งให้สยามมากที่สุดเท่าที่จะจัดให้ได้⁴¹ เอกสารของโปรตุเกสได้รายงานเช่นกันว่า การต่อสู้ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสยุติลงเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ.2231 โดยทหารฝรั่งเศสยอมแพ้⁴² จากนั้นสมเด็จพระเพทราชาทรงโปรดให้เกณฑ์ชาวโปรตุเกสให้ส่งกำลังมาป้องกันเมืองและพระราชวัง ชาวโปรตุเกสอีกกลุ่มหนึ่งถูกส่งออกไปจัดตั้งโข่กันปากแม่น้ำไว้⁴³ เพื่อป้องกันมิให้เรือฝรั่งเศสแล่นเข้ามาได้ เพราะทรงทราบจากคำให้การของฟอลคอนว่า จะมีเรือฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาเร็วกว่าที่เคยมาถึงในปี พ.ศ.2230 พฤติกรรมในการเกณฑ์ชาวโปรตุเกสมาป้องกันเมืองและพระราชวังกับการส่งชาวโปรตุเกสออกไปตั้งโข่กันปากแม่น้ำไว้ เป็นลักษณะของการเกณฑ์ชาวต่างชาติมารับ

⁴⁰ กรมศิลปากร.เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ ของกระทรวงทหารเรือฝรั่งเศส เกี่ยวกับประเทศสยาม. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2524) หน้า279.

⁴¹ "รายงานของ ม.มาติโน" ประชุมพงศาวดารเล่ม20.หน้า 279.

⁴² กรมศิลปากร, "เรื่องข่าวสยาม," บันทึกสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่17 เล่ม5. แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520),หน้า 61.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า61.

ราชการเมื่อเกิดเหตุไม่สงบในบ้านเมือง ชาวโปรตุเกสเหล่านี้น่าจะมิใช่พวกที่เพิ่งเคยถูกเรียกไปป้องกันเมืองและชิงโซ่กันลำน้ำเป็นครั้งแรก เนื่องจากการเจาะจงให้ชาวโปรตุเกสไป "ชิงโซ่" เช่นนี้ บ่งชี้ให้เห็นว่าพวกเขาเคยมีประสบการณ์มาแล้ว สิ่งตอบแทนของการถูกเกณฑ์ครั้งนั้นภายหลังเหตุการณ์สงบ คือการพระราชทานเสื้อแก่กัปตันเรือชาวโปรตุเกสจากมาเก๊า และหัวหน้าชาวโปรตุเกสจากชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ อังเดร โกรมส์ , กาสปาร์ ฟรังกู , ฟรานซิสกู พีเรียรา จากพระหัตถ์ของสมเด็จพระเพทราชาตามประเพณีโบราณ พร้อมทั้งทรงสัญญาว่าจะพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้อีก เรือโปรตุเกสและเรือสยามจึงรวบรวมกำลังป้องกันลำน้ำเอาไว้ร่วมกัน⁴¹ การถูกเรียกเกณฑ์เข้าร่วมต่อต้านกองทหารฝรั่งเศสของบรรดาชาวต่างชาติในครั้งนั้นสอดคล้องกับพระนิพนธ์ เรื่องตำนานการเกณฑ์ทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า เป็นการเรียกใช้แรงงานของชาวต่างชาติที่ไปมาค้าขายชั่วคราว และการเกณฑ์ลูกหลานเชื้อสายของชาวต่างชาติ อันเกิดในสยามเป็นทหารเช่นเดียวกันทหารเกณฑ์ชาวไทย⁴² การเกณฑ์ชาวต่างชาติเข้าปฏิบัติหน้าที่ทหารอาสายังปรากฏขึ้นอีกสมัยเดียวกันนี้ (สมเด็จพระเพทราชา) เมื่อได้ส่งกองทัพไปปราบกบฏพระยานครราชสีมา⁴³ หลักฐานของ ม.โบร์ตระบุว่า กบฏเมืองนครราชสีมาได้หนีไปยึดเมืองพิษณุโลก แต่ชาวสยามพากันปิดข่าวไม่ให้ใครรู้ และพยายามพุกกอลบเกลื่อนเพราะเกลียดพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ คนในค่ายโปรตุเกส จีน และญวนได้รับคำสั่งมาหลายเดือนแล้วให้ไปรักษาพระเนียบคล้องช้าง โดยใช้ "โสหุ้ย" ของตนเอง

การเกณฑ์ทหารอาสาต่างชาติยังมีขึ้นอีกในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ.2275-2301) จดหมาย ม.เลอแพฟ บาทหลวงฝรั่งเศสถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ลงวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ.2284 ระบุว่าเมื่อมีเหตุการณ์กลาโหมฮอลันดา

⁴¹ เรื่องเดียวกัน , หน้า63.

⁴² "ตำนานการเกณฑ์ทหาร," ประชุมพงศาวดารเล่ม14. (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2507) , หน้า133-134

⁴³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า พ.ศ.2238 แต่จดหมายเหตุ ม.โบร์ตระบุว่าถึง ผอ.คณะต่างประเทศระบุว่าในเดือน ส.ค.2243. ประชุมพงศาวดารเล่ม21. หน้า 308-310.

เหล่าทูตตีพระในงานเผาศพ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงปิดแม่น้ำแล้วเอาปืนใหญ่ไปตั้งล้อมมิให้พวกฮอลันดาหนีออกจากค่าย บาทหลวงคณะมิชชันต่างประเทศ ได้รับคำสั่งจากทางการให้จัดพวกเข้ารีตไปช่วยทำหน้าที่ยิงปืนใหญ่ ม. เลอแฟฟ ระบุว่า

ในจำนวนนั้นมีคนเข้ารีตรู้จักการยิงปืนใหญ่เพียงคนเดียว นอกนั้นก็จะได้เคยเห็น เคยยัดดินปืน หรือเคยยิงปืนใหญ่แม้แต่สักครั้งเดียวกันหาไม่ เมื่อปิดล้อมไปได้ 8 วัน พวกในค่ายฮอลันดา ก็ออกมาจับผิดชอบ ทำให้เรื่องยุติลงด้วยดี โดยการที่พวกฮอลันดา ต้องจ่ายค่าปรับใหม่และต้องเดินทางออกจากค่ายฮอลันดาไป¹⁷

พวกเข้ารีตที่ถูกกระบุงอยู่ในจดหมายของ ม. เลอแฟฟ ก็คือชาวค่ายญวน และค่ายโปรตุเกส ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของมุขนายกมิชชันฝรั่งเศส (สังฆราชฝรั่งเศส) หลักฐานชิ้นเดียวกันระบุว่าสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้พระราชทานบำเหน็จแก่พวกเข้ารีต "ทหารอาสาต่างชาติ" โดยการเว้นภาษีและมีพระบรมราชานุญาตให้ตกเบ็ดในลำน้ำได้ โดยไม่เสียอากรน้ำหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การที่ชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยาตอนปลายถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารอาสา แทนการถูกจ้าง ดังที่เคยเกิดขึ้นก่อนหน้านั้น อาจจะมีสาเหตุมาจากการมีชาวโปรตุเกสจำนวนมากตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอย่างถาวรเป็นเวลานาน ทำให้ทางการสยามถือว่าพวกเขาเป็นพลเมืองของสยามส่วนหนึ่ง ซึ่งต้องมีหน้าที่ช่วยป้องกันพระนครจากศัตรูทั้งภายในและภายนอก การเกณฑ์ชาวโปรตุเกสเข้าเป็นทหารเกณฑ์ในกรณีเกินเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นในบ้านเมืองอาจเป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกำลังพลสยามอย่างหลวม ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในช่วงเวลานี้โดยระหว่างถูกเกณฑ์เป็นทหารนั้นพวกเขาจะต้องนำเสบียงอาหารติดตัวไปเอง หลังเหตุการณ์สงบจึงได้รับบำเหน็จ และผลประโยชน์อื่นๆเป็นสิ่งตอบแทนทันทีเพื่อให้พวกเขาเกิดความพอใจ แต่แท้ที่จริงแล้วชาวโปรตุเกสยังคงมีฐานะเป็นคนในบังคับโปรตุเกสอยู่เช่นเดิม

ก่อนการเข้ามาของชาวฝรั่งเศสนั้นชาวโปรตุเกสบางส่วนยังมีบทบาททางการทหารในสยามค่อนข้างมาก บันทึกของ เดอ ชัวซี ระบุว่า ในเมืองบางกอกมีขุนนางผู้ใหญ่อยู่สองคน คนหนึ่งเป็นชาวโปรตุเกส มีหน้าที่ในการเป็นผู้บังคับบัญชาทหารที่เมืองบาง

¹⁷ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 22. หน้า 152-153.

กอก และมีอำนาจการบังคับบัญชาเหนือเจ้าเมืองด้วย⁴⁸ บันทึกของ เซอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์บัง นายทหารชาวฝรั่งเศส ซึ่งรับราชการในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่า เมื่อเขาถูกส่งไปยังเมืองบางกอก เพื่อสร้างป้อมปราการแห่งใหม่เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งป้อม ปรากฏว่าที่เมืองบางกอก มีทหารชาวโปรตุเกสและทหารครึ่งชาติโปรตุเกสประจำอยู่ในป้อมขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมแล้ว 2 กอง กองละ 40 คน และเมื่อทราบว่า ฟอร์บัง จะมาเป็นผู้บังคับบัญชาทหารในเมืองบางกอก ก็แสดงอาการต่อต้านฟอร์บัง โดยได้ก่อกบฏขึ้นในโบสถ์คาธอลิก มีนักบวชชาวโปรตุเกสผู้หนึ่ง เป็นผู้กล่าวปลุกระดมถ้อยคำที่กระตุ้นให้ทหารโปรตุเกสและทหารครึ่งชาติโปรตุเกสที่ป้อมเก่าเมืองบางกอก สำนึกถึงความยิ่งใหญ่ของชาติโปรตุเกสและความศรัทธาที่มีต่อศาสนาจากวาตะของบาทหลวงโปรตุเกส กระตุ้นให้บรรดาทหารเหล่านี้เดินทางมุ่งหน้าไปยังป้อมทหารแห่งใหม่รูปห้าเหลี่ยมที่ฟอร์บังกำลังควบคุมการก่อสร้างร่วมกับคอนสแตนติน ฟอลคอน ทันที⁴⁹ บันทึกของฟอร์บังระบุว่าขณะที่เขากับฟอลคอนกำลังควบคุมการขุดคูรอบป้อมแห่งใหม่ที่เมืองบางกอก ปรากฏว่ามีนายทหารโปรตุเกสยศพันเอกเป็นผู้นำกองทหารโปรตุเกส เดินเข้าไปหาฟอลคอน และบอกให้เขาทราบว่า กองทหารโปรตุเกสในเมืองบางกอกได้ก่อกบฏขึ้น เนื่องจากไม่ต้องการอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของนายทหารฝรั่งเศส⁵⁰ แต่แผนการต่อต้านนายทหารฝรั่งเศสล้มเหลว เนื่องจากหัวหน้ากบฏถูกจับกุมตัวเสียก่อน จากนั้นฟอลคอนจึงได้เข้าไปเกลี้ยกล่อมให้ทหาร โปรตุเกสและทหารครึ่งชาติโปรตุเกสยอมล่าถอยกลับไปยังป้อมของตนดั้งเดิม ผลจากการก่อความไม่สงบครั้งนี้ทำให้นายทหารชาวโปรตุเกสระดับหัวหน้าสองคนที่สมรู้ร่วมคิดกันถูกพิจารณาโทษประหารชีวิต นายทหารบางคนถูกขับออกไปจากเมืองบางกอกส่วนพลทหารนั้นถูกตีรวนจำคุกและให้ทำงานขุดคูป้อมแห่งใหม่⁵¹ ต่อมาเมื่อเกิดกบฏมักกะสันขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกัน ทหารโปรตุเกส

⁴⁸ เดอ ชัวซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี พ.ศ.2228 และ 2229 ฉบับสมบูรณ์ แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2516), หน้า348.

⁴⁹ ประชุมพงศาวดารภาคที่80 จดหมายเหตุฟอร์บัง. หน้า96.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า96.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า98.

เหล่านี้ได้ถูกเรียกกลับมารวมตัวกันเป็นกองทหารดั้งเดิม⁵² บรรดาทหารชาวโปรตุเกส⁵³ และทหารคริสตชาติโปรตุเกสได้เข้าสมทบกับทหารเกณฑ์ชาวสยามจำนวนประมาณ 2,000 คน มีทหารฝรั่งเศสและอังกฤษร่วมด้วยฟอร์บั้ง ได้สั่งให้ทหารเกณฑ์เหล่านี้เข้ารับการฝึกแบบฝรั่งเศสทันที⁵⁴ การฝึกสอนเป็นไปอย่างจริงจังภายใต้ความช่วยเหลือของทหารโปรตุเกสที่รู้ภาษาไทยและชาวฝรั่งเศสอีกผู้หนึ่งซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นสิบเอกภายในระยะเวลาไม่ถึง 10 วัน ทหารเกณฑ์เหล่านั้นก็เรียนรู้วินัยการฝึกการเข้าแถว แยกแถว ยืนยาม และเปลี่ยนยามได้คล่องแคล่วเช่นเดียวกับทหารฝรั่งเศส⁵⁵ ทหารโปรตุเกสกองหนึ่งจำนวน 40 คน ภายใต้การบังคับบัญชาของนายทหารยศร้อยเอกชาวอังกฤษ ได้รับคำสั่งจากฟอร์บั้งให้ไปขัดขวางทางเดินเรือของกบฏมัทกะสัน ซึ่งอาจหมายถึงการชิงโช่ขวางเรือกบฏในแม่น้ำเจ้าพระยา⁵⁶ ผลจากเหตุการณ์ปราบกบฏมัทกะสัน ทำให้ทหารโปรตุเกสเสียชีวิตในระหว่างการปฏิบัติหน้าที่รวม 17 คน จากจำนวนทหารโปรตุเกส 2 กอง กองละ 40 คน กรมทหารดังกล่าวนี้มีบทบาทอย่างยิ่งในการปราบปรามกบฏมัทกะสันโดยการอำนวยความสะดวกของฟอลคอนและฟอร์บั้ง⁵⁷ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงวินิจฉัยว่า กรมทหารดังกล่าวนี้เรียกว่า "กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง"⁵⁸

การเกณฑ์ทหารชาวสยามจำนวน 2,000 นาย เข้ามาฝึกในกรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง เป็นเครื่องยืนยันว่า กรมนี้เป็นกรมทหารอาสา⁵⁹ แม้จะมีครูฝึกเป็นทหารรับจ้างชาวต่างชาติก็ตาม และหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในตารางทำเนียบตำแหน่งนาทหารหัวเมืองกรม

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า106.

⁵³ เซอวาเลียร์ เดอ ฟอร์บั้ง ระบุว่า นายทหารโปรตุเกสบางคน เป็นชาวโปรตุเกสที่เกิดในตะวันออก ซึ่งอาจหมายถึงกรุงศรีอยุธยา หรือเมืองบางกอก จึงทำให้นายทหารพวกนี้ รู้ภาษาไทย, เรื่องเดิม, หน้า111-114.

⁵⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง, หน้า106.

⁵⁵ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีฯ เล่ม5, หน้า111.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า63.

⁵⁷ ประชุมพงศาวดารภาคที่80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง, หน้า110-129.

⁵⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่ม14, หน้า142-143.

⁵⁹ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม1 (นครหลวง : อักษรบริการ, 2515), หน้า 390.

เกณฑ์อย่างฝรั่งเศสชี้ให้เห็นว่า กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งมีการฝึกและจัดการกองทหารทั้งแบบทหารเรือและทหารบก คือมีทั้งปลัดเรือซ้าย ปลัดเรือขวา และปลัดกรมพนักงานบก ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากกรมดังกล่าวนี้มีครูฝึกเป็นทหารเรือชาวฝรั่งเศสนั่นเอง

ตารางแสดงทำเนียบตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง

ราชทินนาม	ตำแหน่ง	ศักดินา
พระพิพิทเดชะ	เจ้ากรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง	800
หลวงพิพิทณรงค์	ปหลัดเรือซ้าย	600
หลวงทรงวิไชย	ปหลัดเรือขวา	600
หลวงรามรณภพ	ปลัดกรมพนักงานบก	600
	หมื่นในกรม	200
	พันหัว	100
	พันท้าย	100
หมื่นณราพลสิทธิ	สมุหบาญชี	300
หมื่นฤทธพลไชย	สมุหบาญชี	300

ที่มา : "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" กฎหมายตราสามดวง เล่ม1. หน้า299.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายวิวัฒนาการของ "กรมทหารฝรั่งแม่นปืน" อันปรากฏอยู่ใน "พระไอยการตำแหน่งของทหารหัวเมือง" ในกฎหมายตราสามดวงว่ามีต้นเค้ามาจากหลักฐานของแฟร์เนา มินดีช ปินดู ที่กล่าวถึงบทบาทของทหาร โปรตุเกสจำนวน 120 คน ถูกเกณฑ์ไปรบศึกเชียงกราน ในกองทัพสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อปี พ.ศ.2081⁶⁰ "กรมทหารฝรั่งแม่นปืน" ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงฯ กับที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง

⁶⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม2 (กรุงเทพฯ : ใอเดียสแควร์, 2535), หน้า259-260.

มีกำเนิดมาจากกลุ่มทหารอาสาโปรตุเกสจำนวน 120 คน ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช กรมทหารฝรั่งแผ่นดินเพียงกรมเดียวเท่านั้นที่ระบุจำนวน "เลว" เอาไว้แน่นอนว่า 150 คน หากรวมมุลนายเข้าไปด้วยแล้วก็มีจำนวนประมาณ 170 คน ขณะที่หน่วยทหารกรมอื่นมิได้ระบุจำนวนเลวไว้คงที่เช่นเดียวกับกรมทหารฝรั่งแผ่นดิน การระบุ "เลว" ในกรมทหารฝรั่งแผ่นดิน หากพิจารณาอีกด้านหนึ่ง น่าจะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์บางอย่างได้บ้าง หลักฐานหลายชิ้นของชาวต่างชาติที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา ได้ระบุถึงการ "หนี" ราชการ หรือ "ลาออก" หรือไม่ยอมรับตำแหน่งที่ได้รับพระราชทานด้วยสาเหตุคล้ายๆกัน คือการไม่ได้รับค่าจ้างตามที่ได้ตกลงเอาไว้กับทางการ⁶¹ เช่นในกรณีของ ม. เดอ ลามา วิศวกรนักออกแบบป้อมและเขียนแผนที่คนสำคัญชาวฝรั่งเศส เป็นชาวต่างชาติผู้หนึ่งซึ่งไม่ประสงค์จะรับราชการกับทางการสยาม แม้จะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ถึง "ออกพระ" ดังรายงานของ ม.เดฟารจซ์ ลงวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2230 ระบุว่า

ม.เดอ ลามา ร้องว่า เมื่อ เซอวาลิเยร์ เดอ โชมอง ได้สั่งให้ ม. เดอ ลามา มาอยู่เมืองไทยนั้น เซอวาลิเยร์ เดอ โชมองได้ทำให้ ม.เดอ ลามา เข้าใจว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส จะได้พระราชทานเงิน เพื่อให้ ม.เดอ ลามา ในตำแหน่งเอนยิเนียร์ ม.เดอ ลามา หวังใจเช่นนี้ จึงไม่ยอมรับตำแหน่งเจ้าเมืองมะริด ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามจะพระราชทานให้ ทั้งจะพระราชทานยศให้เป็นออกพระด้วย ม.เดอ ลามา จึงขอให้ได้รับตำแหน่งแทน ม.ปลั่งเดีย...⁶²

ปรากฏการณ์ทั้งสามกรณีสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อมของ "ทางการสยาม" ในการจ่ายค่าจ้างเป็นรายเดือน ให้แก่ลูกจ้างชาวต่างชาติได้ ดังนั้นการระบุ "เลว" ใน "กรมทหารฝรั่งแผ่นดิน" ไว้เพียง 150 คนอาจเป็นเครื่องแสดงถึง "ความประสงค์จะที่ประหยัดค่าจ้าง เลว หรือ นาย " ในกรมนี้มีให้บานปลายออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือจำนวน "เลว" 150 คนที่ถูกระบุในกฎหมายเป็นสิ่งบ่งชี้สถานภาพของกรมทหารฝรั่งแผ่นดินว่าเป็นหน่วยทหารรับจ้างเพียงหน่วยเดียวที่หลงเหลืออยู่ หลักฐานประวัติศาสตร์

⁶¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม25. หน้า219.

⁶² ประชุมพงศาวดาร เล่ม26. หน้า3,7.

พิสูจน์ให้เห็นสถานภาพและช่วงเวลาที่ยอมรับจ้างโปรตุเกสเข้ามามีบทบาทและเกี่ยวข้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยา ทำให้ได้พบว่าทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยามี 2 สถานภาพตามลำดับเวลาต่างๆ กันได้แก่ การเป็นทหารอาสา และทหารรับจ้าง โดยหลักฐานหรือเอกสารระบุถึงสถานภาพของทหารแต่ละประเภทเพียงกว้างๆ เท่านั้น อาทิหลักฐานของปีนดูระบุถึงการที่ชาวโปรตุเกสถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารอาสาตำแหน่งทหารรักษาพระองค์ เพื่อรบกับเชียงใหม่⁶³ ดร.สุชาติ ยัมประเสริฐ ระบุว่าสมเด็จพระเอกาทศรถและสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงจ้างชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่งเป็นทหารรักษาพระองค์⁶⁴ แม้ในระยะหลังก็มีหลักฐานระบุถึงการจ้างชาวโปรตุเกสไปปฏิบัติหน้าที่ในฐานะทหารที่ป้อม ฦ เมืองบางกอกก่อนที่ทหารฝรั่งเศสจะเดินทางเข้ามา โดยระบุถึงการจ่ายเงินเดือนแก่พวกเขาเป็นค่าจ้าง แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของพวกเขาได้ชัดเจนกว่าหลักฐานในสมัยแรกๆ เมื่อเกิดปัญหาภพและความวุ่นวายอันเนื่องมาจากเหตุร้ายที่ชาวต่างชาติก่อขึ้นก็ได้พบหลักฐานของการเกณฑ์ชาวโปรตุเกสเข้ามาเป็นทหารอาสาเพื่อสู้รบกับศัตรูของทางการหรือเพื่อปราบปรามชาวต่างชาติที่ก่อความวุ่นวาย และในกรณีของการปิดล้อมค่ายซอลันดาในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศ ทางการได้เกณฑ์ "พวกเข้ริต" มาเป็นทหารอาสาซึ่งมีชาวค่ายโปรตุเกสรวมอยู่ด้วย ทั้งๆที่พวกเขาเป็นส่วนมากไม่มีความรู้เกี่ยวกับการยิงปืนใหญ่ ปราบฏการณ์เช่นนี้อาจสะท้อนให้เห็นว่าทางการสยามขาดบุคลากรทางทหารก็ได้ แต่การที่ทางการเกณฑ์ "พวกเข้ริต" มาปะทะกับ "ฝรั่งด้วยกัน" ทำให้เชื่อได้ว่าอาจเป็นวัตถุประสงค์และวิเทโศบาย ที่จะหลีกเลี่ยงจากการบาดหมางกับ "ฝรั่ง" โดยตรง ผลของการเกณฑ์ทำให้พวกเขาต้องนำเสบียงอาหารไปเอง เช่นเดียวกับชาวสยามและคนชาติอื่นที่ถูกเกณฑ์ แต่ภายหลังการเสร็จภารกิจแล้วพวกเขามักจะได้รับพระราชทานบำเหน็จตอบแทนตามโบราณราชประเพณีเสมอ

หลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ยังไม่พบว่ามีหลักฐานชิ้นใดระบุว่ามีการจ้างชาวโปรตุเกสเข้าเป็นทหารรักษาพระองค์ ถึงกระนั้นก็ตามการปรากฏตัวของขุนฤทธิลำแดงเจ้ากรมซ้ายแห่ง "กรมทหารฝรั่งแม่ปืน" ในกองทัพภูษาติของสมเด็จพระเจ้าตาก

⁶³ Pinto, op.cit., p.262. (With many fair promises...)

⁶⁴ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.188.

สินเมื่อปี พ.ศ.2311⁶⁵ และในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองน่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ายังมีคนเชื้อสายโปรตุเกสรับราชการอยู่ในกรมทหารฝรั่งแผ่นดิน และกรมทหารฝรั่งแผ่นดินยังเป็น "กรมทหารรับจ้างชาวต่างชาติ" เพียงกรมเดียวที่หลงเหลือตกค้างอยู่ในเอกสารประวัติศาสตร์สืบเนื่องไปจนถึงสมัยกรุงธนบุรี สิ่งสำคัญที่ชี้ชัดเช่นนี้ อยู่ที่หลักฐานของการระบุจำนวนไพร่ทหาร "เลว" เอาไว้คงที่ในกฎหมายชัดเจน คือ หลวง 2 ขุน 4 หมื่น 2 หมวด 12 เลว 150 รวม 170 คน⁶⁶ ในขณะที่หลักฐานเกี่ยวกับกรมอาสาจาม อาสาญี่ปุ่น อาสามอญ ฯลฯ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงมิได้ระบุจำนวนกำลังพลทั้งหมดให้ทราบแต่อย่างใด ความหมายของการระบุจำนวน "เลว" คายตัวมิเพียงควบคุมไม่ให้ทหารรับจ้างกรมนี้มีอำนาจทางการเมืองและการเมืองในพระนครเกินขอบเขตที่จำเป็นแล้วยังอาจตีความได้ว่า เป็นเครื่องแสดงขอบเขตของทางการเมืองในการจ่ายเงินเดือนหรือค่าจ้างแก่ทหารในกรม โดยการจำกัด "จำนวน" เอาไว้มิให้มากหรือน้อยไปกว่านี้ เนื่องจากโดยทั่วไปแล้วการจ่ายค่าตอบแทนในการปฏิบัติงานหรือ "รับราชการ" เป็นรายเดือนมิใช่จารีตหรือวิสัยของทางการสยามมาแต่เดิม ในสมัยหลังบทบาทและความสำคัญของทหารรับจ้างในกรมฝรั่งแผ่นดินลดน้อยลงไป เนื่องจากค่ายโปรตุเกสมีจำนวนชาวค่ายเพิ่มมากขึ้นใกล้เคียงกับชาวจีนและชาวมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา ชาวค่ายโปรตุเกสจึงมักจะ "ถูกเกณฑ์" ไปเป็นทหารอาสาอยู่เสมอโดยมิได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินตามความเหมาะสม หากแต่ได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลแทนค่าจ้างรายเดือน

**ตารางทำเนียบตำแหน่งนาทหารหัวเมือง
กรมทหารฝรั่งแผ่นดิน**

ราชทินนาม	ตำแหน่ง	ศักดินา
ขุนกระละมาพิจิตร	เจ้ากรมขวา	400
หมื่นแสงผลาญ	ป่หลักกรม	200
ขุนฤทธสาแดง	เจ้ากรมซ้าย	400
หลวงศักดิ์วุธ	เจ้ากรมขวา	400

⁶⁵ P.Manuel Teixeira, Portugal na Tailandia (Macau : Imprensa Nacional de Macau, 1983), p.80.

⁶⁶ "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" กฎหมายตราสามดวง เล่ม1, หน้า300-301.

หลวงรุทรสรเดช	เจ้ากรมซ้าย	400
ขุนฤทธิราวี	ปลัดกรม	200
-	นายหมวด 12 คน	50
-	เลว 150 คน	30

ที่มา : " พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. หน้า 300-301.

ในระยะหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2310 ชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในชุมชนโปรตุเกสมีส่วนร่วมในการอาสาต่อสู้ป้องกันราชธานีแห่งนี้อย่างเต็มความสามารถ พวกเขาได้จับอาวุธต่างๆ ปกป้องโบสถ์ของตนเขา ได้แก่ ปืนใหญ่ 30 กระบอก อาวุธปืนสั้น และดาบจำนวนมาก ชุมชนชาวคริสต์และชาวโปรตุเกสได้ใช้เงินอีกกว่า 5.000 ฟรังก์ในการป้องกันเมืองพระนครศรีอยุธยา แม้ว่าแท้ที่จริงแล้วจะมีชาวคริสต์เพียง 80 คนเท่านั้นที่รู้วิชาการทหาร พวกเขาถูกส่งออกไปป้องกันจุดต่างๆ ของเมือง⁶⁷ และได้ช่วยป้องกันวิทยาลัยของมุขนายกมิชซัง ปีแอร์ บริโกต์ (Pierre Brigot) ให้พ้นจากการโจมตีของทหารพม่า หลักฐานของครูแปงระบุว่าทหารพม่ารู้สึกสับสนและหวั่นเกรงเมื่อการโจมตีไร้ผลจึงล่าถอยไปด้วยความชื่นชมในความกล้าหาญของชาวคริสต์⁶⁸ มุขนายกมิชซังบริโกต์ ซึ่งเป็นผู้อยู่ในเหตุการณ์เองบันทึกไว้ว่า วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ.2309 ทหารพม่ายึดวัดที่ชาวจีนใช้เป็นที่มั่นต่อสู้กับพม่าได้แล้ว จากนั้นก็ระดมยิงไปยังโบสถ์นักบุญอแซฟ (S. José) ในค่ายฝรั่งเศส ซึ่งพวกเขาริตได้ใช้เป็นที่มั่น ต่อมาในวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2310 ทหารพม่าได้ถอนกำลังกลับไปอย่างน่าประหลาดใจ ทำให้สามณเฑียรลัยปลอดภัย ม.บริโกต์ ระบุว่า

ชาวคริสต์ตั้งจากค่ายโปรตุเกสได้ผนึกกำลังกับชาวจีนในการต่อสู้กับพม่า ทหารพม่าเผชิญกับการต่อต้านที่โรงสินค้าของชาวฮอลันดา และได้โจมตีบริเวณวัดขนาดใหญ่ที่ชาวจีนจำนวน 2,000 คนซ่อนตัวอยู่ข้างใน จากนั้นได้ตัดการติดต่อกับโรงสินค้า

⁶⁷ P. Manuel Teixeira, op.cit., p.53.

⁶⁸ Ibid., p.53-54.

ของฮอลันดาทำให้พวกเขาขัดสนเสบียงอาหาร ทำให้ทหารพม่าสามารถยึดวัดแห่งนั้นได้สำเร็จ แล้วเคลื่อนกำลังเข้าใกล้ที่ตั้งของค่ายโปรตุเกส ซึ่งอยู่ห่างออกไปจากโบสถ์เซนต์ยอแซฟ ระยะทางปืนยิงถึง ขณะนั้นบาทหลวงหนุ่มชาวโปรตุเกสคนหนึ่งถูกความหิวและความกลัวบังคับให้ต้องหลบออกไปยังโบสถ์นักบุญยอแซฟ เพื่อหาการรักษาอาการเจ็บป่วย ฝ่ายทหารพม่าได้จับกุมชาวสยามที่ออกมาข้างนอกกำแพงเมืองอย่างทารุณ และเผาโรงสินค้าของฮอลันดาหลังจากปิดล้อมค่ายโปรตุเกส ซึ่งมีบาทหลวงคณะดอมินิกัน (Dominicano) และบาทหลวงคณะเยซูอิต (Jesuíta) ประจำอยู่ในนั้น บาทหลวงทั้งสองได้ยอมให้ทหารพม่าจับกุมโดยดีพร้อมกับชาวคริสต์อื่นๆ เมื่อวันที่ 21 มีนาคม (พ.ศ.2310)...⁶⁸

นายทัพพม่าผู้ซึ่งต้องการหลีกเลี่ยงการเสียเลือดเสียเนื้อและชีวิตได้ทำหนังสือถึงมุนายกมิชซังแห่งคณะดอมินิกันชาวโปรตุเกส เพื่อให้ชาวค่ายโปรตุเกสยอมแพ้โดยสัญญาว่าจะไม่ทำความเสียหายแก่โบสถ์หรือสามเณรลัทธิและสิ่งของมีค่าอื่นๆ แต่ในวันที่ 23 มีนาคม ทหารพม่าจึงได้เผาซากปรักหักพังที่อยู่รอบๆ โบสถ์นักบุญยอแซฟ รวมทั้งสิ่งต่างๆ ที่เหลือจนหมดสิ้น⁶⁹ กรุงศรีอยุธยาถูกทหารพม่าเผาผลาญจนแหลกรานในตอนดึกของคืนวันที่ 7-8 เมษายน พ.ศ.2310 พลเมืองจำนวนมากถูกฆ่าตาย ชาวสยามประมาณ 30,000 คน รวมทั้งสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรและชาวคริสต์ถูกกวาดต้อนไปในฐานะเชลย⁷⁰

ในระหว่างการทำสงครามกู้อิสรภาพจากพม่าของสมเด็จพระเจ้าตากสิน เมื่อปี พ.ศ.2310-2311 สมาชิกชุมชนชาวโปรตุเกสและทหารจากกรมฝรั่งแมนปีนส่วนหนึ่งได้มีส่วนร่วมในการทำศึกกู้อิสรภาพครั้งนี้เช่นกัน ทำให้พวกเขาได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งชุมชนแห่งใหม่เรียกว่า ค่ายหรือหมู่บ้านนักบุญรูซารีอู (Bandel⁷¹ de N. Senhor do

⁶⁸ Ibid., p.54.

⁶⁹ Ibid., p.54.

⁷⁰ Ibid., p.54.

⁷¹ Ibid., p.65, 76, 79.

Rosário) พร้อมทั้งพระราชทานโบสถ์ให้ด้วย * คร.เจากิง ดี กัมปุง⁷² ระบุว่า เมื่อพระยาดากสินทรงสถาปนาพระราชธานีแห่งใหม่ที่กรุงธนบุรี มีชาวโปรตุเกสจำนวน 79 คนได้เข้าร่วมทำศึกในสงครามกู้อิสรภาพนี้ด้วย พระยาดากสินทรงตระหนักถึงการรับราชการสนองพระเดชพระคุณดังกล่าวของพวกเขา ดังนั้นในปี พ.ศ.2311 จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตพระราชทานโบสถ์และที่ดินเพื่อสร้างบ้านเรือนแก่ชาวโปรตุเกสทั้งหลายรวมทั้งญาติพี่น้องของพวกเขาด้วย นอกจากนี้ชื่อของชาวโปรตุเกสทั้ง 79 คนที่มีส่วนร่วมในสงครามก็ขาดแล้ว ยังมีชื่อของชาวโปรตุเกสที่อพยพไปลี้ภัยยังเมืองต่างๆและได้ย้อนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานยังชุมชนโปรตุเกสแห่งใหม่ที่กรุงธนบุรีร่วมกับทหารผ่านศึกดังกล่าวด้วย ดังหลักฐานต่อไปนี้

บันทึก (เกียรติกุล)

ในปี พ.ศ.2311 , รัชสมัยพระยาดากสินแห่งจันทบูรณได้เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยามด้วยความช่วยเหลือจากชาวคริสตัง (cristãos) แห่งหมู่บ้านโปรตุเกส สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้หล่อปืนใหญ่ขึ้นให้ชื่อว่า ลาการ์ตู (Lagarto) เพื่อเป็นเกียรติก่อ อันตอนิยู เอนริก (António Henrique) อาจารย์ ? (Ajat) อังบรอซิอู คาร์วัลลู (Ambrósio Carvalho) จูอ่าว? (Luão - Juão?) ซิซุต (Sizot) มานูเอล กูมิซ (Manuel Gumes) ขุนฤทธิ์สำแดง (KunrepSamgend^{**}) ดอง จูอ่าว ขุนเสธาอัคนี (Don João Kunt

* อ้างในบาทหลวงไตไซรา, คือโบสถ์ช่างตาครูช ดู P. Manuel Teixeira, ibid., p.76.

⁷² P. Manuel Teixeira, ibid., p.65.

** บาทหลวงไตไซรา สันนิษฐานว่าอาจชื่อ "Correia" (หน้า65) แต่หลักฐานเดียวกันนี้ ปรากฏในหน้า 81 เขียนชัดเจนว่า "Kun rep Samdeng - ขุนฤทธิ์สำแดง " ปรากฏอยู่ในทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองเป็นเจ้ากรมซ้ายในกรมฝรั่งแมนป็นศักดิ์นา 400 ดู กฎหมายตราสามดวงเล่ม1 , หน้า301.

Saotha Achane*) อูร์บานู รูดริเกซ⁷³ (Urbano Rodrigues) ผู้ได้ช่วยเหลือด้วยความกล้าหาญจนได้รับชัยชนะเหนือเมืองบางกอก^{**} ยึดครองเมืองไว้ได้ทั้งหมด และได้ช่วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสร้างพระราชวัง...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานให้พวกเขาตั้งบ้านเรือนให้อยู่ใกล้กับป้อมของฝรั่งเศส พร้อมกับสร้างโบสถ์พระราชทานแก่พวกเขาทางด้านใต้ของค่ายโปรตุเกสแห่งนี้ และมีพระราชโองการให้สืบหาครอบครัวของโปรตุเกสและชาวคริสต์อื่นๆ ที่สูญหายไปจากการออกทำศึกหลายแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงบาทหลวงซึ่งนุ่งห่มชุดขาว^{***} เนื่องด้วยพระองค์ทรงตระหนักดีว่าชาวคริสต์จะต้องมีบาทหลวงประจำอยู่ที่โบสถ์ บรรดาชาวคริสต์ของหมู่บ้านโปรตุเกส (bandel dos Portugueses) ที่หนีศัตรูไปยังที่ต่างๆ ได้ย้อนกลับมาในปี พ.ศ.2311⁷⁴

อาจกล่าวได้ว่าสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา มีบทบาทเป็นทหารอยู่ในสยามมาโดยตลอด เริ่มจากการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านอาวุธปืนในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นทหารรักษาพระองค์ในรัชสมัยพระชัยราชา ประจำอยู่ในกองทหารที่ยกออกไปปราบกบฏญาณพิเชียรในรัชสมัยพระมหาธรรมราชา เป็นทหารรักษาพระองค์สมเด็จพระนเรศวร การมีส่วนร่วมต่อสู้ป้องกันเมืองพระนครศรีอยุธยานับตั้งแต่สงครามกับพม่าในรัชสมัยสมเด็จพระมหา

* ชื่อนี้ไม่พบในกฎหมายตราสามดวง พบเพียงสร้อยราชทินนามว่า ...อัคนี หลายแห่งเท่านั้น

⁷³ P. Manuel Teixeira, op.cit., p.80.

^{**} ขณะนั้นพม่าแต่งตั้งนายทองอินเป็นผู้ปกครองเมืองธนบุรี ดู P. Manuel Teixeira, ibid., p.55.

^{***} บาทหลวงไตไซราอธิบายว่า หมายถึงบาทหลวงคณะดอมินิกัน

⁷⁴ P. Manuel Teixeira, ibid., p.65-80 และดูรายชื่อชาวโปรตุเกสซึ่งเคยอาศัยในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้ในภาคผนวก

จักรพรรดิจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ การร่วมต่อสู้เคียงบ่าเคียงไหล่กับสมเด็จพระเจ้าตากสินหลังเสียกรุงครั้งที่สอง รวมไปถึงการมีสถานภาพเป็นทหารเกณฑ์เช่นเดียวกับพลเมืองชาวสยามเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบและเมื่อสยามถูกรุกรานจากภายนอกเป็นต้น บทบาทของพวกเขาเหล่านี้เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นในฐานะปัจเจกชน หรือฐานะของชุมชนโปรตุเกสถึงอิสระที่อยู่นอกรัฐโปรตุเกสอินเดีย ซึ่งยังมีความผูกพันในฐานะคนในบังคับโปรตุเกส จากการที่หัวหน้าชุมชนได้รับการแต่งตั้งจากทางารรัฐโปรตุเกสอินเดียและยังดำเนินชีวิตด้วยวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษชาวโปรตุเกสอย่างต่อเนื่อง

2. บทบาททางการค้าของชุมชนชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา

ก่อนการเดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาของชาวโปรตุเกสในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น ลักษณะการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของกรุงศรีอยุธยาแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ⁷⁵ คือ การค้าภายในซึ่งอาศัยวงจรการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันที่ตลาด ทั้งนอกตัวเมืองและในตัวเมือง กับการขายระหว่างประเทศในซาคิกกลุ่มเอเชียด้วยกัน ได้แก่ พ่อค้าจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าจีน และพ่อค้าจากมหาสมุทรอินเดีย⁷⁶ การมีสถานภาพเป็นศูนย์กลางเครือข่ายเมืองท่าจำนวนมากทั้งในแถบทะเลจีนใต้และอ่าวเบงกอลทำให้สินค้าจากจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กระจายสู่ตลาดภายนอกโดยผ่านเมืองพระนครศรีอยุธยา ขณะเดียวกันสินค้าจากภายนอกก็กระจายเข้าสู่จีนและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้โดยผ่านราชธานีแห่งนี้เช่นกัน⁷⁷ โลริคู ชีว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นทั้งรากเหง้าแห่งการเป็นรัฐแบบเอเชีย (Asian State System) และเป็นศูนย์กลางการค้าสำเภาระหว่างประเทศ (International junk trade) คุณค่าดังกล่าวถูกรอบงำโดยอิทธิพลของจีนก่อนหน้าที่ชาวยุโรปจะเดินทางเข้ามา ด้วยเหตุนี้จึงมีพ่อค้าแล่นเรือมายังกรุงศรี

⁷⁵ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 79 และ 105-112.

⁷⁶ อาคม พัมปิยะ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร (กรุงเทพ : ศิลปวัฒนธรรม), หน้า 81-84.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-88.

อยุธยา เพื่อซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าจากจีนและสินค้าพื้นเมืองกลับไป⁷⁸ คูเม ปีริช นักเดินทางชาวโปรตุเกสเคยรายงานไว้ว่า พ่อค้าต่างชาติในกรุงสยามส่วนใหญ่เป็นชาวจีน สินค้าที่นำมาจากจีนส่วนใหญ่จะขายได้ราคาดีในสยาม⁷⁹ ในเรื่องพิภคัตตราภีศุลกากรของการเดินเรือเข้าสู่กรุงศรีอยุธยานั้น คูเม ปีริช นักเดินทางชาวโปรตุเกสเคยบันทึกไว้เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ค่อนข้างจะชัดเจนว่าการค้าขายในสยามนั้น พ่อค้าต่างชาติต้องจ่ายภาษี 2 ส่วนใน 9 ส่วน ขณะที่พ่อค้าจีนจ่ายเพียง 2 ส่วนใน 12 ส่วน การส่งสินค้าออกต้องเสียภาษี 2 ส่วนใน 15 ส่วน และการค้าทั่วไปในสยามต้องเสียภาษี 2 ส่วนใน 10 ส่วนเสมอ⁸⁰ หรือจะกล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือพ่อค้าโปรตุเกสและพ่อค้าชาติอื่นๆ ต้องเสียภาษีนำเข้าและส่งออกสินค้าในสยาม สูงกว่าพ่อค้าจีนโดยต้องเสียภาษี 22.2 เปอร์เซ็นต์ ส่วนพ่อค้าจีนเสียภาษีเพียง 16.7 เปอร์เซ็นต์ สำหรับภาษีสินค้าทั่วไปต้องจ่ายภาษี 20 เปอร์เซ็นต์นั่นเอง การเก็บภาษีถือเป็นรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังอีกอย่างหนึ่ง นอกเหนือไปจากการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าว่าการเก็บภาษีปากเรือสำหรับชาวต่างชาตินั้นมิอัตรานิ่งแน่นอน เรือจากเมืองที่มีพระราชไมตรีและเข้ามาค้าขายสม้าเสมอจะถูกเก็บภาษีนำเข้าอัตรารวละ 10 บาท ต่อเรือที่มีความกว้างปากเรือ 4 วาขึ้นไป สำหรับสินค้าที่พระมหากษัตริย์ต้องพระราชประสงค์ จะถูกเก็บแค่ภาษีปากเรือเท่านั้น⁸¹

ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสเริ่มขึ้นภายหลังจากอัลฟอลซู ดี อัลบูเกร์กี ส่งทูตเข้ามาติดต่อเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2054 ผลประโยชน์ที่โปรตุเกสจะได้รับคืออาหารรายได้เข้าสู่มะละกาและดึงดูพ่อค้าจากสยาม มีเอกสารระบุว่า การติดต่อในปี พ.ศ.2055 นำไปสู่การที่โปรตุเกสได้เสนอความช่วยเหลือทางทหารและกิจการเดินเรือแก่สยาม การติดต่อกับโปรตุเกสในปี พ.ศ.2056 ทูตสยามได้เดินทางไปยังมะละกา ผลที่ตามมาคือทำให้มีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้าที่

⁷⁸ Rui D'Ávila Lourido, "European trade between Macau and Siam from the beginning to 1663" *IEAHA*, 14 (1996): 14.

⁷⁹ *Ibid.*, p.14.

⁸⁰ *Ibid.*, p.21-22

⁸¹ พระยาอนุমানราชชน ตำนานศุลกากร (พระนคร : พระจันทร์, 2482), หน้า 49-50.

แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมะละกามีความมั่นใจในการจัดหาเสบียงอาหารได้อย่างเพียงพอจาก สยาม⁸² แต่ความสัมพันธ์เช่นนี้เกิดขึ้นในช่วงสั้นๆเท่านั้นเพราะหลังจากทางการโปรตุเกส แห่งมะละกาได้สถาปนาความสัมพันธ์กับอาณาจักรพม่าขึ้นในปีพ.ศ.2050 ความสัมพันธ์ ทางการค้าระหว่างสยามกับโปรตุเกสอย่างเป็นทางการก็ลดน้อยลงเนื่องจากวิเทโศบาย ของทางการโปรตุเกสเปลี่ยนแปลงไป ทำให้การติดต่อทางการค้าระหว่างสยามกับทาง ทางการโปรตุเกสไม่ค่อยคึกคักเท่าที่ควร การค้าของโปรตุเกสในสยามจำแนกเป็นการค้าของ ทางการค้าโปรตุเกสและการค้าของเอกชนชาวโปรตุเกส

- การค้าของทางการโปรตุเกส

ทางการโปรตุเกสทราบว่า อาณาจักรสยามเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยกำยาน ไม้กฤษณา นอกจากนี้รายงานของดิอูกู ดี ซึ่โกวรา ในปี พ.ศ.2052 ก็ระบุว่าสยามมีเสบียง อาหารอุดมสมบูรณ์เช่นกัน ด้วยเหตุนี้คณะทูตของทางการโปรตุเกสซึ่งเดินทางเข้าสู่ สยามในปี พ.ศ.2055-2056 จึงได้รับมอบหมายภารกิจให้ดำเนินการสำรวจสถานะทางการ ค้าของสยามอย่างกว้างขวางด้วย ผลจากการสำรวจซึ่งนำโดยอันตอญู ดี มิรันดา ดี อาชี เวดู ได้ระบุว่า สยามได้นำเข้าสินค้าประเภท ชาด ผ้าขาว และผ้าดำ ผ้ากำมะหยี่ ผ้าไหมยก ดอกเงิน ทอง และผ้าลินินจากกัมเบย์⁸³ หลังจากนั้นทางการโปรตุเกสจึงเริ่มทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการค้าของสยามมากยิ่งขึ้น มาเรีย ดี กงไซ เซา ระบุว่า การค้าอย่างเป็นทางการระหว่างโปรตุเกสกับราชอาณาจักรสยาม เกิดจากการริเริ่มของอันตอญู ดี มิรันดา ดี อาชีเวดู เมื่อปี พ.ศ.2056 สมเด็จพระรามาธิบดีที่2 ทรงมีพระราชประสงค์จะสานพระราชไมตรีกับทางการโปรตุเกสให้มั่นคงยิ่งขึ้น พระองค์ได้พระราชทานเรือบรรทุก ข้าวเปลือกส่งไปยังมะละกากับคณะทูตอาชีเวดูแต่ทางการโปรตุเกสที่มะละกาไม่สามารถจัดหาเรือสินค้าของตนส่งเข้ามายังสยามเป็นการตอบแทน กลับจัดเรือของผู้ปกครองพื้นเมืองส่งเข้ามาทำให้พลาดโอกาสในการพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้ากับสยาม

⁸² มาเรีย ดากงไซเซา ฟลูรีช, "ชาวโปรตุเกสในสยามเมื่อคริสตศตวรรษที่16, " แปลจาก " Os Portugueses e o sião no seculo XVI Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Imprensa Nacional Casa da Moeda, 1991" แปลโดยมธุรส สุภผล, เอกสารยังไม่ตีพิมพ์, หน้า9-16.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า14-15.

ในโอกาสต่อมา และขณะที่ทางการโปรตุเกสได้ดำเนินการค้ากับสยามอย่างเป็นทางการนั้นในปี พ.ศ.2056 โปรตุเกสได้ติดต่อทางการค้ากับอาณาจักรพะโคพร้อมกันไปด้วยการค้าระหว่างทางการโปรตุเกสแห่งมะละกากับพะโคดำเนินไปด้วยดี เนื่องจากพะโคเป็นแหล่งผลิตข้าวรายใหญ่ นับตั้งแต่ตอนกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่21 มีหลักฐานกล่าวถึงการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างสยามกับโปรตุเกสครั้งสำคัญๆเกิดขึ้นไม่กี่ครั้ง กล่าวคือในปีพ.ศ.2061-2062 แม้ว่าผู้ว่าการจอร์จี ดี บริตูจะส่งกำลังทหารเข้าโจมตีเคอะห์หรือไทรบุรีและปัตตานีซึ่งเป็นเมืองขึ้นของสยาม ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายหยุดชะงักลงชั่วขณะ แต่การค้ายังคงดำเนินต่อไปภายใต้การสนับสนุนของกษัตริย์โปรตุเกสโดยผู้ว่าการมะละกาคนใหม่ชื่อ อลองชู ลอบีซ ดา กอชตา ส่งเรือสินค้าเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.2066 มะละกาประสบปัญหาขาดแคลนอาหาร ผู้ว่าการมะละกาคนใหม่ชื่อจอร์จี ดี อัลบูแควร์กี จึงส่งเรือสำเภาสองลำเข้ามาซื้อเสบียงอาหาร การติดต่อค้าขายระหว่างทางการสยามกับโปรตุเกสทำให้สยามได้เปรียบเนื่องจากสามารถระบายสินค้าออกไปยังมะละกาได้อย่างต่อเนื่อง สยามจึงพยายามรักษาความสัมพันธ์กับโปรตุเกสเอาไว้ ขณะที่ทางการโปรตุเกสกลับมุ่งแสวงหาผลกำไรทางการค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะบันดาและหมู่เกาะโมลุกกะ ดังนั้นหลังปี พ.ศ.2067 จึงไม่ปรากฏหลักฐานซึ่งกล่าวถึงการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างราชสำนักสยามกับโปรตุเกสอีกเลย⁸⁴ ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่21 ทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาได้หันมาปรองดองกับปัตตานีและไทรบุรี เพราะหลังจากโปรตุเกสยึดครองมะละกา ปัตตานีและไทรบุรีได้กลายเป็นชุมทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย เนื่องจากพ่อค้าชาติต่างๆได้หันไปค้าขายกับปัตตานีและไทรบุรีแทน ทางการโปรตุเกสจึงต้องเข้าไปรวบรวมสินค้าของจีน อาทิ ผ้าไหม เครื่องถ้วยจีน และพริกไทยที่ปัตตานีและไทรบุรี ซึ่งจะทำให้ทุนค่าใช้จ่ายมากกว่าการค้ากับสยามโดยตรงในช่วงนี้ทางการโปรตุเกสก็ได้เพิ่มระดับความสัมพันธ์ทางการค้ากับราชสำนักพะโคมากยิ่งขึ้น เนื่องจากพะโคสามารถจัดหาข้าวให้แก่มะละกาได้อย่างเพียงพอ มาเรีย ดี กงไซเซา ฟลูริช จึงระบุว่า พะโคเป็นพันธมิตรสำคัญของทางการโปรตุเกส โดยในปี พ.ศ.2070 ทางการโปรตุเกสและราชสำนักพะโคได้แลกเปลี่ยนทูตและทำสัญญาทางการค้ากัน ผลที่ตามมาคือทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาได้บ่อนทำลายผลประโยชน์ทางการค้าตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลของสยาม อาทิ มะริด และตะนาวศรี เนื่องจากแทนที่เรือ

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า18-33.

จากกัมเบย์จะเข้าไปเทียบท่าที่มะละกา กลับไปจอดที่ตะนาวศรีแทน ทำให้ทางการโปรตุเกสไม่พอใจสยาม หลังจากพะโคถูกพม่ายึดครองไปในระหว่างปี พ.ศ.2073-2082 สยามถูกพม่ายึดครองได้ในปี พ.ศ.2112 ทางกรโปรตุเกสก็มิได้แสดงนโยบายทางการค้าต่อสยามให้เห็นเด่นชัด ในทางตรงกันข้ามกลับหันไปพัฒนาความสัมพันธ์กับพม่าให้ดียิ่งขึ้น เมื่อพม่าปราชัยต่อสยามในสงครามยุทธหัตถีปี พ.ศ.2135 และสยามสามารถกู้เอกราชได้แล้ว แต่ทางการโปรตุเกสก็ยังมีได้เปลี่ยนแปลงวิเทโศบายดังกล่าว ในปี พ.ศ.2139-2141 สมเด็จพระนเรศวรทรงเริ่มสถาปนาความสัมพันธ์กับทางการโปรตุเกสแห่งมะละกาใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่ก็มิได้ทำให้การค้าอย่างเป็นทางการพัฒนาขึ้นแต่อย่างใด หลังจากชาวยุโรปชาติอื่นเดินทางเข้ามาในเอเชียจึงทำให้ทางการโปรตุเกสต้องหันมาสถาปนาความสัมพันธ์กับสยามขึ้นใหม่ แต่ก็มิได้ทำให้การค้าอย่างเป็นทางการมีพัฒนาการดีขึ้นเท่าที่ควร⁸⁵

- การค้าของเอกชนชาวโปรตุเกส

มาเรีย ดี กงไซเซา ฟลูริช ชีว่าบรรดาเอกชนที่ค้าขายกับสยาม เป็นกลุ่มคนที่สนใจประกอบการค้าเพื่อฐานะทางการเงินของตน การที่ทางการโปรตุเกสมิได้ส่งเสริมการค้าอย่างเป็นทางการกับสยามเท่าที่ควรทำให้พ่อค้าเอกชนชาวโปรตุเกสได้รับสิทธิพิเศษจากทางการสยาม ในระยะแรกสิทธิการออกเดินทางค้าขายไปยังรัฐต่างๆของเอเชียมิได้เกิดขึ้นอย่างง่ายดายเท่าใดนัก เนื่องจากคำเนินการค้าทั้งหมดในเอเชีย เป็นความชอบธรรมของราชสำนักโปรตุเกส แต่เมื่อ ฌูบู ซูอารีช ดี อัลบรีกาเรีย (Look Soares de Alborgaria) ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการรัฐโปรตุเกสอินเดียแทนอัลฟองซู ดี อัลบูแกร์กี แล้ว ทางกรโปรตุเกสแห่งอินเดียก็เริ่มผ่อนผันให้เอกชนโปรตุเกสเข้ามามีบทบาททางการค้ามากยิ่งขึ้น โดยให้สิทธิพิเศษและสัมปทานการค้าแก่เอกชน พ่อค้าเอกชนคนแรกที่เข้ามาค้าขายในเมืองพระนครศรีอยุธยาคือ คูอาร์ตี คูเอลยู (Duarte Coelho) คูเอลยู เป็นพ่อค้าชาวโปรตุเกสที่เดินทางเข้ามายังเมืองพระนครศรีอยุธยาพร้อมกับคณะของ อันตอนีอู ดี มรินดา ดี อาชีเวดู เมื่อปี พ.ศ.2055 เขาได้ศึกษาสภาวะการค้าในสยามอยู่นานถึงสามเดือน ต่อมาในปี พ.ศ.2059 คูเอลยูได้เดินทางเข้ามารวบรวมสินค้าขึ้นเมืองที่เมืองพระนครศรีอยุธยาเพื่อบรรทุกไปขายยังเมืองกวางตุ้ง และในปี พ.ศ.2061

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า35-57.

เขาได้รับการแต่งตั้งเป็นทูตจากมะละกาให้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม เพื่อปรับความเข้าใจอันดีต่อกันหลังจากมะละกาได้โจมตีไทรบุรีเมื่อปีพ.ศ.2060 กูเอลยูได้ใช้เวลารวบรวมสินค้าที่เมืองพระนครศรีอยุธยาอยู่นานถึงหนึ่งปี ก่อนจะเดินทางออกจากสยามในปี พ.ศ.2062⁸⁶ หลักฐานของบราซ ดี อัลบูแกร์กี (Braz de Albuquerque) ระบุว่าการเดินทางในปี พ.ศ.2059 ของกูเอลยู นอกจากจะเข้ามาในนามพ่อค้าแล้วเขายังได้รับแต่งตั้งให้เป็นทูตผู้มีอำนาจเต็มจากมะละกาเพื่อทำสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับโปรตุเกส ข้อความในสัญญาได้ระบุถึงการแลกเปลี่ยนสิทธิพิเศษและข้อตกลงทางการค้าการยินยอมให้ชาวโปรตุเกสสามารถตั้งหลักแหล่งและโรงสินค้าได้ใน อยุธยา มะริด ตะนาวศรี ปัตตานี และนครศรีธรรมราช ส่วนโปรตุเกสจะจัดหาอาวุธขายให้แก่ทางการสยาม สัญญาดังกล่าวอาจเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีพ่อค้าเอกชนชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองพระนครศรีอยุธยาดังปรากฏหลักฐานถึงความพยายามของพ่อค้าเอกชนชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งคือ อังเดร ดี บริตู (Hendré de Brito) ซึ่งได้รับอนุญาตให้ค้าขายกับสยาม เขาเดินทางมารวบรวมสินค้าในเมืองพระนครศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 2066 พร้อมด้วยพ่อค้าเอกชนอื่นๆนับสิบคน แต่เนื่องด้วยไม่เคยมีเส้นสายโยงใยทางไมตรีกับเจ้าหน้าที่พระคลังหลวงของสยามดังเช่นกูเอลยู ทำให้เขาต้องจ่ายเงินซื้อสินค้านั้นแพงกว่าปกติและไม่สามารถนำสินค้าออกจากเมืองพระนครศรีอยุธยาได้ พ่อค้าผู้นี้ได้รับความช่วยเหลือจากกูเอลยูในการเจรจากับเจ้าหน้าที่ฝ่ายสยามแต่การดำเนินธุรกิจของเขาก็ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากเรือสินค้าอับปางที่ชายฝั่งของเมืองปะหังเสียก่อน⁸⁷

การที่กษัตริย์โปรตุเกสไม่สนใจที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์ด้านการค้ากับสยามตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่21 ทำให้ผู้ว่าการโปรตุเกสแห่งมะละกาจำเป็นต้องขายสิทธิการเดินเรือค้าขายเส้นทาง สยาม - มะละกา ให้แก่พ่อค้าเอกชน พ่อค้าเอกชนที่ได้รับสิทธิเดินทางไปค้าขายยังภูเก็ต ตะนาวศรี และเมืองพระนครศรีอยุธยาจะต้องจ่ายเงินรายละสองร้อยรูชาดูซ เพื่อซื้อสิทธิในการประกอบการค้าดังกล่าว⁸⁸ นับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่22 กษัตริย์โปรตุเกสทรงพระราชทานสิทธิการเดินเรือค้าขายในภูเก็ต

⁸⁶⁻⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า64-68.

ตะนาวศรี และพระนครศรีอยุธยาให้แก่เจ้าหน้าที่ของทางการแทนเงินเดือนของพวกเขา ตามปกติ ผู้ได้สัมปทานสามารถขายสิทธิทางการค้าให้แก่ผู้อื่นได้^{๙๑}

ตารางรายชื่อผู้ได้รับสัมประทานสิทธิทางการค้า
ในตะนาวศรี ภูเก็ต พระนครศรีอยุธยา และ ญี่ปุ่น

เจ้าของสัมประทาน	ปีที่ได้รับสิทธิ (พ.ศ.)	ท่าเรือ	จำนวน ครั้ง
แฟร์นันดู กงซาลวึช กาวีเยา	2107	ตะนาวศรี	2
กาสปาร์ เก. ดี วาซกงเซลดูซ	2112	ตะนาวศรี	2
คูอาร์ตี มาซาอู	2122	ตะนาวศรี	2
เจอร์นิมุ ดี ทิมา	2124	ตะนาวศรี	2
กาซปาร์ เอ็ม. ดี อเรายู	2126	ตะนาวศรี	2
มานูเอล เอ็ม. วิโครา	2126	ภูเก็ต	2
ดิโอกูเป. ตีเบา	2128	พระนครศรีอยุธยา	2
อันตอนิอู เอส. ดี อเรายู	2128	ตะนาวศรี	1
ลูอิซ บอร์ชึช	2128	พระนครศรีอยุธยา	3
ฟรานซิชกู ฟรังกู	2129	ตะนาวศรี	2
อันตอนิอู ริไบรู	2130	พระนครศรีอยุธยา	3
เปดรู อัลวีซ	2132	พระนครศรีอยุธยา และญี่ปุ่น	3
โลเรนชู เอฟ. กรามาซู	2133	ตะนาวศรี	2
อันตอนิอู คา โกวอา	2135	ภูเก็ต	4
อันตอนิอู เบ. ดี มาซาอู	2136	ตะนาวศรี	2

ที่มา : มาเรีย ดี กงไซเซา ฟลูริช , "ชาวโปรตุเกสในสยามเมื่อคริสตศตวรรษที่16" แปล
โดย มธุรส ศุภผล .

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า68.

สัมปทานของการเดินทางไปภูเก็ตและตะนาวศรีจะครอบคลุมไปถึงบริเวณชายฝั่งโคโรมันเดลอันเป็นแหล่งผลิตผ้าซึ่งเป็นสินค้าเข้าสำคัญของสยาม ดังนั้นพ่อค้าที่เดินทางจากเมืองท่าชายฝั่งโคโรมันเดลจึงสนใจต่อสัมปทานการเดินทางเรือมาค้าขายยังภูเก็ต ตะนาวศรีและสยาม การเดินทางไปสยามทำให้มะละกาสามารถค้าขายกับญี่ปุ่นได้ด้วยเส้นทาง กัว มาเก๊าและญี่ปุ่นจึงสัมพันธ์กับเส้นทางสยาม กลางพุทธศตวรรษที่22 มีการระงับการออกสัมปทานสิทธิการค้าในสยามแก่พ่อค้าเอกชนชั่วคราว พ่อค้าของทางการเท่านั้นจึงจะมีสิทธิเข้ามาค้าขายในสยามได้การค้าช่วงนี้ต้องแข่งขันกับพ่อค้าชาวฮอลันดาซึ่งเดินทางเข้ามาแทรกแซงกิจการค้าของโปรตุเกสในเอเชียมากขึ้น⁹⁰ การค้าของโปรตุเกสเริ่มตกต่ำลงหลังจากถูกขับออกจากญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2182 ทำให้ต้องหันมาค้ากับสยามมากขึ้น

นอกจากการค้าที่ได้รับอนุญาตจากทางการของพ่อค้าเอกชนแล้ว ยังมีชาวโปรตุเกสลอบค้าขายแข่งขันกับพ่อค้าที่ได้รับสัมปทานจากทางการด้วย พ่อค้าที่ไม่ได้รับอนุญาตค้าขายเหล่านี้เคยเป็นเจ้าของท่าทางการโปรตุเกสที่ได้รับค่าจ้างไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ การลักลอบค้าขายเช่นนี้ทำให้ทางการโปรตุเกสขาดรายได้จากภาษีและค่าสัมปทาน และขาดแคลนกำลังคนในการรักษาความมั่นคงของอาณานิคม นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2059 พ่อค้าเอกชนจำนวนมากได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานและค้าขายในสยาม โดยอาศัยยุทธศาสตร์เส้นทางการค้าระหว่างสยามกับเบงกอล เป็นแหล่งนำเข้าและส่งออกสินค้า ตลอดเส้นทาง สยาม-เบงกอล มีเมืองท่าเครือข่ายที่สร้างความคึกคักให้แก่การค้าของเอกชนโปรตุเกสคือ เนียปาตซ์ (Nyapatz) เซาโตเม ดี เมเลียปอร์ จิตตะกอง สัตตะคาม (Satigão) ตะนาวศรี มะริด ทวาย เมาะตะมะ และภูเก็ต การค้าของเอกชนทำให้เครือข่ายการค้าระหว่างพะโคและมะละกากับสยามสามารถเชื่อมโยงกันและสามารถสนองตอบความต้องการสินค้าในสยามได้เป็นอย่างดีเพราะโคโรมันเดลและเบงกอล เป็นแหล่งผลิตผ้าฝ้ายขนาดใหญ่ซึ่งเป็นที่ต้องการของสยาม ขณะเดียวกันเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกของสยามก็ต้องการชาด ทองแดง เครื่องเทศ น้ำดอกกุหลาบ และผ้ากำมะหยี่ เป็นต้น พ่อค้าเอกชนโปรตุเกสสามารถรวบรวมสินค้าประเภทกำยาน ไม้จันทร์ ดีบุก ไหม เสบียงอาหาร ขี้ผึ้ง อัญมณี และสินค้าจีน ได้อย่างเพียงพอ การตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ.2112 ทำให้พ่อค้าเอกชนโปรตุเกสจำนวนหนึ่งเดินทางออกไป เนื่องจากไม่สามารถ

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า69-71.

รวบรวมสินค้าได้ แต่เมื่อสยามฟื้นฟูอาณาจักรของตนได้ในปี พ.ศ.2127 กษัตริย์สยามได้เปิดโอกาสให้พ่อค้าเอกชนเดินทางเข้ามาอีกครั้ง เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าและการได้รับความร่วมมือทางการทหารจากพ่อค้าเอกชนเหล่านี้ อันเป็นสิ่งที่สยามไม่เคยได้รับจากทางการโปรตุเกสเลย⁹¹ ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากทางการโปรตุเกสแห่งอินเดียไม่ให้ความสนใจต่อการติดต่อกับสยามและมักจะดำเนินนโยบายเอนเอียงไปทางฝ่ายพม่า โดยทางการโปรตุเกสมักแสดงความปรารถนาที่จะช่วยพม่ารบกับสยามเสมอ มีเพียงปี พ.ศ.2141 เท่านั้น เมื่อฝ่ายพม่า (พะโค) ถูกกษัตริย์อาระกันและเจ้าชายแห่งคองอูรุกรานทางการโปรตุเกสแห่งกัวมิได้มีพันธะทางทหารกับพะโค จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สยามจึงตระหนักถึงการขาดความจริงใจของโปรตุเกส พระองค์จึงทรงตีคตินในพัฒนาความสัมพันธ์กับฮอลันดาขึ้นมาแทน⁹²

- รูปแบบและความเคลื่อนไหวทางการค้าของชุมชนชาวโปรตุเกส

ลาตูแบร์ทุตฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2228 อธิบายว่าการค้าขายทั้งภายในและภายนอกกรุงศรีอยุธยาอยู่ภายใต้การดำเนินการควบคุมดูแลของพระคลัง (Praclang) หรือที่เรียกตามสำเนียงโปรตุเกสว่า "บาระคะลัง - Barcalon"⁹³ อันเป็นลักษณะเด่นของการผูกขาดทางการค้าโดยราชสำนักอยุธยา สภาวะดังกล่าว ทำให้เกิดการแข่งขันช่วงชิงความได้เปรียบทางการค้าในหมู่พ่อค้าชาติต่างๆ พฤติกรรมในการ

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า72-80.

⁹² Suthachai Yimprasert, op.cit., p.189-190.

⁹³ Dhiravat na Pombejra, "Crown trade and court politics in Ayutthaya during the reign of king Narai ; 1656-88" (Mimeographed) คำ "Barcalon" นี้เปล่งเสียงตาม "ลีน" ฝรั่งเศสว่า "บาคะลอง" หรือ "บาคะลัง" ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วคำที่ลงท้ายด้วย "on" ในภาษาโปรตุเกสนั้นยังหาไม่พบ มีแต่คำนามเพศชายที่ลงท้ายด้วย "o" (อู) คำ "Barcalon" จึงเป็นภาษาทางธุรกิจแบบ Lingua franca ที่มี prefix เป็นภาษาโปรตุเกส มี Suffix เป็นภาษาฝรั่งเศส (Barca+lon) อาจเปล่งเสียงผสมผสาน ให้ใกล้เคียงได้ว่า "บาระคะลัง" หรือ "บะระคะลัง" หรือ "พะระคะลัง" ซึ่งก็คือ "พระคลัง" และหลักฐานของโปรตุเกสชิ้นหนึ่งเรียกพระคลังอีกอย่างหนึ่งว่า Barcalão , ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.40.

เจรจาทางธุรกิจที่ต้องปกปิดไว้เป็นความลับ ระหว่างขุนนางสยามกับพ่อค้าฮอลันดา⁹⁴ การฉวยโอกาสทำสัญญาผูกขาดการค้าสินค้าบางประเภทและสัญญาทางการค้าที่ครอบคลุมเอกสิทธิ์บางอย่าง ที่มีลักษณะคล้ายกับการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ระหว่างฮอลันดากับสยาม⁹⁵ การก่อกวนฝ่ายตรงข้ามเพื่อมิให้ได้รับความสะดวกในการรวบรวมสินค้า⁹⁶ รวมทั้งความพยายามในการมอบของกำนัลแก่ขุนนางสยามทุกครั้งที่มีการติดต่อทางการค้า⁹⁷ เป็นต้น กระบวนการและกลยุทธ์ทั้งหลายนี้เอง ทำให้ครั้งหนึ่งพ่อค้าอังกฤษเคยพลาดโอกาสในการซื้อรังนกนางแอ่นราคาหาบละ 45 เหรียญ จากขุนนางสยาม เมื่อพ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้าไปเสนอราคาตัดหน้าสูงถึงหาบละ 60-65 เหรียญ⁹⁸ นอกจากเรื่องการผูกขาดทางการค้าของราชสำนักสยามแล้ว การดำเนินธุรกิจการค้าทางเรือในสยามยังมีลักษณะการร่วมทุนระหว่างขุนนางสยามกับพ่อค้าเอกชนด้วย คูเม ปิริช ซึ่งว่า การค้าลำภาโดยพ่อค้าต่างชาติร่วมกันกับขุนนางสยามจากมะละกาไปยังกรุงศรีอยุธยาได้ให้ผลกำไรถึงร้อยละห้าสิบ ขณะที่การบรรทุกสินค้ากลับจากสยามไปยังมะละกา สามารถทำกำไรให้แก่หุ้นส่วนได้ถึงร้อยละสี่⁹⁹

ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการกู้หนี้ยืมสินจากราชสำนักสยามของพ่อค้าโปรตุเกสมาก่อน ถึงกระนั้นการได้รับความช่วยเหลือในรูปของเงินกู้และสินค้าประเภทต่างๆจากสมเด็จพระนารายณ์ใน

⁹⁴ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 2, หน้า 59.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-94.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

⁹⁷ นันทา สุตกุล (แปล), เอกสารของฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185, หน้า 43.

⁹⁸ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 2, หน้า 316.

⁹⁹ อาคม พงษ์ยะ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 88.

ปีพ.ศ.2203* อาจถูกมองว่าเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึง"ความเสื่อมทางการค้าของโปรตุเกส" แต่แท้ที่จริงแล้วการกู้ยืมเงินจากกษัตริย์สยามหรือการตกเป็นลูกหนี้ของราชสำนักสยาม น่าจะเป็นธรรมเนียมพิเศษทางการค้าที่ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมา เมื่อพ่อค้าต่างชาติ ประสบภาวะขาดสภาพคล่องทางการเงิน ดังได้พบว่าในปี พ.ศ.2205 โทมัส โคลท์ส คิว แชนพ่อค้าอังกฤษประจำกรุงศรีอยุธยา ได้เขียนถึงประธานและสภาที่ปรึกษาแห่งสุรตลงวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2205 ว่าเขาจำเป็นต้องกราบทูลขอยืมเงินจากสมเด็จพระนารายณ์เนื่องจากค่าใช้จ่ายที่ได้รับมากำลังจะหมดลง¹⁰⁰ ปัญหาการขาดเงินของโทมัส โคลท์ส เกิดขึ้นเพราะไม่มีเรืออังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่เรือ โฮป เวลล์ (Hope Well) ของอังกฤษเดินทางเข้ามาเมื่อต้นปี พ.ศ. 2205 ดังปรากฏในรายงานของข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่ปัตตาเวีย เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2205¹⁰¹ ระยะเวลาประมาณปี พ.ศ.2209 พ่อค้าอังกฤษยังต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการซื้อสินค้าเงินเชื่อจากลูกค้าบางส่วนที่เป็นทั้งชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาและลูกค้าชาวสยาม ตามหลักฐานบันทึกของ เคาน์ซิล แห่งป้อมเซนต์ ยอร์จ ลงวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2212 ต่อมาในปี พ.ศ.2218 หลักฐานฝ่ายอังกฤษยังระบุว่า พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานเงินกู้ยืมจำนวนหนึ่งแก่พ่อค้าอังกฤษเพื่อใช้ในกิจการรวบรวมซื้อสินค้าส่งออก¹⁰²

ทางด้านฮอลันดาปัญหาการขาดเงินสดในปี พ.ศ.2160 ก็ทำให้พวกเขาต้องปล่อยให้สินค้าสำคัญจำนวนหนึ่งตกไปถึงมือของพ่อค้าโปรตุเกส พ่อค้ามัวร์ และพ่อค้ามะลายู เพราะว่าแม้พวกเขาจะมีเงินญี่ปุ่นอยู่ในมือ แต่พ่อค้าจีนก็ไม่ยอมรับ ทำให้ต้องแก้ปัญหาด้วยการนำเงินที่ขอยืมมาจากนางพญาปัตตานีไปซื้อไหมดิบ น้ำตาล ของดอง และ

---

* สมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานเงินแท่งและสินค้าต่างๆ ให้แก่มาเก๊าในปี พ.ศ.2203 รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 605 ชั่ง มาเก๊าสามารถผ่อนชำระได้หมดสิ้นเป็นเงินงวดสุดท้าย 72 ชั่งในปี พ.ศ.2264 , อ้างจาก อันโตนิโอ ดา ซิลวา เรกู ใน 470 ปีสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับโปรตุเกส, หน้า25, 29-30.

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีฯ เล่ม2, หน้า52-53.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า59.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน , หน้า176.

เครื่องถ้วยเงิน รวมเป็นเงิน 700 เหรียญ¹⁰³ เหตุการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าปัญหาหนี้สินและการกู้ยืมเงิน เป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการค้าสำเภานานาชาติในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้เกิดขึ้นเพราะความล้มเหลวทางการค้า หรือความเสื่อมถอยของอิทธิพลทางทะเลเป็นกรณีพิเศษ หากแต่เป็นธรรมเนียมในการแก้ปัญหาทางธุรกิจที่เกิดขึ้นมาบนพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์อันดีรวมทั้งความเชื่อถือและความไว้วางใจต่อเกียรติยศและศักดิ์ศรีของคู่ค้า การกู้เงินจากราชสำนักสยามของทางการโปรตุเกสแห่งเมืองมาเก๊าที่อยู่ในบริบทดังกล่าวเช่นกัน มีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่า เมื่อใดที่พ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าฮอลันดาขาดเงินสดในมือ พวกเขาจะถูกพ่อค้าโปรตุเกสและพ่อค้าชาวมุสลิมช่วงชิงผลประโยชน์ทางการค้าไปทันที ทั้งๆที่พ่อค้าโปรตุเกสเองก็เป็นลูกค้าเงินเชื่อของพ่อค้าอังกฤษอยู่ แสดงให้เห็นว่าตลาดการค้าระหว่างประเทศในสยามนั้น พ่อค้าโปรตุเกสเป็นคนอีกกลุ่มที่ยังคงมีบทบาททางการค้าในเมืองพระนครศรีอยุธยาอยู่ไม่น้อยไปกว่าพ่อค้าจีนและพ่อค้าชาวมุสลิม

หลักฐานฉบับที่กการเดินทางของตูเม ปิรีซ (The Suma Oriental of Tomé Pires) ซึ่งเขียนระหว่างปี พ.ศ. 2055-2058 ระบุว่าโปรตุเกสได้เข้าไปติดต่อกับเมืองท่าต่างๆ เมืองท่าทางฝั่งตะวันตกได้แก่ ตะนาวศรี ญูเก็ด (Juncalom) ตรัง และเคดะห์ (Kedah) เป็นต้น ส่วนเมืองท่าทางฝั่งตะวันออกที่โปรตุเกสเข้ามาติดต่อก็ได้แก่ปะหัง ตรังกานู กลันตัน ปัตตานี นครศรีธรรมราช Martara Calnansey Bamcha Cotinuo เพชรบุรีและPamgoray¹⁰⁴ หลักฐานของตูเม ปิรีซให้ความสำคัญแก่เมืองในทะเลอันดามันมากสอดคล้องกับงานเขียนของมาเรีย ดี กงไซเซา ฟลูริช เขากล่าวถึงตะนาวศรีว่าเป็นเมืองท่าที่อยู่ใกล้กับพะโคและเมาะตะมะ ปิรีซกล่าวว่ากรุงศรีอยุธยาได้ค้าขายกับปาเซเปตีร์ เคดะห์ พะโค เบงกอลและพ่อค้าจากกุชราต¹⁰⁵ สินค้าออกสำคัญของตะนาวศรีและ

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า82-83.

¹⁰⁴ พัฒนพงศ์ ประคัลภ์พงศ์ (แปล), "จดหมายเหตุการเดินทางของโตเม ปิรีซ : ตอนที่เกี่ยวกับประเทศสยาม," ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา, เอกสารลำดับที่3 หน้า3, คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528 (สำเนา), ชื่อเมืองที่ปรากฏเป็นอักษรโรมันยังไม่สามารถถ่ายถอดเป็นภาษาไทย

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า3-5.

มะริดคือสินค้าพื้นเมือง กรุงศรีอยุธยาส่งเรือออกจากมะริดและตะนาวศรีพร้อมด้วยสินค้าสำคัญคือไม้สวาด ทองคำ งาช้าง ทับทิม แหวนเพชร ผ้าทอราคาถูกจากสยาม ตะกั่ว ดีบุก เงิน ทองแดงหลอมเป็นก้อน หลักฐานของบาร์โบซาระบุว่าสินค้าสำคัญของตะนาวศรีคือกำยานพันธุ์ดี¹⁰⁶ เมืองท่าทางฝั่งตะวันตกในพระราชอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาที่ปรีชกล่าวถึงอีกเมืองหนึ่งคือ เคะหะ (ไทรบุรี) ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใน ปกครองของประเทศไทย สินค้าสำคัญคือพริกไทยจำนวนมากที่ส่งผ่านสยามไปยังจีน เรือต่างๆที่แล่นในทะเลอันดามัน มักจะเข้าไปค้าขายกับคะหะด้วย ชาวคะหะเดินทางไปยังอาณาเขตของสยามโดยทางบกด้วยการเดินทางเพียง 3-4 วัน ส่วนการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยานั้นใช้วิธีการส่งเรือบรรทุกสินค้าเข้าไป

ดี กัมพูช มีความเห็นแตกต่างไปจากมาเรีย ดี กงไซเซา ฟลูริช เขาเห็นว่าในช่วงปี พ.ศ.2083-2103 การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยาและโปรตุเกสขยายตัวมากยิ่งขึ้น เรือสำเภาของชาวโปรตุเกสได้บรรทุกสินค้าจำพวกข้าว ดีบุก งาช้าง กำยาน คราม (indigo) ครั้ง ไม้สัก ไม้ฝาง ออกจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อส่งไปยังนครศรีธรรมราช (Ligor) ปัตตานี และมะละกา สินค้าดังกล่าวอาจจะถูกขนโดยทางบกไปตะนาวศรีและมะริด แล้วนำข้ามไปยังชายฝั่งมัทราส และเบงกอล ซึ่งเป็นอาณานิคมของโปรตุเกสทางด้านตะวันออกของอินเดีย¹⁰⁷ การขนสินค้าข้ามคอคอดกระนั้น สินค้าจะถูกนำไปโดยกองคาราวานทางบกจากปรานบุรีหรือกูยบุรี ทางตะวันตกของอ่าวสยามไปยังตะนาวศรี จากนั้นจึงถูกถ่ายลงเรือเล็กไปยังมะริด จากมะริดสินค้าจะถูกถ่ายลงเรือสินค้าของพ่อค้าชาวอินเดีย อาหารับและเรือของพ่อค้ายุโรปในที่สุดเพื่อส่งไปยังตลาดในอินเดียและยุโรป¹⁰⁸ ลาร์รี สเตร็นเซน เชื่อว่าการที่โปรตุเกสริบตั้งมั่นที่มะละกาเนื่องจากต้องการจะแย่งชิงผลประโยชน์

¹⁰⁶ หลุยส์ เดอ มาโตส, "เอกสารสมัยแรกของโปรตุเกสที่กับประเทศไทย," 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดยนันทนา ดันติเวสส (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2528), หน้า 51.

¹⁰⁷ Joaquim de Campos, op.cit.,p.31.

¹⁰⁸ Charles Nelson Spinks, "Siam and the pottery Trad of Asia ," Journal of the Siam Society Vol.L Part II (December 1962) : 82-83.

ทางการค้าของการส่งสินค้าทางบกผ่านเส้นทางคอคอดกระ-ตะนาวศรี ซึ่งเป็นเส้นทาง การขนส่งสินค้าที่ค่อนข้างพลุกพล่านในต้นพุทธศตวรรษที่21¹⁰⁹

ในพระราชอาณาเขตกรุงศรีอยุธยา นั้น ชุมชนพ่อค้าขนาดเล็กจำนวนหนึ่งได้ ถูกก่อตั้งขึ้นตามเมืองชายฝั่งทะเลของสยามทั้งสองด้าน ได้แก่ ปัตตานี นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี โลริคู อธิบายแตกต่างออกไป เขากล่าวว่าระบบการเดินเรือค้าขายของพ่อค้า โปรตุเกสมีทั้งดำเนินการด้วยทุนของตนเองโดยได้รับทุนอุดหนุนจากรัฐบาลประมาณ สามพันเหรียญ บางรายก็ดำเนินการด้วยการกู้ยืมทุนประกอบการจากแหล่งเงินต่างๆ และ บางรายก็ดำเนินการ โดยใช้วิธีผสมผสานกันระหว่างแบบแรกกับแบบที่สอง¹¹⁰ ในปี พ.ศ.2144 หลักฐานของสเปนกล่าวถึงการค้าระหว่างสยาม มาเก๊า-จีน ว่าเส้นทางดังกล่าว มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันในปริมาณสูง เรือสินค้าของพ่อค้าจีนและโปรตุเกสจาก มาเก๊าและมะละกา รวมทั้งพ่อค้ามุสลิมจากปัตตานีและบรูไน ได้นำสินค้าต่างๆเข้าไปยัง กรุงศรีอยุธยา¹¹¹ และในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่22 ก่อนการเข้า มาของฮอลันดา โปรตุเกสมีมะละกาและมาเก๊าเป็นเครือข่ายเมืองท่าที่ทำให้สามารถดำรง อิทธิพลทางการค้าในกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอันมาก หลักฐานของฮอลันดาระบุถึงความ โปรดปรานที่โปรตุเกสได้รับจากกษัตริย์สยาม¹¹² อิทธิพลของโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา ลดลงไปเมื่อฮอลันดาและอังกฤษเดินทางเข้ามา แต่กระนั้นการค้าระหว่างสยามกับ อาณานิคมของโปรตุเกสแห่งมาเก๊าก็ยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่ขาดระยะ โดยทางการ โปรตุเกส (แห่งมาเก๊า) ก็ยังคงดำเนินการค้ากับ โคชิน ไชนา ควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากถือว่าโคชิน ไชนาเป็นยุทธศาสตร์ทางการค้าสำคัญของมาเก๊าในการมุ่งสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดีย¹¹³ อย่างไรก็ตามการถูกกดดันจากรีบบของชาวฮอลันดา ทำให้อาณา

¹⁰⁹ Larry Sternstein, " Krung Kao : The old capital of Ayuthaya ," Journal of the Siam Society 8 (January 1965) : 109-110.

¹¹⁰ Rui D'Ávila Lourido, op.cit., p.14-15.

¹¹¹ มาเรีย คา กงไซเซา ฟลูรีช , ความสัมพันธ์ระหว่าง โปรตุเกสและสยามในคริสต์ ศตวรรษที่ 16 ,หน้า7.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า12.

นิคมของโปรตุเกสแห่งมาเก๊าพลาดโอกาสทางการค้าในย่านนี้ไปอย่างน่าเสียดาย ทำให้สภาจีนาคีแห่งมาเก๊าเสนอให้ลดปริมาณการค้าในแถบนี้ให้เล็กลง แต่ก็มิได้ทำให้สถานะทางเศรษฐกิจของมาเก๊าในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ดีขึ้นแต่อย่างใด ในช่วงเวลาประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 21-22 พ่อค้าโปรตุเกสและสเปนจำเป็นต้องพึ่งพาสยาม เนื่องจากในการเดินทางไปค้าขายกับจีนนั้น พ่อค้าทั้งสองชาติจำเป็นต้องอาศัยหนังสือเดินทางของมาเลย์หรือสยาม เพื่อให้ทางการจีนอนุญาตให้ค้าขายได้อย่างเป็นทางการที่เมืองกวางตุ้งมีฉะนั้นก็อาจต้องลักลอบค้าขายกับขุนนางจีน (ก่อนปี พ.ศ.2110) เนื่องจากจีนจะค้าขายกับประเทศที่ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิเท่านั้น จึงเป็นการยากที่โปรตุเกสจะเข้าไปค้าขายกับจีนได้โดยตรง ดังนั้นพ่อค้าโปรตุเกสจึงมิได้ค้าขายกับจีนในฐานะของชาวโปรตุเกสหรือพ่อค้าฝรั่ง หากแต่ค้าขายกับจีนในนามของพ่อค้าชาวสยามหรือมาเลย์ ต่อมาในปี พ.ศ.2097 ลีโอนเนล ดี โซซา (Leonel de Sousa) จึงเป็นพ่อค้าชาวโปรตุเกสคนแรก ที่ได้รับอนุญาตให้ค้าขายกับทางการจีนได้อย่างถูกต้อง และต้องจ่ายภาษี 20% เท่ากับพ่อค้าชาวสยาม ทำให้พ่อค้าสเปนเรียกร้องต่อทางการจีนเพื่อขอสิทธิในการค้าเช่นเดียวกับพ่อค้าโปรตุเกส

สภาพการค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพ่อค้าชาติต่างๆเริ่มมีปัญหาในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 22 โดยฮอลันดาได้รับความสะดวกในการขนถ่ายสินค้าอันเกิดจากความล่าช้าในการปฏิบัติต่อชาวฮอลันดาของขุนนางชั้นสูงชาวสยามซึ่งมีความโปรดปรานต่อชาวโปรตุเกสมากกว่า บันทึกของฮอลันดา เมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2185 ระบุถึงอุปสรรคความล่าช้าในการขนถ่ายสินค้า ซึ่งได้รับจากออกญาพระคลัง ผู้มีจิตใจเอนเอียงไปทางชาวโปรตุเกส แต่การได้รับความช่วยเหลือจากขุนนางตำแหน่งเจ้าท่าวิลังดา (หลวงเทพภักดี แห่งกรมท่าซ้าย) และบรรดาล่ามทำให้การขนถ่ายสินค้ากินเวลาน้อยลงกว่าที่ควรจะเป็น¹¹⁴ ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้พ่อค้าฮอลันดาเกรงว่าจะถูกหน่วงเหนี่ยวอย่างไร้ประโยชน์ด้วยวิธีการต่างๆ อย่างไม่สิ้นสุด¹¹⁵ การที่ออกญาพระคลังโปรดปรานชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยามากถึงกับแสดงออกด้วยการหน่วงเหนี่ยวการดำเนินการ

¹¹⁴ นันทา สุกกุล (แปล). เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ พ.ศ.2167-2185. หน้า283.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า283.

รวบรวมขนถ่ายสินค้าลงเรือของพ่อค้าฮอลันดาเป็นเรื่องแปลก ทั้งๆที่หลักฐานของฮอลันดาชิ้นหนึ่งได้ระบุถึงถึงความรังเกียจประชาคมต่างชาติโดยเฉพาะชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาจากการสยาม กล่าวคือบันทึกของฮอลันดาระบุว่า คั้นปี พ.ศ.2177 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงวางแผนให้ชาวญี่ปุ่นที่พำนักในกรุงศรีอยุธยาเดินทางไปสมทบกับกองทัพสยามที่นครศรีธรรมราชเพื่อรบกับปัตตานี เบื้องหลังของเหตุการณ์ครั้งนี้ นายโยส เขาเดนได้ทราบมาจากบรรดาพ่อค้าคนสำคัญๆหลายคนว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงตั้งพระทัยที่จะให้บ้านเมืองปราศจากชาวญี่ปุ่น ชาวโปรตุเกส เมชดิซู และชาวต่างชาติอื่นๆ¹¹⁶

ก่อนหน้านั้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สงครามระหว่างสยามกับอังวะในปี พ.ศ.2158¹¹⁷ ทำให้พ่อค้าอังกฤษขายสินค้าได้ไม่ถึงครึ่งของสินค้าที่นำมา แต่กลับมีสินค้าส่งออกค้างอยู่เต็มโกดัง การประชุมของพ่อค้าอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยาชี้ว่าสินค้าที่ชาวบ้านนำมาขายให้พ่อค้าอังกฤษในราคาถูกมากคือไม้เนื้อหอม Lumimra คนโทน้ำ กะลัมพัก ว่านยา บอระเพ็ด สมุนไพรอื่น และสินค้าที่ไม่รู้จัก¹¹⁸ ถึงกระนั้นเมื่อเกิดสภาวะสงครามขึ้น แม้สินค้าต่างๆจะถูกกว้านซื้อมาได้ในราคาถูก แต่พ่อค้าก็ไม่สามารถระบายสินค้าของคนออกไปได้มากเพียงพอถึงสภาวะปกติ สิ่งที่เกิดขึ้นกับพ่อค้าอังกฤษจึงสะท้อนให้เห็นสภาพที่อาจเกิดขึ้นกับสถานะทางการค้าของชุมชนค้าโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน คั้นรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมสถานการณ์ในสยามค่อนข้างวุ่นวาย หลักฐานของพ่อค้าอังกฤษชิ้นหนึ่งระบุว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.2153 พระองค์ต้องทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้กรุงศรีอยุธยาไม่อยู่ในสภาพที่ปลอดภัย พ่อค้าผู้นี้รายงานว่า

เราต้องเสี่ยงภัยอยู่ไม่น้อยที่จะพักอาศัยอยู่ ณ ที่นั่นอีกต่อไป
เกี่ยวกับการค้าของเราขณะนี้ก็ไม่มียะไรมาก ความสงบนั้นมีขึ้น

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า126.

¹¹⁷ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม2. หน้า72.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า74.

เพียงชั่วครั้งคราว เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกำชัยชนะเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง
เข้าใจว่าอีกไม่ช้าการค้าก็คงจะดีขึ้นอย่างเดิมอีกแน่นอน¹¹⁹

บันทึกของฮอลันดา พ.ศ. 2206 ระบุว่าการค้าของ VOC ในกรุงศรีอยุธยาเริ่ม
มีอุปสรรค เนื่องจากการผูกขาดทางการค้าของระบบพระคลังสินค้าสยามและตัวแทน
ทางการค้าของพระเจ้ากรุงสยามและพนักงานพระคลังสินค้าต้องการทำการค้าขายกับ
ประเทศญี่ปุ่นด้วยตนเอง¹²⁰ ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากการยกทัพไปตีเมืองเหนือ
2 ครั้งที่แล้ว ทำให้พระเจ้ากรุงสยามเกือบจะไม่มีพระราชทรัพย์เหลืออยู่ จึงทรงดำเนิน
ยุทธวิธีทางการค้าเพื่อกอบกู้ฐานะพระราชทรัพย์ พนักงานพระคลังสินค้าได้บังคับซื้อ
สินค้าทุกชนิดจากประชาชนเพื่อจะได้ขายสินค้าให้แก่พ่อค้าต่างชาติเสียเอง ทำให้พ่อค้า
เอกชน พ่อค้าโปรตุเกส พ่อค้าจีนและมอญในสยาม ไม่สามารถทำธุรกิจค้าส่งหนังกวาย
หรือ หนังวัว ให้กับพ่อค้าฮอลันดาได้ พ่อค้าฮอลันดาแทบจะถูกบังคับให้รับซื้อหนังสัตว์
จาก "มือของตัวแทน" พระคลังสินค้า โดยตรงเลยทีเดียว¹²¹ มีการตั้งด่านภาษีขึ้นสี่แห่ง
ในลำน้ำและตัวแทนพระคลังสินค้าพยายามขายหนังสัตว์ทั้งหมดที่รวบรวมได้แก่พ่อค้า
ฮอลันดาแต่ได้รับการปฏิเสธจากพ่อค้าฮอลันดา ในช่วงนี้ตัวแทนของพระคลังสินค้า
สยามยังผูกขาดหรือมีเอกสิทธิ์การค้าข้าว ไม้สัก น้ำมันมะพร้าว ยางรัก กำยาน และผลิต
ผลอื่นๆ ซึ่ง VOC. เกี่ยวข้องด้วย¹²² พ่อค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาได้ร้องเรียนทางการ
ว่าออกญาพิชิต (Oyapichyt) ชาวแขกมัวร์เป็นต้นเหตุที่ทำให้ VOC. เสียหาย จากการผูก
ขาดทางการค้า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบจึงสั่งจำคุกออกญาพิชิต เนื่องจากผลการ
กระทำของเขาทำให้พ่อค้าจีน พ่อค้าโปรตุเกสจากมาเก๊า และพ่อค้าจากมะนิลาไม่เข้ามา
ค้าขายในกรุงศรีอยุธยา เมื่อหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาถวายรายงานถึงปัญหาการผูกขาดสิน
ค้าให้ทรงทราบและขออนุญาตค้าขายโดยเสรีก็ทรงโปรดให้หรือด่านภาษีหลายด่านริมฝั่ง
แม่น้ำและทรงเปิดให้พ่อค้าทั้งหลายค้าขายกับพ่อค้าฮอลันดาได้¹²³ รายงานของยอร์ช ไวท์

¹¹⁹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 12. หน้า 309.

¹²⁰ นันทา สุตกุล(แปล), เรื่องเดิม, หน้า 155.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155-156.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-167.

(พ.ศ.2221) ระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงผูกขาดการค้าไม้ฝางจากราชรัฐ โดยทรงรับซื้อหาบละ 2 สลึงเพียง แล้วขายต่อหาบละ 6 สลึง ในปี พ.ศ.2220 เกิดการขาดแคลนไม้ฝาง จึงทรงขายหาบละ 2 บาท¹²⁴ บรรดาสินค้าประเภทเขาสัตว์ อาทิ เขาระบือ เขาโค เขาเนื้อ และเขากวางถูกส่งมาจากเมืองเหนือเป็นจำนวนมาก พวกฮอลันดา ได้กว้านซื้อหมดเนื่องจากได้รับสิทธิผูกขาดแต่เพียงผู้เดียว¹²⁵ การส่งเรือไปค้าขายญี่ปุ่น กิ่งตัง เอ็มมิง และมะนิลา นั้น ทางกรมสยามได้ให้ชาวจีนจัดการทั้งในเมืองนี้และเมืองอื่นๆ ออกญาศรีพิพัฒน์เป็นพนักงานใหญ่ เรือสำเภาน้อยุทธาเป็นของจีนทั้งสิ้น เว้นแต่ 2 หรือ 3 ลำเท่านั้นที่เป็นของพ่อค้าชาติอื่น เรือสำเภาก็ไปค้าขายที่ญี่ปุ่น จะเดินทางออกไปในเดือนมิถุนายน กลับเดือนมกราคม สินค้าที่ส่งออกไปมีฝาง น้ำตาล เซรูน ส่วนงาช้าง และเขาสัตว์ พวกจีนก็สามารถส่งออก แข่งกับฮอลันดาได้บ้าง สินค้าพวกผ้าก็ถูกส่งไปยังสุรัต และคอโรมันเดล เช่นกัน หากกลับจากสุรัตและคอโรมันเดลก็จะขนสินค้ายุโรปนานาชนิดกลับมา แล้วส่งไปขายต่อในญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง ส่วนสินค้าที่นำเข้ามาจากญี่ปุ่นนั้นคือ โกแปง ทองคำ ทองแดง และถั่วขาม¹²⁶

การส่งเรือไปติดต่อกับมะนิลาของสเปน อาจจำเป็นต้องใช้เจ้าหน้าที่ชาวโปรตุเกสเดินทางไปด้วย หลักฐานชิ้นหนึ่งของพ่อค้าอังกฤษชื่อ เอ็ดมัน เซเยอร์ ระบุว่าระหว่างการเดินทางจากฟิรินโด (ในประเทศญี่ปุ่น) มายังกรุงศรีอยุธยาโดยเรือซีแอดเวนเจอร์ของอังกฤษ ในปี พ.ศ.2158 เขาเล่าว่าเขาได้ขึ้นไปหาหัวหน้าพ่อค้าชาวโปรตุเกส หัวหน้าพ่อค้าชาวโปรตุเกสได้สัญญาว่าจะขายหนังสัตว์ให้แก่พ่อค้าอังกฤษ จำนวน 2,000 แผ่น กับไม้อีก 1,000 หาบ* ตามราคาท้องตลาดขณะนั้น¹²⁷ หลักฐานชิ้นนี้อาจบ่งชี้ว่าก่อนการเข้ามาของพ่อค้าฮอลันดาและอังกฤษนั้น กลุ่มพ่อค้าชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาอาจมีบทบาทส่วนหนึ่ง ในการรับซื้อหนังสัตว์ และไม้แดงจากชาวพื้นเมืองเป็นเวลานาน สินค้าทั้งสองอย่างเป็นสินค้าออกที่สำคัญของสยาม มูลค่าของหนัง

¹²⁴ ประชุมพงสาวดารเล่ม12. หน้า305.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า309.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า314-315.

* ต้นฉบับแปลระบุว่า เป็นไม้แดง แต่ ดร.สุชาชัย ยืมประเสริฐให้ข้อคิดเห็นว่า ไม้แดงมิใช่สินค้าสำคัญในขณะนั้น

¹²⁷ กรมศิลปากร.บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม2. หน้า57.

สัตว์และไม้แดงอาจทำให้ชุมชนโปรตุเกส มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวต่างชาติอื่นๆ ในสยาม

รายงานการค้าของ ยอร์ช ไวท์ เมื่อประมาณปี พ.ศ.2221¹²⁸ กล่าวถึงสินค้าต่างๆที่กรมพระคลังสินค้าทางการสยามดำเนินการผูกขาดโดยห้ามมิให้พ่อค้าต่างชาติอื่นๆ ซื้อขายโดยตรงจากราษฎรคือ เนื้อไม้หอม หมาก ดีบุก ฝาง ช้าง เกลือสินเธาว์ ตะกั่ว และงาช้าง หากพ่อค้าต่างชาติต้องการซื้อนำลงเรือออกไปจากเมืองพระนครศรีอยุธยา ก็ต้องซื้อจากกรมพระคลังสินค้าสยามห้ามมิให้ซื้อสินค้าเหล่านี้จากผู้อื่นอย่างเด็ดขาด¹²⁹ แต่สินค้าที่อยู่นอกเหนือรายการผูกขาดของพระคลังสินค้า คือเหล็ก น้ำตาล ไม้ซุง เกลือน้ำมันมะพร้าว เซรุณ และเขาสัตว์¹³⁰ ด้วยเหตุนี้ หากพ่อค้าโปรตุเกสต้องการสินค้าประเภทเนื้อไม้หอม หมาก ดีบุก ฝาง ช้าง เกลือสินเธาว์ ตะกั่ว และงาช้าง พวกเขาจะต้องติดต่อค้าขายกับกรมพระคลังสินค้าสยามโดยตรง การค้าสำคัญในเมืองพระนครศรีอยุธยาซึ่งพ่อค้าโปรตุเกสให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งคือการค้าหมาก หมากพลูเป็นของขบเคี้ยวที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชอบเคี้ยว เพื่อให้ฟันและริมฝีปากแดง นอกจากนี้หมากและพลูจะมีคุณสมบัติป้องกันโรคเหงือกและทำให้ปากมีอนามัยแล้ว ยังมีสรรพคุณเป็นเครื่องกระตุ้นทางกามารมณ์ด้วย รายงานของตุรแปง กล่าวว่าหญิงชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งหญิงสาวชาวโปรตุเกสซึ่งฝึกไต่ทางค้ำดังกล่าวจะใช้เล่ห์เหลี่ยมเกลี้ยกล่อมให้ชาวต่างประเทศกินหมากเพื่อวัตถุประสงค์เร้นลับ ในราชสำนักสยามพระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานหีบหมากทอง หรือหีบเงินแก่ข้าราชการตามลำดับชั้น เมื่อข้าราชการถึงแก่กรรมลง หีบหมากจะถูกส่งกลับคืนไปยังท้องพระคลัง¹³¹ จากความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองจึงสะท้อนให้เห็นในรายงานของ ยอร์ช ไวท์ ว่า เมืองนนทบุรี และปากน้ำ ไกล่เมืองบางกอก เป็นแหล่งปลูกหมากที่สำคัญที่สุดของสยาม สวนเหล่านี้ให้ผลผลิตถึงปีละประมาณ 25,000 หาบ เจ้าของสวนหมากถูกบังคับอย่างเข้มงวดให้ขายหมากแก่

¹²⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม12. หน้า299.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า302.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า307.

¹³¹ ฟรังซัว อังรี ตุรแปง, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับตุรแปง, แปลโดยสมศรี เอี่ยมธรรม (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2523), หน้า137.

กรมพระคลังสินค้าในราคาหาบละ 6 สลึง พ่อค้าโปรตุเกสแห่งเมืองมาเก๊าและพ่อค้าจีนแห่งเมืองกึ่งตั้งรับซื้อหมากต่อจากกรมพระคลังสินค้าในราคาหาบละ 1 ตำลึง (4 บาท) พ่อค้าโปรตุเกสและพ่อค้าจีนจะเดินเรือเข้ามารับซื้อหมากเป็นสินค้าสำคัญลงเรือปีละ 5-6 ลำ¹³² ยอร์ช ไวท์ รายงานว่ามีชาวสยามทำการค้าหมากบ้างเช่นกัน แต่คงจะไม่ใช่พ่อค้าใหญ่อย่างชาวโปรตุเกสและชาวจีน ฝ่ายซึ่งเป็นสินค้าต้องห้ามผูกขาดของกรมพระคลังสินค้า ยอร์ช ไวท์ ระบุว่า พ่อค้าต่างชาติรับซื้อฝางจากพระคลังสินค้าในราคาเฉลี่ยหาบละ 6 สลึง ยกเว้นในปี พ.ศ.2220 ราคาฝางมีราคาสูงถึงหาบละ 2 บาท พ่อค้าจะส่งฝางไปขายยังญี่ปุ่นและจีน¹³³ สินค้าฝางนี้อาจเกี่ยวข้องกับพ่อค้าโปรตุเกสอยู่บ้าง มีหลักฐานว่าแต่ละปีจะมีเรือของโปรตุเกสแห่งอาณาจักรมาเก๊า เดินทางไปค้าขายที่ญี่ปุ่นเสมอ¹³⁴ เหล็กเป็นสินค้าอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีพ่อค้ารับซื้อลงเรือไปขายยังเมืองมะนิลา ราคาเหล็กในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซื่อขายในอัตราหาบละ 6-7 บาทต่อหาบ เมืองมะนิลาเป็นศูนย์กลางอาณาจักรของสเปนตั้งแต่ปี พ.ศ.2107¹³⁵ และในระหว่างที่โปรตุเกสถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสเปน เรือโปรตุเกสสามารถเดินทางเข้าออกค้าขายกับมะนิลาได้โดยเสรี ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เส้นทางเดินเรือสำคัญเส้นหนึ่งของโปรตุเกส คือ มะนิลา มาเก๊า และอยุธยา¹³⁶ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า เหล็กเป็นสินค้าอีกประเภทหนึ่งที่พ่อค้าโปรตุเกสอาจให้ความสนใจ หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมได้กล่าวถึงเส้นทางการค้าและแหล่งสินค้าประเภทน้ำตาลบางส่วนที่ขายกันในกรุงศรีอยุธยา ถูกลำมาจากทางเมืองเหนือเช่นกัน¹³⁷ นอกจากพ่อค้าจากพิษณุโลกจะส่งน้ำตาลเข้า

¹³² "รายงานการค้าขายในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" ประชุมพงศาวดารเล่ม 12 , หน้า 304.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

¹³⁵ สมชัย อนุมานราชชน, การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา .หน้า 30.

¹³⁶ Rui D'Ávila Lourido, *op.cit.*, p.2.

¹³⁷ ปรีดา ศรีชลาลัย(บรรณาธิการ), "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง," แถลงงาน ประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 3 (มกราคม 2512) :57.

มาแล้ว ปรากฏว่ามีพ่อค้าจีนและแขกจามก็มีน้ำตาลเข้ามาขายด้วย¹³⁸ รายงานทางการค้าของพ่อค้าบริษัทฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2228 ระบุว่าน้ำตาลเป็นสินค้าส่วนหนึ่งซึ่งน่าจะกว้านซื้อมาจากมะนิลา¹³⁹ และจีน¹⁴⁰ น้ำตาลเหล่านี้บางส่วนอาจถูกส่งย้อนกลับมายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวเมืองอยุธยาและชาวต่างชาติในเมืองนี้ รายงานของ ยอร์ช ไวท์ ยืนยันว่ามีการส่งออกน้ำตาลซึ่งผลิตจากพืชญ โลก กำแพงเพชร และสุโขทัย ไปขายยังญี่ปุ่น และมะละกาทุกๆ ปี ปีละหลายๆ รากาน้ำตาลนั้นขายกันหาบละ 2 บาท 3 สลึง¹⁴¹ การที่น้ำตาลส่วนหนึ่งมีเส้นทางจากเมืองเหนือ (พืชญ โลก กำแพงเพชร สุโขทัย) ปักข์ใต้ และมะนิลา มายังกรุงศรีอยุธยา แล้วส่งออกไปยังญี่ปุ่น และมะละกา ปีละหลายๆ อาจสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงการบริโภคน้ำตาลของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาและมะละกา เนื่องด้วยชุมชนดังกล่าวนี้มีการถ่ายทอดเอกลักษณ์โดดเด่นในการบริโภคขนมหวานอย่างต่อเนื่อง

สินค้าจากเมืองกึ่งตั้งและมาเก่าที่เข้ามายังสยาม ประกอบด้วยไหมดิบและแพรไหม พรอท ทองขาว* ถ้วยชาม ทองแดงแท่งและเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กประเภทต่างๆ เช่น กะทะเหล็ก หลักฐานของ ยอร์ช ไวท์ ชี้ให้เห็นว่า พ่อค้าโปรตุเกสน่าจะมีส่วนแบ่งทางการตลาดกับพ่อค้าจีนอยู่บ้าง เมื่อไหมดิบถูกนำเข้ามายังเมืองพระนครศรีอยุธยา ก็จะมีพ่อค้าจีนและพระคลังสินค้ารับซื้อต่อไป โดยปกติไหมดิบจะมีราคาหาบละ 500 บาท แต่เมื่อถูกนำเข้ามามากเกินไปความต้องการราคาตกลงไปเป็นหาบละ 450 บาท¹⁴² ก่อนจะถูกส่งไปขายยังญี่ปุ่นพร้อมกับแพรหนังไก่ แพร่ตัวน แพร่ดอก และแพรหลิน ส่วนทองแดงแท่งนั้นได้ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนถึงการเป็นพ่อค้าขายทองแดงรายใหญ่ของพ่อค้าโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ยอร์ช ไวท์ รายงานว่า สินค้าที่พ่อค้า

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า58.

¹³⁹ ประชุมพงศาวดารเล่ม24, หน้า201-202.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า286.

¹⁴¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม12, หน้า308-309.

* หลักฐานกล่าวถึงทองคำขาวว่าเป็นสินค้าเข้าจากกึ่งตั้งและมาเก่าเป็นที่ทราบทั่วทองคำขาวรู้จักกันมานานหลายร้อยปีก่อนคริสตศตวรรษ

¹⁴² ประชุมพงศาวดารเล่ม12, หน้า310.

จีนเมืองกึ่งตั้งและพ่อค้าจากเมืองมาเก๊า รวบรวมลงเรือได้แก่ กฤษณาจากติมอร์ พริกไท การบูร และผ้าต่างๆ¹⁴³

แม้พ่อค้าโปรตุเกสอาจจะไม่มีบทบาทเด่นทางการค้าในสยามเท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับพ่อค้าชาติอื่น แต่หมู่บ้านโปรตุเกสอาจคึกคักมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากคนในชุมชนมีมากจึงเป็นตลาดสำคัญ หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวว่าบริเวณหน้าบ้านโปรตุเกสนั้นมีตลาดและท่าเรือ ซึ่งเรียกรวมกันว่า "ตลาดท่าเรือข้างวัดนางชี หน้าบ้านโปรตุเกศ"¹⁴⁴ เมื่อตรวจสอบจากแผนที่เมืองพระนครศรีอยุธยาประมาณสมัยรัชกาลที่3 แล้วพบว่าวัดนางชีอยู่นอกกำแพงพระนครศรีอยุธยาริมฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกับปากคลองประตูหอรัตนไชย (ทางใต้ของวังจันทร์เกษม) นอกจากนี้ยังได้พบว่ามีกระบวนทำวิถันดาอยู่ตรงข้ามกับทำนน้ำวังหน้าด้วยการที่หลักฐานฝ่ายไทยระบุตำแหน่งบ้านโปรตุเกสว่าอยู่ฝั่งตรงข้ามกับวังจันทร์เกษมเช่นนี้น่าจะเป็นที่ตั้งของห้างโปรตุเกสสำหรับค้าขายสินค้าที่นำเข้ามาจำหน่ายและเป็นสถานที่จัดรวบรวมซื้อสินค้าของป่าจากเมืองเหนือและอีสาน เพื่อรอส่งออกไปขายยังที่ต่างๆ ห้างแห่งนี้อาจจะเป็นห้างที่พ่อค้าโปรตุเกสได้ซื้อหรือเช่าเอาไว้ ดังปรากฏหลักฐานในเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวถึงจุดทอดสมอของบรรดาพ่อค้าชาติต่างที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

ครั้นถึงระคุลมสำเภापัดเข้ามาในกรุง เป็นมรสุมเทศกาล พวกลูกค้าพานิชแขกสุรัต แขกชวามาลาญ แขกเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศส โดสงโปรตุเกศ วิถันดา อิศป็นยอน อังคฤช และฝรั่งเศส ฝรั่งเศส เมืองลังกูนี แขกเกาะ เป็นพ่อค้าพานิช คุมสำเภาสลูป กำปั่น แล่นเข้ามาทอดสมออยู่ท้ายคู (ท้ายคลองตะเคียน) ขนสินค้าขึ้น มาไว้บนตึกห้างในกำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยา ตามที่ของตน ชื่อแลเช่าต่างๆกัน เปิดร้านห้างตีขายของตามเทศตาม ภาษา¹⁴⁵

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า311.

¹⁴⁴ ปรีดา ศรีชลาลัย(บรรณาธิการ),เรื่องเดิม, หน้า55.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า58

*Detail from map of the Chao Phraya River, showing the Pasak River and Wat Phra Phutthabat, including the mondop. From François Valentijn's *Oud en Nieuw Oost-Indien*.*

สินค้าอีกประเภทหนึ่งที่พ่อค้าโปรตุเกสรับซื้อไว้ตามหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม คือ ไหมแบบพะเนียงมีหู หรือไหมมีหูสำหรับบรรจุครามและปุนขาว¹⁴⁶ นอกจากนี้หลักฐานจดหมายติดต่อกันระหว่างกลอรี (Glory) ถึงก๊าด (Gad) พ่อค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ 26 กันยายน พ.ศ.2151 ระบุว่าพวกเขาได้ขายผ้าขนแกะลายสองจำนวน 2 ผืนให้แก่ชาวโปรตุเกสคนหนึ่งในราคาขาดทุนด้วยความจำเป็น เนื่องจากได้รับมอบหมายจากผู้อำนวยการห้าง¹⁴⁷ ทำให้แลเห็นภาพการเป็นพ่อค้าภายในที่คอยรับซื้อสินค้าจากพ่อค้ายุโรป ก่อนที่จะนำไปขายอีกต่อหนึ่งของพ่อค้าโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา การที่พ่อค้าฮอลันดาขายผ้าขนแกะให้แก่ชาวโปรตุเกสไปในราคาที่ขาดทุนตามคำสั่งของผู้อำนวยการห้าง อาจจะมีสาเหตุมาจากผ้าขนแกะทั้งสองผืนเป็นผ้าเนื้อหยาบและพ่อค้าฮอลันดาได้ตรวจจนแน่ใจว่ามีใช้ผ้าที่ชาวฮอลันดาทำขึ้น ดังปรากฏหลักฐานจากบันทึกของพ่อค้าฮอลันดาเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2151 ระบุว่าเหตุที่เขาต้องขายผ้าขนแกะออกไป เพราะมีใช้สินค้าของฮอลันดาแท้ๆ¹⁴⁸ แต่เหตุผลที่ชัดเจนที่สุดตามบันทึกของพ่อค้าฮอลันดา ลงวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2151 ก็คือความขัดแย้งของพ่อค้าฮอลันดาด้วยกันที่เป็นสาเหตุที่ทำให้ต้องขายสินค้าตัดราคาต่ำกว่าทุน¹⁴⁹

ในเมืองพระนครศรีอยุธยาพ่อค้าโปรตุเกสจากนครศรีธรรมราชและตะนาวศรี รวมทั้งชาวเอเชียหลายชาติ ได้ค้าขายสินค้าผ้าลินินและผ้ามันให้แก่ทางการและชาวเมือง สินค้าดังกล่าวพ่อค้าฮอลันดาก็มีเช่นกัน พ่อค้าอังกฤษได้ขายผ้าแก่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของสินค้าที่เก็บเอาไว้ หลักฐานฮอลันดาระบุว่า แทนที่พ่อค้าชาวเอเชียและโปรตุเกสจะได้รับอนุญาตให้นำผ้าของตนไปให้คนกลางหรือพนักงานพระคลังสินค้าดู สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมกลับส่งบรรดาเจ้าหน้าที่บางคนออกไปซื้อผ้าในพระนามของพระองค์ และ ออกญาพิสมะกา (Oyjejismakau) การค้าขายกันเองระหว่างพ่อค้าชาติต่างๆในกรุงศรีอยุธยาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติของกระบวนการค้า หลักฐานของฮอลันดาระบุว่า หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาเคยออกไปติดต่อซื้อผ้าของพ่อค้าอังกฤษ

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ข้างเช่นกัน การที่พ่อค้าอังกฤษตีราคาผ้าสูงกว่าท้องตลาดถึง 2 เท่า ทำให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไม่ทรงรับซื้อ พ่อค้าอังกฤษจึงขายสินค้าแทบไม่ได้เลย นอกจากจะขายสินค้าบางอย่างให้พระเจ้าแผ่นดินและออกญาพระคลัง¹⁵⁰ หลักฐานฮอลันดาลงวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2156 ระบุว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้ในเวลาต่อมาพ่อค้าอังกฤษได้ขายผ้าลินินในราคาที่ถูกลงมา¹⁵¹

จดหมายของแมร์เทน เฮาท์แมน หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา ลงวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2156 ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงรับรองว่าจะไม่อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษ ฝรั่งเศส หรือโปรตุเกสค้าขายที่สงขลาได้นานเหมือนพ่อค้าฮอลันดา¹⁵² ปัจจัยดังกล่าวอาจทำให้การค้าที่สงขลาไม่คึกคักเท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งจะมีเรือสำเภาริมนจอดทอดสมอค้าขายอยู่หลายลำ รวมถึงเรือของพ่อค้าโปรตุเกส มัวร์ และมลายู

บันทึกของฮอลันดาในปี พ.ศ. 2183-2184 รายงานสภาพการค้าของโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาว่ามีสภาพตกต่ำ มีหน้าช้าในเดือนกุมภาพันธ์ของปี พ.ศ.2182 กลุ่มพ่อค้าโปรตุเกสจากนาคาปัตตนม (Negapatam) ก็ถูกดักชิงเงินและปล้นฆ่าใกล้บางกอกคนร้ายซึ่งนำโดยออกหมื่นถูกจับขึ้นศาล พ่อค้าโปรตุเกสที่เหลือได้รับเงินคืนจำนวนหนึ่ง และได้เดินทางต่อไปยังตะนาวศรี เพื่อหาค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมก่อนกลับไปยังนาคาปัตตนม¹⁵³ ชาวโปรตุเกสกลุ่มนี้เป็นพ่อค้าส่วนหนึ่งที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา สินค้าที่พวกเขาได้ออกไปคือ ของมีค่าจำพวกเพชร ทองคำ พลอย และผ้าไหมปัก¹⁵⁴ นอกจากนี้พ่อค้าโปรตุเกสยังขายของได้เพียง 2-3 ชนิด ขณะที่สินค้าที่เรียกว่า "Spiautor" และ "Radixchina" ของพวกเขาขายได้ในราคาที่ต่ำมากจนไม่ได้กำไรเลย บันทึกของฮอลันดา ระบุว่าพ่อค้าโปรตุเกสไม่สามารถนำผ้าไหมออกขายที่กรุงศรีอยุธยาได้ เหตุผลดังกล่าวทำให้พ่อค้าโปรตุเกสตั้งใจจะออกเดินทางไปยังมะนิลา หลักฐานฮอลันดาระบุว่า

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า59-60.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า63.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-63.

¹⁵³ นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า252.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า252.

ทั้งๆที่ได้รับพระราชทานพระราชสาส์นและของบรรณาการหลายอย่างจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเพื่อตอบแทนแก่บรรดากัปตันโปรตุเกสแห่งมาเก๊าแล้ว พวกพ่อค้าโปรตุเกสได้คุยโอ้อวดว่า พวกเขาได้รับพระราชทานพระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงสยามเพื่อนำไปมอบแก่ผู้สำเร็จราชการและผู้ปกครองแห่งมะนิลา โดยผ่านออกญาพระคลังซึ่งจิตใจฝักใฝ่ต่อการคบหาชาวโปรตุเกส พระราชสาส์นดังกล่าวนี้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขอให้พวกโปรตุเกสเดินทางเข้ามาค้าขายในประเทศสยามอีก ผู้เป็นทูตนำพระราชสาส์นไปยังมะนิลาอย่างเป็นทางการคือทูตมาเก๊าชื่อ ฟรานซิสกู ดาจินาร์ อีวันเจลิอู (Francisco Daginaer Evangelio) และบาทหลวงเปดรู ด'อาจินาซี (Pedro d'Aginase) ซึ่งทำนกออยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ.2182¹⁵⁵

ในปี พ.ศ.2228 ม.เวเรต์ พ่อค้าฝรั่งเศสเสนอว่าให้บริษัทอินเดียตะวันออก ส่งสินค้าแบบเดียวกับที่จะส่งไปขายที่เมืองจีนไปยังมาเก๊า สินค้าเหล่านี้ได้แก่หมากทุกชนิด ผ้าแพรสีดำสำหรับตัดกางเกง ซึ่งผู้ชายชาวโปรตุเกสชอบมาก นอกจากนี้ก็มีผ้าลูกไม้โปร่ง ถักด้วยไหมทอง ไหมเงินและไหมธรรมดา ถูงเท้าแพร รองเท้าชายหญิง สินค้าอื่นๆได้แก่ คาบ กระจก ปืนเล็ก ปืนนกสับ สีลาสำหรับปืน สุราต่างๆ บรั่นดีบรรจุขวด¹⁵⁶ สินค้าข้างต้นบ่งชี้ให้เห็นรสนิยมของชาวโปรตุเกสที่อยู่ในมาเก๊าว่ามีรสนิยมเป็นอย่างไร และอาจแสดงให้เห็นรสนิยมของชาวโปรตุเกสในสยามได้ด้วย

นอกจากภาพสะท้อนจากการบริโภคของชาวโปรตุเกสในมาเก๊าแล้ว หลักฐานจดหมายของ คอร์เนลิส ฟอนนิวรูท หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดา ในกรุงศรีอยุธยา ลงวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2160 ถึงสำนักงานบริษัท VOC.แห่งอัมส เตอร์ดัม กล่าวถึงสินค้าที่ชาวโปรตุเกสต้องการว่าเขต้องการผ้าแพรพรรณสำหรับมาขายในสยาม และขอให้บริษัทส่งกระจกส่องหน้าจำนวนหนึ่งไปยังสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะทำให้

¹⁵⁵ นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า253-254. ชื่อชาวโปรตุเกสที่ปรากฏเป็นชื่อที่อยู่ในหลักฐานของฮอลันดาแต่ในบทความของ อันโตนิโอ ดาซิลวา เรกู, "บทสังเขปการศึกษาเรื่อง สัมพันธไมตรีระหว่างลูโซ และสยามตั้งแต่ พ.ศ.2054 ถึงสมัยปัจจุบัน," 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดย ลินจง สุวรรณโกคิน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2531), หน้า25 ระบุว่าชื่อ "Francisco de Aquiar Evangelho"

¹⁵⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม24, หน้า191.

สามารถทำกำไรได้เป็นอย่างดีเพราะทั้งสยาม ล้านช้าง และเชียงใหม่ ต้องการกระจกมาก นอกจากนี้ยังสามารถขายกระจกให้แก่แขกมัวร์ โปรตุเกส และชาติอื่นๆ ได้ด้วย¹⁵⁷

ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สภาพเศรษฐกิจในกรุงศรีอยุธยาค่อนข้าง ร่วงโรย เห็นได้ชัดว่าการวางแผนทางการค้าในสยามตามที่มีแนวทางเป็นขั้นตอนมอบหมายให้ ม.เวเรต์ปฏิบัติ นั้น พ่อค้าฝรั่งเศสเห็นว่าเกือบจะไม่มีผลประโยชน์เพราะความ ตกต่ำทางเศรษฐกิจของสยามทำให้คนในสยามแทบจะไม่มีเงินอยู่ในมือเลย

จะหาคนที่เงินถึง 50 เหรียญเกือบจะไม่ได้แล้ว จริงอยู่ ก่อนหน้านี้นี้เคยมีเงินและแขกมัวร์ ซึ่งเป็นคนมั่งมี และมีอำนาจ จำนวนมาก แต่ในสองปีมานี้ไทยได้กดขี่ข่มเหงต่างๆ และได้ทำการขัดขวางต่อการค้าขายของพวกนี้ จนพวกจีนและแขกมัวร์เหล่านี้ต้องกลับไปหมด ยิ่งเหลือแต่พวกไม่มีทุนจะค้าขายได้เท่านั้น ที่สุดพวกฝรั่งเศสที่เหลืออยู่ในเมืองไทย 3-4 คนนั้นก็จวนจะต้องกลับไปอย่างพวกจีน และแขกมัวร์อยู่แล้วเหมือนกัน การค้าขายในเมืองไทยเป็นอันทำไม่ได้เป็นอันขาด ถึงแม้พระเจ้ากรุงสยามเป็นเจ้าที่ดี ก็จริงอยู่แต่ข้าราชการของพระองค์ซึ่งเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นคนที่เอาประโยชน์ของตัวเองเป็นใหญ่ ทั้งทำการข่มเหงอย่างร้ายกาจจนการค้าทั้งปวงเป็นอันทำกันไม่ได้ เพราะสินค้าที่มาจากต่างประเทศมาน้อยเท่าใด พวกข้าราชการก็รับเอาเสียหมด และตั้งราคาเองตามใจชอบ เวลาจะชำระเงินค่าสินค้านั้น ก็มีได้เอาเงินมาชำระ แต่เอาสินค้าอย่างอื่นมาแลกเปลี่ยน และสินค้าที่เอามาแลกเปลี่ยนนั้น ก็ตั้งราคาเองแพงอย่างที่สุด มีต้องนึกเลยว่าราคาที่ตั้งมานั้นจะสมควรหรือไม่ พวกพ่อค้าก็จำเป็นจำใจ ต้องรับสินค้านั้นไว้ มิฉะนั้นต้องกลับไปโดยขาดทุนเปล่า¹⁵⁸

สิทธิพิเศษของพ่อค้าต่างชาติอื่นๆ น่าจะส่งผลกระทบต่อฐานะของชุมชนโปรตุเกส ดังจะเห็นได้จากสัญญาการค้าขายระหว่างสยามกับประเทศฝรั่งเศส ลงนามเมื่อวันที่ 30

¹⁵⁷ นันทา สุตกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า 89-90.

¹⁵⁸ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 24, หน้า 183-184.

ธันวาคม พ.ศ.2227 เป็นสัญญาว่าด้วยเรื่องพริกไทยระหว่างออกขุนพิพัฒน์โกษาราชาพิทักษ์ กับ ม.เคลานด์ หัวหน้าบริษัทฝรั่งเศสอนุญาตให้บริษัทฝรั่งเศสมีอำนาจเด็ดขาดที่จะซื้อทองแดงและสินค้าอย่างอื่นจากต่างประเทศ และให้บริษัทฝรั่งเศสซื้อพริกไทยทั้งหมดที่เพาะปลูกในสยาม อาทิ ตามหัวเมืองและดินแดนเมืองขึ้นของสยามตั้งแต่เหนือถึงนครศรีธรรมราชโดยจะซื้อในราคาบาทละ 16 บาท (เงินสเปนเท่ากับ 6 คำถึง 2 บาท) และห้ามชาวต่างประเทศไม่ว่าชาติใดค้าขายพริกไทยกเว้นคนของบริษัท สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดให้ผู้ช่วยของออกญาพระคลังทำสัญญากับ ม.เคลานด์ และใช้เป็นกฎหมายบังคับต่อไป¹⁵⁹ สิทธิพิเศษทางการค้าของพ่อค้าฝรั่งเศส ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสด้วยเพราะพวกเขาต้องหมดโอกาสในการค้าขายพริกไทยและทองแดงไป

ระหว่าง พ.ศ.2183-2184 มีเรื่องของพ่อค้าโปรตุเกสแห่งเมืองมาเก๊า และเนคะปะตัม เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2182 ตามลำดับ และปรากฏว่ากลางปี พ.ศ.2183 (3 สิงหาคม) เรือโปรตุเกสลำหนึ่งเดินทางจากมากัสซาร์ (Macassar) มาถึงบางกอก มีกัปตันชื่อฮวน ดี สตราดอส (Juan de Strados) ชาวสก็อตซึ่งพำนักอยู่ในสเปนและอินเดียมากกว่า 45 ปี เรือของเขาบรรทุกสินค้าหลายชนิดมาด้วย อาทิ ไม้จันทน์ 160 หาบ กำมะถัน 90 หาบ กานพลู 30 หาบ ขนสัตว์สำหรับทำเชือกสำเร็จรูป* และหวายจำนวน 800 มัด นอกจากนี้ยังมีสาส์นแนะนำและของบรรณาการเล็กน้อยๆ แต่ออกญาพระคลัง จากผู้สำเร็จราชการแห่งมากัสซาร์ กัปตันเรือโปรตุเกสได้รับการต้อนรับอย่างดี แต่เขาก็ขายอะไรไม่ได้เลย¹⁶⁰ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีหลักฐานว่าการค้าของโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยากำลังตกต่ำ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงกัปตันเรือผู้นี้จะมีได้เป็นชาวโปรตุเกส แต่เขาก็ยังได้รับการต้อนรับอย่างดีจากออกญาพระคลัง ทั้งนี้อาจแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงของสัมพันธภาพระหว่างขุนนางผู้ใหญ่ชาวสยามกับชุมชนโปรตุเกส ในขณะนั้นก็ได้

ระหว่างปี พ.ศ.2183-2184 ชาวโปรตุเกสได้พยายามดิ้นรนเพื่อฟื้นฟูสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนอย่างเต็มที่ นาย ฟอน ฟลิต หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาว่าเจ้าหน้าที่ทางการจีนแห่งเมืองกวางตุ้งได้ขับไล่ชาวโปรตุเกสออกไปจากเมืองมาเก๊าสำเร็จ ทำ

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า1-3.

* ต้นฉบับระบุว่าเป็นเส้นผม สันนิษฐานว่าอาจหมายถึงขนสัตว์หรือป่าน

¹⁶⁰ นันทา สุตกุล (แปล) , เรื่องเดิม, หน้า255.

ให้พวกเขาพยายามจะย้ายมายังประเทศสยามซึ่งมีแนวโน้มว่าจะเป็นไปได้ แต่พวกโปรตุเกสเหล่านี้เกรงว่าชาวฮอลันดาซึ่งพำนักอยู่ที่ประเทศสยามเป็นเวลานานแล้ว จะทำให้พวกเขาไม่ได้รับความโปรดปรานอย่างเต็มที่จากพระเจ้าแผ่นดินสยามและบรรดาขุนนาง พวกเขาจึงทำทุกวิถีทางเพื่อให้พ่อค้าฮอลันดาเป็นที่น่ารังเกียจ เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้พ่อค้าฮอลันดาได้ร้องทุกข์เรื่องการถูกขูดไถ่ร้ายจากพวกโปรตุเกสต่อออกญาพระคลังหลายครั้ง แต่ออกญาพระคลังได้กราบทูลให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเชื่อว่าการทำดีต่อพวกโปรตุเกส จะชักนำให้ชาวต่างชาติอื่นๆ เดินทางเข้ามาค้าขายในสยาม และพระองค์ก็ทรงให้ความสนพระทัยในเรื่องนี้มาก¹⁶¹ สถานะถดถอยทางสังคมของโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา เกิดจากอิทธิพลการเสื่อมของ "เมืองแม่" ฮาร์วีระบุว่า นอกจากความอ่อนเปลี้ยด้านทรัพยากรมนุษย์แล้ว สิ่งที่ทำให้ชาวโปรตุเกสไม่สามารถรักษาจักรวรรดิของตนเอาไว้ได้ เพราะพวกเขามีอัจฉริยภาพในเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ และไม่มีความรู้ในการปกครองจักรวรรดิ ผู้ว่าการอาณานิคมโปรตุเกสที่ประสบปัญหาเดือคร้อน แทบจะไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนร่วมชาติเลย ส่วนบรรดาลูกเรือก็มักจะพากันละทิ้งหน้าที่ หรือไปเป็นโจรสลัดต่อต้านการปฏิบัติงานของทหารโปรตุเกสเสียเอง¹⁶²

อาจกล่าวได้ว่าการค้าในเมืองพระนครศรีอยุธยา ภายใต้การผูกขาดของระบบพระคลังสินค้าทำให้เกิดการแข่งขันช่วงชิงความได้เปรียบทางการค้าระหว่างพ่อค้าชาติต่างๆ ในสยาม ด้วยกลไกต่างๆ อาทิ การให้ของกำนัลและสินน้ำใจแก่ขุนนางสยาม เพื่อให้ได้รับความสะดวกและความรวดเร็วในการรวบรวมสินค้า การส่งออกและนำเข้าสินค้า ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏหลักฐานว่าหลังจากโปรตุเกสเริ่มหมดอิทธิพลทางทะเลจากการถูกฮอลันดาเข้ามาแทนที่แล้ว พ่อค้าชาวโปรตุเกสจากชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเคยใช้วิธี "เข้าหา" ออกญาพระคลังเพื่อได้รับความเมตตาเกื้อหนุนจากขุนนางผู้ใหญ่ชาวสยามผู้นี้ จนกระทั่งพ่อค้าโปรตุเกสบางคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมถึงระดับ "ไปกิน-ไปเล่น" อยู่ในจวนของออกญาพระคลังท่านนี้ได้ตลอดเวลา

¹⁶¹ นันทา สุตกุล(แปล), เรื่องเดิม, หน้า 254.

¹⁶² Godfrey Eric Harvey, *History of Burma*, (London : Frank Cass and Company Limited, 1967), p.131.

จากหลักฐานที่ระบุถึงการกั๊ยมเงินจากราชสำนักสยามของพ่อค้ามาเก่าในปี พ.ศ.2203 สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทในการสนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งราชสมบัติ จากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.2199 นอกจากจะมีส่วนส่งเสริมให้พ่อค้าโปรตุเกสแห่งเมืองมาเก่าได้รับพระมหา กรุณาธิคุณแล้ว อาจบ่งชี้ให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่าชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ก็น่าจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณเช่นนี้ด้วยไม่แพ้กัน

สภาวะสงครามกับอังวะในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและการสงคราม กับเชียงใหม่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากจะทำให้พ่อค้าชาติต่างๆ ได้รับความ เดือดร้อนแล้ว จากการไม่สามารถขายสินค้าได้และผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสอย่างไม่ อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในสภาวะปกติแล้วหลักฐานประวัติศาสตร์อาทิ บันทึกของยอร์ช ไวท์ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้กล่าวถึงสินค้าสำคัญที่พ่อค้าโปรตุเกสในขณะนั้นมีบทบาท เกี่ยวข้องด้วยอย่างกว้างขวางในกระบวนการซื้อขาย ได้แก่สินค้าเข้า อาทิ ไหมดิบ แพรไหม พรอท ทองขาว ถ้วยชาม ทองแดงแท่ง และเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก สินค้าออก ได้แก่หมากพลู ไม้ฝาง ไหพะเนียงมีหูสำหรับบรรจุครามและปูนขาว กฤษณา (จากติมอร์) พริกไท การบูร และผ้าต่างๆ เป็นต้น พ่อค้าโปรตุเกสจากเนคะปาทานบางคนเป็นนักค้า เครื่องประดับจำพวกเพชร ทองคำ พลอยและผ้าไหมปัก ถึงกับทำให้ครั้งหนึ่งพวกเขาเคย ถูกดักปล้นชิงทรัพย์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่โดยทั่วไปแล้วหลักฐานใน ตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุถึงสินค้าที่ชาวโปรตุเกสนิยมส่งออกไปยัง มาเก่าเป็นสินค้าประเภทอุปโภค ได้แก่ ผ้าแพรสีดำ สำหรับตัดกางเกง ผ้าลูกไม้โปร้ง ใหม่อัดด้วยทองคำเงิน และไหมธรรมชาติ ถูงเท้าแพร รองเท้าชายหญิง คาบ กระบี่ ปืนเล็กนกสับ ศิลาสำหรับปืนและสุราต่างๆ เป็นต้น ส่วนสินค้าที่ชาวโปรตุเกสในเมือง พระนครศรีอยุธยาต้องการเป็นพิเศษคือกระจกส่องหน้า

ความตกต่ำของการค้าในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ส่งผลกระทบต่อพ่อค้าชาติต่างๆทั้งหมด การเข้ามาของชาวฝรั่งเศสทำให้เกิดสัญญาทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสส่งผลกระทบต่อพ่อค้าโปรตุเกสครั้งสำคัญอีกประการหนึ่ง เนื่องจากการยกเลิกสิทธิการค้าทองแดงและพริกไทยให้แก่พ่อค้าฝรั่งเศส ทั้งๆที่ก่อนหน้านี้พ่อค้าโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเคยเสียสิทธิพิเศษการค้าหนังสัตว์แก่พ่อค้าฮอลันดา และสิทธิการค้าไม้ฝางแก่ออกพระศรียศพ่อค้าชาวมุสลิมไปแล้วในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง การสูญเสียโอกาสทางธุรกิจเช่นนี้มีส่วนทำให้สถานะทางเศรษฐกิจของพ่อค้าจากชุมชนโปรตุเกสตกต่ำมากยิ่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย

3. บทบาทของชาวโปรตุเกสในราชสำนักสยาม

การจ้างชาวต่างประเทศให้ทำงานรับใช้ราชสำนักสยามมิใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ กรมท่าในสมัยอยุธยา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายได้แก่ กรมท่าซ้าย อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางชาวจีนคือหลวงโซ่คีกราชเศรษฐี กรมท่าขวาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของชาวมุสลิมคือพระจูลาราชมนตรี พ่อค้ากับชาวเรือชาวจีน และมุสลิม มักถูกจ้างให้ทำงานรับใช้ราชสำนักเสมอ ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส จาม มะลายู และญี่ปุ่น ก็ถูกพระเจ้าแผ่นดินสยามจ้างทำงานเช่นกัน เนื่องจากคนต่างชาติเหล่านี้มีความชำนาญพิเศษ สมเด็จพระนารายณ์ทรงจ้างชาวตะวันตกเช่นเดียวกับชาวตะวันออก เนื่องด้วยทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ด้านการค้าและการทูต อาทิ ทรงจ้างคอนสแตนติน ฟอลคอน ชาวกรีก แชมมวล ไวท์ ชาวอังกฤษให้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ พระองค์ก็ทรงจ้างชาวต่างชาติดำรงตำแหน่งอื่นๆด้วย อาทิ เรอเน่ ชาร์บอนโน (René Charbonneau) เข้าเมืองภูเก็ต โปรริการ์ด (Bauregard) เข้าเมืองมะริด แต่หลังเหตุการณ์ยึดอำนาจสมเด็จพระนารายณ์ ในปี พ.ศ.2231 เป็นการสิ้นสุดยุคแห่งการที่ชาวตะวันตกเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองภายในช่วงสั้นๆของสยาม ช่วงพุทธศตวรรษที่2220 ได้แสดงให้เห็นว่าสยามคำนึงถึงอันตราย

ของการจ้างชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทในราชสำนัก ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา เป็นต้นมา พระเจ้าแผ่นดินสยามจึงมิได้ให้ความเชื่อถือชาวตะวันตกเท่าใดนัก ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ ฌาง คูมิงกูซ ดี มัตตู (Jan Domingos de Matto) ได้รับหน้าที่ในการเดินทางไปชักชวนให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเดินทางมาค้าขายในสยามอีกครั้ง เขาได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นออกหลวงฤทธิราวี โดยก่อนหน้านี้อาจมีหลักฐานว่าสมเด็จพระเพทราชาก็มิได้ได้จ้างชาวตะวันตกเข้ารับราชการในราชสำนัก ยกเว้น ศัลยแพทย์ของบริษัทอินเดียตะวันออกชื่อแดนเนียด บรูคบาวด์ (Daniel Brochebourde) และโมเสสบุครชาย ศัลยแพทย์ทั้งสองได้รับพระราชทานนามเป็นออกพระแพทย์โอสถ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จากหลักฐานของฮอลันดาและฝรั่งเศสระบุว่า หลานชายของคอนสแตนติน ฟอลคอน ชื่อ คอนสแตนติน ฟอลคอนเช่นกัน ได้รับราชการเป็นหลวงราชมนตรี มีหน้าที่เป็นผู้ว่ากล่าวชาวคริสเตียน และดูแลบรรดาห้องพระคลังหลวง ภรรยาหม้ายของฟอลคอน ก็ทำงานในตำแหน่งวิเศษกลาง ระหว่างปี พ.ศ.2260-2267¹⁶³

ดร.ธีรวัต ชีวี่ว่า ความอยากรู้อยากเห็นและความต้องการรับเอาศิลปวิทยาการจากตะวันตกได้ลดน้อยลงไปหลังปี พ.ศ.2231 ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินสยามจึงมิได้เรียกร้องให้ชาวยุโรปส่งช่างเทคนิค ทหาร และช่างฝีมือ เข้ามาทำงานในราชสำนักสยามอีกดังเช่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ยุคแห่งการรับราชการในราชสำนักสยามของชาวตะวันตกจึงสิ้นสุดลงหลังมรณกรรมของคอนสแตนติน ฟอลคอน อย่างไรก็ตามได้มีชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งย้อนเข้ามามีบทบาทโดดเด่นอีกครั้งในราชสำนักสยามคือ "ชาวมัวร์" ชาวมัวร์เหล่านี้มีบทบาททางการค้าระหว่างอินเดียกับสยามโดยมีหลักฐานในเอกสารของ VOC. และแกมเฟอร์ กล่าวถึง ออกพระศรียศ (อาจ

¹⁶³ Dhiravat na Pombejra , Authaya at the End of the Seventeenth Century : Was There a Shift to Isolation , (Mimeographed), pp.257-258.

หมายถึงออกพระจุลาราชมนตรี) ซึ่งดูแลชุมชนชาวมุสลิมในอยุธยาส่วนออกญา "Tewijata" ซึ่งระบุในหลักฐานว่าเป็นแขกปาตาน มีชื่อจริงว่าฮุสเซ็น ข่าน (Hossen Chan หรือ Hosain Khan) หลักฐานระบุว่า เป็นพระสหายสนิทของสมเด็จพระเพทราชา ออกญา เทวิชดาเป็นขุนนางคนหนึ่งที่นิยมชาวฮอลันดา เขามีบทบาทในการสั่งซื้อสังกะสีจาก VOC. ระหว่างปี พ.ศ.2232 -2233 ครั้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่23 ขุนนางชาวจีนเริ่มเข้ามา มีบทบาทแทนขุนนางมุสลิม หลักฐานของเกมเฟอร์ระบุว่า ในปี พ.ศ.2233 ขุนนางชาวจีนผู้หนึ่งได้รับตำแหน่งเป็นออกญาพระคัง นอกจากนี้สมเด็จพระเพทราชายังทรง แต่งตั้งชาวจีนเป็นออกญาพระคัง เนื่องจากต้องการได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักจีน จดหมายของพ่อค้าฮอลันดาในปี พ.ศ.2245 ระบุว่า ออกญาสมบัติธิบาล เป็นขุนนางชาวจีนที่สมเด็จพระเพทราชาทรงโปรดปรานมาก เป็นผู้ มีบทบาทในการค้ากับต่างประเทศ "แม้แต่ออกญาพระคังก็ไม่กล้าบ่มบ่ามตัดสินใจโดยปราศจากความเห็นชอบของออกญาสมบัติธิบาล" แต่เมื่อสมเด็จพระเจ้าเสือเสด็จขึ้นครองราชย์ ออกญาสมบัติธิบาลก็ถูกประหารพร้อมกับเจ้าพระขวัญในปี พ.ศ.2246 ถึงกระนั้นสมเด็จพระเจ้าเสือก็ทรงโปรดปรานขุนนางชาวจีนเช่นกัน ทรงแต่งตั้งออกญาสมบัติธิบาลคนใหม่ (ออกญา Lauja) และออกหลวงพิบูล ขุนนางชาวจีนดำรงตำแหน่งสำคัญ เมื่อการค้าสำเภาระหว่างจีนมีความสำคัญมากขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ปรากฏว่าขุนนางชาวจีนได้รับการแต่งตั้งเป็นออกญาพระคัง ทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามามากขึ้น และมีชาวจีนรับราชการในราชสำนักสยามจนถึงสิ้นสุดสมัยกรุงศรีอยุธยา¹⁶⁴

สำหรับชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยานั้น พวกเขา มีบทบาทในการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินสยามขณะเมื่อเสด็จออกว่าราชการ ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช เพราะการเกณฑ์ทหารชาวโปรตุเกสไปรบเมืองเชียงกรานในปีพ.ศ.2081¹⁶⁵ ทำให้มีชาวโปรตุเกสรับราชการสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) พระราชพงศาวดารระบุว่า กบฏญวนพิเชียร (ญวนประเชียร หรือ พระยาพิเชียร) เคลื่อนไพร่พลจากตำบลบ้านมหาไถไทยมุ่งไปหมายยึดเมืองลพบุรี พระยาศรีราชเดโช (พระยาสีหราชเดโช) ซึ่งได้รับพระบรม

¹⁶⁴ Ibid., pp.259-260

¹⁶⁵ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม1, หน้า261.

ราชโองการให้ขึ้นไปซ่อมแปลงกำแพงเมืองลพบุรีจึงสู้รบป้องกันอยู่ภายในเมือง ครั้งนั้น ได้มีชาวบรเทศหรือชาวประเทศ (ชาวโปรตุเกส) ชื่ออมรวดี แฝงค้นโพธิ์ ยิงปืนนกสับไป ต้องฉวยฉวยพิเชียรชบลงกับคอช้าง ทำให้พวกกบฏทั้งปวงแตกพ่ายกลับไป พระยาศรีราชเดโชได้นำตัวอมรวดีเข้ามาถวาย สมเด็จพระมหาธรรมราชาในพระนคร พระองค์จึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่บรเทศผู้นี้เป็นอันมาก¹⁶⁶ ชาวบรเทศหรือชาวประเทศก็คือชาวโปรตุเกสที่รับราชการในราชสำนักสยาม ต่อมาเมื่อชาวโปรตุเกสในเมืองตะนาวศรีก่อความไม่สงบในปี พ.ศ.2156 จดหมายของเฮาท์แมนหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาลงวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2156 กล่าวว่านักโทษโปรตุเกสถูกนำตัวจากเมืองตะนาวศรีมายังกรุงศรีอยุธยาได้ 10-12 วันแล้วพวกเขาประกอบด้วยคนผิวขาว 400 คน คนผิวดำ 35 คน เฮาท์แมนไม่คิดว่านักโทษเหล่านี้จะถูกปล่อยเป็นอิสระในเร็ววันแต่กลับปรากฏว่า ได้มีผู้กราบบังคมทูลขอให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงปล่อยตัวพวกเขาเป็นหลายครั้งหลายครา¹⁶⁷

แท้ที่จริงแล้วประเด็นที่น่าสนใจคือ "ผู้รับเร้า" กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่พวกโปรตุเกสที่ก่อกบฏในเมืองตะนาวศรี โดยไม่เกรงว่าจะระคายต่อเบื้องพระยุคลบาท อาจเป็นชาวโปรตุเกสที่รับราชการในราชสำนักอยุธยา หรือกลุ่มพ่อค้าและบาทหลวงชาวโปรตุเกสผู้ซึ่งอาจมีความดีความชอบในราชสำนักมิใช่ขุนนางชาติอื่น การที่หลักฐานของเฮาท์แมนระบุว่านักโทษชาวโปรตุเกสบางคนมีส่วนร่วมในการปราบปราม "Balicate" ย่อมแสดงให้เห็นว่าพวกเขามีความสำคัญเพียงพอต่อการที่สมาชิกของชุมชนโปรตุเกสซึ่งมีฐานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับในเมืองพระนครศรีอยุธยา จะกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ เหตุการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้นเสียงเรียกร้องที่ดังออกมาจากชุมชนชาวโปรตุเกสนั้นยังได้รับการตอบสนองด้วยดีจากทางการสยาม

นอกจากนี้ในรายงานของคณะกรรมการแต่งตั้งขึ้นเพื่อพิจารณาตรวจสอบปัญหาที่พัวพันระหว่างรัฐบาลฮอลันดากับกรุงสยาม ลงวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2160

¹⁶⁶ สมเด็จพระพนรัตน์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2533 , หน้า61. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ เรียกฉวยพิเชียรว่า "พระยาพิเชียร"

¹⁶⁷ นันทา สุกกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า69-70.

กล่าวถึงการลงนามในสัญญาระหว่าง มร. เฮทท์แนน (Houtman) ฯลฯ กับ โอลอน ลูปาตุ ออกพระเสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยาม และผู้บัญชาการชาวญี่ปุ่นที่เมืองอยุธยา กำหนดข้อบังคับบางประการเกี่ยวกับการจำหน่ายหนังกวาง และหนังสือตัวอื่นๆ¹⁶⁸ เป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าขุนนางต่างชาติอื่นๆ ก็มีบทบาทในราชสำนักสยามด้วย และในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นชาวโปรตุเกสก็เคยมีบทบาทร่วมกับขุนนางในราชสำนักสยามเพื่อพิจารณาร่างสัญญาสันติภาพ ระหว่างทางการโปรตุเกสกับราชสำนักสยาม ดังปรากฏในสาส์นของอุปราชแห่งเมืองแก้ววายุภักศิรย์โปรตุเกส เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2162 ระบุว่ากงสตันตินู ฟัลเกา (คอนสแตนติโน ฟอลคอน) สุภาพบุรุษชาวโปรตุเกสซึ่งพำนักอยู่ในโคชินไชน่า เป็นบุคคลผู้หนึ่งซึ่งได้ร่วมเจรจาทำสัญญาสันติภาพกับพระเจ้ากรุงสยาม¹⁶⁹ โอกาสเช่นนี้คงจะไม่เกิดขึ้นได้ง่ายๆ หากชุมชนโปรตุเกสไม่เคยมีบทบาทเช่นนี้มาก่อนในราชสำนักสยาม¹⁷⁰

การรับราชการอยู่ในราชสำนักสยามอาจทำให้ชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยามีส่วนแพร่กระจายข่าวการปราบกบฏญี่ปุ่นซึ่งก่อความไม่สงบขึ้นในปี พ.ศ.2172 ด้วย บันทึกของฮอลันดา ระบุว่าในปี พ.ศ.2172 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเกรงว่าชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาจะลอบปลงพระชนม์ จึงทรงวางแผนปราบปรามและขับไล่พวกเขาออกจากอยุธยา แต่ปรากฏว่ามีผู้เตือนให้ชาวญี่ปุ่นรู้ตัวล่วงหน้าทำให้หนีลงเรือทัน แต่ก็ถูกฆ่าตายจำนวนมากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้รับความช่วยเหลือจากฮอลันดาเพื่อปราบปรามชาวญี่ปุ่นอย่างจริงจัง¹⁷¹ ชาวญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้หนีไปพำนักที่กัมพูชา หลักฐานฮอลันดาชี้ว่าในปีเดียวกันนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ส่งทัพเรือไปปราบกบฏเมืองปัตตานี พระองค์ทรงได้รับความช่วยเหลือจากชาวโปรตุเกส¹⁷² ปัญหาก็คือผู้ที่เตือนให้ชาวญี่ปุ่นรู้ตัวล่วงหน้าก่อนถูกปราบปรามนั้นเป็นใคร จะเป็นชาวโปรตุเกสได้หรือไม่ เนื่องจากชุมชนโปรตุเกสกับชุมชนญี่ปุ่นนั้นนับถือศาสนาคริสต์นิกาย

¹⁶⁸ กรมศิลปากร. บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 2, หน้า 98.

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118

¹⁷¹⁻¹⁷² นันทา สุตกุล(แปล), เรื่องเดิม, หน้า 105-106.

โรมันคาทอลิกเช่นเดียวกัน มีที่ตั้งชุมชนคนละฟากแม่น้ำในย่านใกล้เคียง ทำให้มีสัมพันธ์อันดีต่อกัน พวกโปรตุเกสจึงอาจเป็นผู้ส่งข่าวของราชสำนักให้แก่ชาวญี่ปุ่นก็ได้ ส่วนการให้ความช่วยเหลือแก่ราชสำนักสยามในการปราบกบฏที่ปัตตานี เป็นการสนับสนุนทางการทหารที่กระทำต่อชาวมุสลิม ซึ่งจะทำให้ชุมชนโปรตุเกสในอยุธยาได้รับผลประโยชน์และสิทธิพิเศษตอบแทนจากราชสำนัก การที่หลักฐานระบุว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาอย่างจริงจังในเรื่องการปราบชาวญี่ปุ่น รวมทั้งมีหลักฐานว่า การรบกันระหว่างสยามและกัมพูชาในปี พ.ศ.2175 นั้น กัมพูชาได้รับความช่วยเหลือจากสเปนและทหารญี่ปุ่นซึ่งถูกขับออกจากสยาม ในปีพ.ศ.2172 ฮอลันดาได้ส่งกองเรือมาช่วยสยามรบกับกัมพูชาและสเปน เรือรบของฮอลันดานอกจากจะมีแผนช่วยสยามรบแล้ว ยังมุ่งที่จะจับกุมเรือโปรตุเกส ซึ่งแล่นในเส้นทางระหว่างมาเก๊า กับมะนิลา และญี่ปุ่น-มาเก๊า-มะนิลาด้วย¹⁷³ จึงเป็นไปได้ที่ชาวฮอลันดาจะเป็นผู้แพร่ข่าวการปราบปรามของทางการสยามให้กบฏชาวญี่ปุ่นทราบก่อนล่วงหน้า

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บาทหลวงชาวโปรตุเกสมีบทบาทค่อนข้างสูงในราชสำนัก ภายใต้การชักนำของคอนสแตนติน ฟอลคอน ดังปรากฏหลักฐานว่าฟอลคอน มีบาทหลวงชาวโปรตุเกสคณะคูมินิกัน ชื่อเปดรู มาร์ตีร์ เป็นเลขานุการส่วนตัว บาทหลวงอีชเตวัม ดี โซซา แห่งคณะออกัสติน เป็นผู้ช่วยเลขานุการ หลังเกิดเหตุการณ์สมเด็จพระเพทราชาใช้กำลังทหารยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ ในปีพ.ศ.2231 ปรากฏว่าบาทหลวงเปดรู มาร์ตีร์ ถูกคุมขังอยู่เป็นเวลานาน ส่วนบาทหลวงอีชเตวัม ดี โซซา รอดพ้นจากการถูกทรมานเพราะกำลังป่วย นักบวชอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นชาวเฟลมมิช (ชาวเบลเยียมที่ไม่พูดภาษาฝรั่งเศส) รอดพ้นจากการถูกจับกุม เพราะอ้างตัวว่าเป็นชาวโปรตุเกส¹⁷⁴ สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของชาวโปรตุเกสในราชสำนักเป็นอย่างดี

4. บทบาทของชาวโปรตุเกสในฐานะทูตสยาม

ชาวโปรตุเกสเคยมีบทบาทเป็นทูตจากราชสำนักสยามไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร จากกรณีของการอาสาเป็นทูตไป

¹⁷³ นันทา สุกกุล (แปล), เรื่องเดิม, หน้า109-113.

¹⁷⁴ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม5, หน้า63-64.

เจริญสัมพันธไมตรีกับมะนิลาของดิเอกู เวลูซุ เซลยศึกษาโปรตุเกสจากกัมพูชาในปี พ.ศ.2138¹⁷⁵ ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม มีหลักฐานโปรตุเกสได้กล่าวถึงบทบาทของชาวโปรตุเกสในการเป็นทูตจากราชสำนักสยาม ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการโปรตุเกสแห่งเมืองกัว หลักฐานดังกล่าวคือพระราชสาส์นกษัตริย์โปรตุเกสลงวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2161 กล่าวถึงคณะทูตสยามที่เดินทางไปยังกัวเมื่อปี พ.ศ.2160¹⁷⁶ และสาส์นจากอุปราชแห่งเมืองกัวส่งไปถวายกษัตริย์โปรตุเกส ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2162¹⁷⁷ ระบุถึงการที่สยามส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการโปรตุเกสที่กรุงลิสบอนเมื่อปี พ.ศ.2160 หลักฐานชิ้นนี้ระบุว่าคณะทูตที่ส่งไปเมืองกัวเพื่อเตรียมเดินทางไปเกิดจากการริเริ่มของคริสโตวัน รีเบลโล¹⁷⁸ ชาวโปรตุเกสซึ่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยา กับบาทหลวงจากชุมชนโปรตุเกสชื่อบาทหลวงฟรานซิสกู ดา อานันชีอาเซา เมื่อคณะทูตไปถึงเมืองกัว บาทหลวงอานันชีอาเซาก็ถูกส่งตัวกลับสยามทันทีส่วนคณะราชทูตสยามก็ไม่สามารถเดินทางต่อไปยังกรุงลิสบอนได้ เนื่องจากการล้อมป้อมที่เมืองกัว และอีกสาเหตุหนึ่งก็คือ คริสโตวัน รีเบลโล ไม่สามารถร่วมเดินทางไปด้วย เนื่องจากเขาเดินทางไปไม่ถึงเมืองกัว คณะราชทูตจึงขอให้อุปราชแห่งเมืองกัวส่งคณะทูตกลับสยามทางการรัฐโปรตุเกสอินเดียก็ได้ส่งคณะราชทูตสยามกลับภายใต้การคุ้มครองของกัปตัน จูอาว ดา ซิลวา (João da Silva) โดยอุปราชแห่งเมืองกัวได้ฝากสาส์นมากับกัปตันจูอาวดา ซิลวา เพื่อกราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงเข้าพระทัยถึงสาเหตุที่คณะราชทูตของพระ

¹⁷⁵ จันทรฉาย ภคธิดคม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยแรกเริ่มจนถึงสมัยธนบุรี : การศึกษาเฉพาะ ประเด็น (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง , 2520), หน้า40-41

¹⁷⁶ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม1 , หน้า108.

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า116-120.

¹⁷⁸ ชื่อของ คริสโตวัน รีเบลโลนี้ ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์ของ ดร.สุราชัย ยิม-ประเสริฐ ว่าคริสตอเวา รีเบลโล (Cristovão Rebelo) เป็นอดีตนักโทษหนีคดีจากเมืองโคชิน, ดู Suthachai Yimprasert , op.cit., p.188. บาทหลวงไตไซราเขียนชื่อของเขาเป็น Cristovam Rebelo และระบุว่าเวลาที่คริสตอเวา รีเบลโลมิได้เดินทางไปให้ถึงเมืองกัวนั้น อาจมีสาเหตุมาจากเขาเกรงว่าจะถูกทางการรัฐโปรตุเกสอินเดียจับกุมตัวไปดำเนินคดี และระบุว่า รีเบลโล ได้ก่อคดีฆ่าคนตายถึงสองคดีที่เมืองตุติคูริง (Tuticorim) จึงไม่กล้ากลับไป ที่กัว, ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.133

องค์ไม่สามารถเดินทางต่อไปยังกรุงลิสบอนได้ อุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองกัว คาดหมายว่าจะได้รับสัมพันธไมตรีจากสยามด้วยดี ส่วนฝ่ายโปรตุเกสเองก็พร้อมเสมอหากสยามต้องการเป็นมิตร แต่หากสยามประสงค์จะเป็นศัตรูโปรตุเกสก็พร้อมจะเป็นศัตรูกับสยามเช่นกัน จากหลักฐานข้างต้นศาสนจากอุปราชแห่งกัวค่อนข้างไม่ค่อยใส่ใจต่อการสถาปนาความสัมพันธ์กับสยามเท่าที่ควร แต่ถึงกระนั้นก็ตามเรือสินค้าของสยามจะยังคงเดินทางไปค้าขายยังมะละกาและเมืองท่าอื่นๆของโปรตุเกสได้ดังก่อนหน้านี้ ทว่าการโปรตุเกสตระหนักดีว่าเงื่อนไขในสัญญาทางพระราชไมตรีที่พระเจ้ากรุงสยามทรงทำขึ้นนั้นก็ไม่ว่างจะมีสาระสำคัญต่อผลประโยชน์และชื่อเสียงของโปรตุเกสเท่าใดนัก เรื่องที่โปรตุเกสให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ การหายสาบสูญของเรือที่มี คอง ฟรานซิสกู ดี มินิซิซ ซึ่งอดีตอุปราช คอง เกรอนนิมุ ดา เอเยเนโค* เป็นผู้ส่งไปสยาม ส่วนการเจรจาสัญญาสันติภาพกับพระเจ้ากรุงสยามนั้น อุปราชแห่งกัวได้มอบหมายให้บาทหลวงอาวูโสแห่งนิกายเยซูอิตในสยามชื่ออังเดร ปีเรรา และคอนสแตนติโน ฟอลคอน ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงและอาศัยอยู่ในโคชินแต่กำลังอยู่ระหว่างการไปเยี่ยมบิชอปแห่งเมลืออาเปออร์ (ตำแหน่งเจ้าอธิการของโปรตุเกส) และกำลังพำนักอยู่ในกรุงสยามขณะนั้นเป็นผู้ร่วมเจรจา¹⁷⁹ การที่เงื่อนไขสัญญาสันติภาพกับพระเจ้ากรุงสยาม "ไม่ค่อยมีสาระที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และชื่อเสียง" ของโปรตุเกส ทำให้อุปราชแห่งเมืองกัว พยายามขัดขวางหวังเหนี่ยวรั้งราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามเดินทางไปเป็นสักขีพยานในการให้สัตยาบันแก่สนธิสัญญาดังกล่าวที่เมืองลิสบอน จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้คณะราชทูตสยามระแวง แล้วใช้ข้ออ้างดังกล่าวว่าป่วยขอเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา

บาทหลวงไตไซราระบุถึงความเป็นมาของคณะทูตดังกล่าวซึ่งเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการโปรตุเกสแห่งอินเดียที่เมืองกัวโดยอ้างจากหลักฐานของอันตอนิอู บูการ์ดู (António Bocarro, Década 13, da História da Índia , Pt.1 , Lisboa 1876)ว่าอุปราชโปรตุเกสแห่งอินเดียได้มอบหมายให้บาทหลวงฟรานซิสกู อาานุชชีอาซา (Frei Francisco Anunciação) ซึ่งมีความ "คุ้นเคยกับพื้นที่ดีผู้หนึ่ง" เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับคณะทูตโปรตุเกส พวกเขาเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 3 มีนาคม

* คือ คอง เกรอนนิมุ อาซีเวดู (Dom Jeronimo Azevedo)

¹⁷⁹ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธไมตรีฯ เล่ม 1, หน้า 116-119.

พ.ศ.2158 โดยได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ต่อมาสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้พระราชทานคณะทูตและเครื่องบรรณาการไปยังกัว เพื่อเดินทางต่อไปยังโปรตุเกสพร้อมด้วยขุนนางสยาม 2 คน ตามหลักฐานของบุคคารูในงานของไตไซรา โดยมีบาทหลวงหรรณงชิจกู อาณุนชีอาซาและกัปตันคริสตอเวา รีเบลลู ซึ่งมีตำแหน่งเป็นกะปีเตา-มูร์ (หัวหน้าหมู่บ้านของชุมชนโปรตุเกส) ร่วมทางไปด้วยกับทูตสยาม ออกเดินทางเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ.2159¹⁸⁰ และคงจะเดินทางไปถึงเมืองกัวในปี พ.ศ.2160 ดังปรากฏในพระราชสาส์น กษัตริย์โปรตุเกสถึงอุปราชแห่งกัวดังได้กล่าวไปแล้วเบื้องต้น นอกจากหลักฐานของบุคคารูแล้วยังมีหลักฐานฝ่ายไทยอีกชิ้นหนึ่งกล่าวถึงการส่งคณะทูตชุดนี้ไปติดต่อกับทางการโปรตุเกสแห่งกัว หลักฐานดังกล่าวคือพระราชสาส์น "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรดิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว" จากการศึกษาหลักฐานชิ้นนี้ไม่ถูกระบุวันเวลา ภูธร ภูมะชน จึงได้เสนอว่าเป็นพระราชสาส์นของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹⁸¹ แต่เดิมหลักฐานชิ้นนี้เคยถูกกล่าวถึงมาแล้วในบทความของศาสตราจารย์จร สุขพานิช ซึ่งได้ระบุว่า เป็นพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ.2148-2153) ถูกส่งไปเมืองกัวในปี พ.ศ.2161¹⁸² พระราชสาส์นฉบับนี้มีเนื้อหากล่าวถึงความจำเป็นมาของการแลกเปลี่ยนคณะทูตระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับโปรตุเกส การขบใจทางการโปรตุเกสที่มีได้ต้อนรับราชทูตจากอังวะ การระบุถึงคุณค่าและผลประโยชน์ของความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่าย การส่งเรือแลกเปลี่ยนไปมาค้าขายและการออกพระราชกำหนดคุ้มครองพ่อค้าและทหารชาวโปรตุเกสในพระราชอาณาจักรสยาม การกล่าวถึงชื่อผู้ร่วมคณะทูตสยามไปยังเมืองกัวเป็นหลักฐานสำคัญที่ช่วยให้ทราบชัดเจนว่าแท้ที่จริงแล้วคณะทูตดัง

¹⁸⁰ P.Manuel Teixeira, op.cit., pp.130-133.

¹⁸¹ ภูธร ภูมะชน และเทิม มีเต็ม, "เอกสารโบราณอักษรไทย ภาษาไทย รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถจากห้องสมุดโบสถ์นิกายประเทศอังกฤษ".วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ 12 (กุมภาพันธ์ : 2533) : 70-79, ผู้วิจัยได้รับสำเนาหลักฐานชิ้นนี้ด้วยความเอื้อเฟื้อจาก อ.นันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม เมื่อ 16 เมษายน พ.ศ.2542

¹⁸² สมพร ชมนา, "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับโปรตุเกส" (สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า24 (คู่มือหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร)

กล่าวถูกส่งออกไปในปี พ.ศ.2159 ดังกล่าวไปแล้วข้างต้น บุคคลซึ่งถูกกล่าวถึงในพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ(ทรงธรรม) ประกอบด้วย

**ตารางตรวจสอบและเปรียบเทียบชื่อชาวโปรตุเกส
ในพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ(ทรงธรรม)**

บุคคลในหลักฐาน	การเปรียบเทียบหลักฐาน	หมายเหตุ
1. พระวิฆเรน	Vice Rei	คือ Dom Jerónimo Azevedo (พ.ศ.2155-2159)
2. บาทรีผเรพรันสีศกุนสูียาลัง (บางแห่งเป็น...คณสูียาลัง แต่จริงๆแล้วควรจะเป็น...อนสูียาลัง มากกว่า)	Padre Frei Francico Anunciação	คุณพ่อคสาธุคุณ ฟรันซิฆู อานูนซิยาเซา
3. กะปีตันมล เวร รีเบน	Capitão-mor Christovam Rebelo	กะปีเตา-มูร์ คริสตูเวา รีเบลดู
4. ทองฝี่หลีป พระยาปรตุการ	Dom Filip	กษัตริย์แห่งโปรตุเกส

ที่มา : ภูธร ภูมะชน, เรื่องเดิม, หน้า70-79

พระราชสาส์นฉบับดังกล่าวยังได้ระบุนามของราชทูต (พระยาสมุทรสงคราม) อุปทูต (หลวงสมุทรไมตรี) และตรีทูต (ขุนอนุชิตราชา)¹⁸³ ด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ.2226 สมเด็จพระนารายณ์ทรงได้รับคำแนะนำจากคอนสแตนติน ฟอลคอนให้ส่งบาทหลวงนิกายออกัสตินชาวโปรตุเกสชาวเมืองลิสบอนชื่ออีสต์บัน ดี โซซา (Esteban de Sousa*) เป็นทูตเดินทางไปยังมะนิลา¹⁸⁴ เมื่อเดินทางกลับมายังกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทรงแต่งตั้งบาทหลวงอีสต์บัน ดี โซซา เป็นทูตไปเฝ้าพระเจ้ากรุงโปรตุเกส

¹⁸³ ภูธร ภูมะชน, เรื่องเดิม, หน้า78-79.

* คนเดียวกับChristovam, Christovão

¹⁸⁴ จันทน์ฉาย ภัคอุทิม, เรื่องเดิม, หน้า138.

โดยมีขุนนางสยามติดตามไปด้วย 2 คน เรือของคณะทูตไปถึงกัวโดยสวัสดิภาพ แต่เมื่อผ่านแหลมกัวตโฮปเรือได้อับปางบริเวณนั้นลูกเรือและขุนนางสยามเสียชีวิตเกือบหมด เหลือรอดเพียงไม่กี่คน บาทหลวง ดี โซซา ได้เดินทางกลับถึงเมืองกัว และได้รับคำสั่งของคณะบาทหลวงประจำมณฑล (Provincial) ให้เดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา และบาทหลวงผู้นี้ได้อุทิศชีวิตแก่การเผยแผ่ศาสนาและจำศีลอย่างสมณะโดดเดี่ยวในหมู่บ้านของชาวโปรตุเกส (Portuguese Bandel) เป็นตัวอย่างอันดีแก่ชาวยุโรปทั้งปวงในกรุงศรีอยุธยา หลักฐานระบุว่าบาทหลวงดี โซซา ได้ให้เปิดหลุมศพของเขาไว้เสมอ โดยมักจะลงไปนอนในหลุมและปฏิบัติสมาธิเรื่องการสิ้นสุดแห่งความรุ่งโรจน์ของโลกนี้ จนกระทั่งถึงแก่กรรม ในปี พ.ศ.2253 ในที่พักอันโดดเดี่ยวของเขาในที่นี้ซึ่งคุกเข่า ศพของเขาถูกฝังอยู่ในหลุมศพที่เขาเคยเปิดเองเสมอ¹⁸⁵

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าชาวโปรตุเกสที่ถูกส่งออกไปในคณะทูตสยามนั้น มีฐานะเป็นผู้ช่วยทูตหรือผู้ร่วมไปกับคณะทูตสยามเท่านั้น มิได้มีฐานะเป็นราชทูตสยามแต่อย่างใด เนื่องจากราชสำนักยังคงรักษาระบบนิยมของการส่งราชทูตชาวสยามให้เดินทางอัญเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปด้วยตนเองอย่างเคร่งครัด

5. บทบาทของชุมชนโปรตุเกสในการสนับสนุนกลุ่มอำนาจทางการเมือง

ชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นชุมชนใหญ่ ประกอบด้วยผู้ที่มีความสามารถเฉพาะตัวในการต่อสู้ด้วยอาวุธปืนเป็นจำนวนมาก มีหลักฐานว่าพ่อค้าโปรตุเกสที่ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอยู่ในสยามจำนวนหนึ่งเคยเป็นทหารรับใช้ทางการ โปรตุเกสมาแล้วก่อนจะออกมาประกอบอาชีพอิสระ บางคนก็เป็นทหารอยู่ในกองทัพสยามด้วย ดังนั้นชุมชนของพวกเขาจึงจัดได้ว่าเป็นชุมชนที่มีศักยภาพทางทหารมากขณะนั้น และทางการสยามรวมทั้งชนชั้นสูงคงตระหนักถึงพลังดังกล่าวนี้เป็นอย่างดีด้วย ชุมชนของพวกเขาจึงถูกหมายปองจากผู้ต้องการมีอำนาจทางการเมืองในสยามชุมชนหนึ่งมาโดยตลอด เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จสวรรคต ได้เกิดเหตุการณ์ชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ โดยพระศรีศิลป์พระโอรสของพระเอกาทศรถสามารถปราบปรามบรรดาผู้ก่อความไม่สงบได้ด้วยความช่วยเหลือของชาวโปรตุเกสและได้เสวยราชสมบัติ

¹⁸⁵ จันทรฉาย ภัคฉิม, เรื่องเดิม, หน้า 139.

ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ.2153-2171 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับบูรณะ กล่าวว่

...ด้วยความช่วยเหลือของพวกโปรตุเกส เจ้าชายองค์นี้ (พระศรีศิลป์) ได้เข้ายึดมณฑลซึ่งแต่เดิมถูกกษัตริย์แห่งอังวะและพะโคยึดเอาไปด้วยความซาบซึ้งในบุญคุณเนื่องจากความกล้าหาญเป็นพิเศษ พระองค์ได้พระราชทานเมืองท่ามะตะมะแก่กษัตริย์โปรตุเกสเพื่อใช้เป็นฐานทัพเรือของพระองค์ ราชทูตผู้นำข้อเสนอนี้ไปยังท่านข้าหลวงแห่งเมืองแก้วได้กลับมาพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการมากมาย พระโคมินิกักรูปหนึ่งได้ติดต่อมาด้วยเพื่อทำการเจรจา เขาได้รับเกียรติอย่างยิ่งในการตกลงทำสัญญาซึ่งเป็นผลประโยชน์ต่อพวกโปรตุเกสเป็นอย่างมาก ความสำเร็จครั้งนี้ก่อให้เกิดคณะทูตใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.2164 ซึ่งช่วยในการเผยแพร่ศาสนา พระเจ้าแผ่นดินทรงขอให้บาทหลวงในนิกายฟรานซิสกัน ทำการสั่งสอนหลักธรรมของคริสต์ศาสนาในราชอาณาจักรของพระองค์ พระองค์ทรงสร้างโบสถ์หลังหนึ่งให้เขาด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และทรงมีพระประสงค์จะให้พวกเขาอยู่อย่างสุขสบายทำให้เขามีความโลภและก่อความชั่วมากขึ้น...¹⁸⁶

ในเวลาต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2199 สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาได้ครองราชย์สมบัติแทนด้วยการสำเร็จโทษเจ้าฟ้าไชย นิโคลาส แชรร์แวงส บันทึกว่าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาจะบังคับอภิเษกกับพระภคินีของเจ้านารายณ์ขึ้นเป็นสนม เจ้านารายณ์ทรงคัดค้านอย่างกล้าหาญ จึงถูกสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาวางแผนปลงพระชนม์ เมื่อเจ้านารายณ์ทรงทราบแผนดังกล่าว ก็เสด็จหนีออกไปยังนอกเมือง และขอความช่วยเหลือจากชาวต่างประเทศ ปรากฏว่าชาวโปรตุเกสเป็นพวกแรกที่ตกลงให้ความช่วยเหลือ โดยมีสัญญาแลกเปลี่ยนกันว่า เจ้านารายณ์จะทรงอำนวยความสะดวกทางการค้าให้แก่พวกเขา และจะพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้หลังจากทำ

¹⁸⁶กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรณะ, แปลโดยสมศรี เข็มธรรม, หน้า27.

การสำเร็จ เมื่อเจ้านารายณ์ทรงรวบรวมกำลังสนับสนุนได้ ประมาณ 1,000 คน ก็ทรงนำกำลังเข้าไปยังพระราชวังจนถึงพระทวารห้องบรรทมของสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงพยายามปลอมพระองค์หลบหนีปะปนออกไปกับหมู่ข้าราชการบริพาร แต่ปรากฏว่ามีชาวโปรตุเกสเข้ารีตผู้หนึ่งจำพระองค์ได้ แשרแวงระบุว่า "เจ้านารายณ์ได้จู่เข้าปลงพระชนม์สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาตาม โทษานู โทษอันควร"¹⁸⁷ แต่ ลาลูแบร์ ได้กล่าวแตกต่างออกไปเล็กน้อยว่าแท้จริงแล้วชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งเป็นคนตามไปยิงสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ขณะทรงช้างพระที่นั่งออกไปจากพระราชวัง¹⁸⁸

แม้การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาจะถูกต่างชาติบันทึกไว้ไม่สอดคล้องกัน แต่หลักฐานที่ปรากฏในงานเขียนของทั้งแשרแวงและลาลูแบร์ ต่างก็ชี้ให้เห็นตรงกันว่า การชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาในปี พ.ศ.2199 นั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงได้รับการสนับสนุนส่วนหนึ่งจากชุมชนโปรตุเกส เห็นได้ชัดเจนว่า เมื่อกำลังพลจากชุมชนโปรตุเกสได้อาศัยไหวพริบในการ "จำแนก" สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาออกจากเหล่าข้าราชการบริพารที่กำลังแตกพ่ายหนีตายอย่างลนลานแล้ว พวกเขาอาจเป็นผู้ "ชี้เป้า" ให้สมเด็จพระนารายณ์ทรง "จู่" เข้าไปปลงพระชนม์สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาด้วยพระองค์เองตามรายงานของแשרแวง หรืออาจจะเป็นผู้ลั่นกระสุนสังหารสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเสียเองตามบันทึกของลาลูแบร์ก็ได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ากำลังพลโปรตุเกสส่วนนี้มีบทบาทในการสนับสนุนการยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเป็นบุคคลระดับแนวหน้าของบรรดาผู้สนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งประกอบด้วย อาสามอญ อาสาญี่ปุ่น เจ้ากรมท่าขวาและอื่นๆ¹⁸⁹ โดยเฉพาะขุนทรงพานิชและขุนสนิทวาทีที่ร่วมสนับสนุนฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์นั้น¹⁹⁰ อาจเป็นขุนนางชาวโปรตุเกสก็ได้ การที่ไพร่พลจากชุมชนโปรตุเกสสามารถ "จำแนก" สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาได้ แสดงให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสผู้นั้น อาจเป็นขุนนางรับราช

¹⁸⁷ นิโคลาส แשרแวง, เรื่องเดิม, หน้า 225-228.

¹⁸⁸ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 37-38.

¹⁸⁹ ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน, เรื่องเดิม, หน้า 48-49.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49. อ้างข้อเสนอของ ดร.นิธิ ว่าขุนทรงพานิช ขุนสนิทวาที อาจเป็นล่าม หรือทูตในกรมท่า

การในพระราชวังหลวง และมีโอกาสได้เห็นพระพักตร์ของสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ขณะเข้าเฝ้าจึงสามารถ "ชี้ตัว" สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาได้อย่างแม่นยำเพราะหากมิใช่ข้าราชการหรือขุนนางแล้วคงมีโอกาสน้อยมากที่จะได้เห็นพระพักตร์ของพระเจ้าแผ่นดิน

6. บทบาทในการเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิกของชุมชนชาวโปรตุเกส

การขยายตัวของโปรตุเกสในเอเชียได้จำกัดอยู่เพียงอำนาจทางทหารและการเมือง หากแต่ยังมีการเผยแพร่ศาสนาเพื่อการครอบงำจิตใจ (spiritual conquest - conquista espiritual) หลักฐานของดิอูกู โกวตุ ระบุว่ากษัตริย์โปรตุเกสทรงมุ่งยึดครองดินแดนด้วยวัตถุประสงค์ทั้งทางโลกและทางธรรม (temporal and spiritual) ซึ่งมีอาจแยกจากกันได้¹⁹¹ ขณะนั้นโปรตุเกสเป็นประเทศที่ได้รับประโยชน์จากการเผยแพร่ศาสนาเพื่อทำสงครามครูเสดต่อต้านศาสนาอิสลาม ตั้งแต่ปี พ.ศ.1862 โปรตุเกสมีกองทหารเกณฑ์เพื่อสงครามครูเสด (national crusading militia) เรียกว่า "The Order of Christ" เจ้าชายดอง เอนริก มกุฎราชกุมารแห่งโปรตุเกสทรงทำให้อำนาจทหารเพื่อสงครามครูเสดกลายเป็นผู้เผยแพร่ศาสนาแทนการทำสงคราม ครั้นเจ้าชายพระองค์นี้สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2003 กษัตริย์โปรตุเกสจึงทรงควบคุมคณะเผยแพร่ศาสนาด้วยพระองค์เอง ช่วงที่มีการขยายอำนาจออกไปยังแอฟริกาตอนกลางพุทธศตวรรษที่20 ทางโปรตุเกสได้นำชื่อกองทหารครูเสดนี้มาใช้ในการสอนชาวคริสต์เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการขยายดินแดนโดยได้รับการอนุญาตและการสนับสนุนจากโรมเป็นอย่างดี การทำสงครามศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาซึ่งเป็นนโยบายของโปรตุเกสที่ใช้ในการสำรวจดินแดนได้รับการยอมรับจากพระสันตปาปา อิวยอนนิอุสที่ 4 (Pope Eugenius IV) ประมาณปี พ.ศ.1985 เมื่อทรงยืนยันแต่งตั้งเจ้าชาย ดอง เอนริกให้เป็นผู้บัญชาการดิ ออร์เดอร์ ออฟ คริสต์ "เพื่อความสำเร็จของการยึดครองและค้นพบดินแดนต่างๆ" หลังจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาจักรกับราชสำนัก จึงถูกเรียกว่า เดอะ ปาดรูอาดู (The Padroado - The Portuguese patronage) โดยการเผยแพร่ศาสนาอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์โปรตุเกส หลักฐานพระสันตโองการ (the papal bull) ของพระสันตปาปา ซิกซ์ตัสที่4 (Sixtus IV) ลงวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2024 ระบุว่า การค้นพบดินแดนจาก

¹⁹¹ Suthachai Yimprasert, op.cit., p.49.

การเดินทางที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาก่อนหน้านี้เล็กน้อย เป็นสิทธิโดยชอบธรรมของเรือโปรตุเกส ชาวโปรตุเกสเป็นเจ้าของดินแดนที่ถูกค้นพบทางทะเลและกำลังจะถูกค้นพบโดยชอบธรรม ชาวโปรตุเกสสามารถค้าขายกับคนนอกศาสนาหรือชาวมุสลิมได้โดยมีข้อแม้ว่าห้ามค้าขายอาวุธและกระสุนดินดำแก่คนเหล่านั้น และชาวโปรตุเกสสามารถก่อตั้งโบสถ์ วัด และศาสนสถานได้ โดยนักบวชซึ่งปกครองสถานที่ดังกล่าวต้องมีอำนาจทางศาสนาอย่างเต็มที่ รวมทั้งการขับชาวคริสต์ออกจากศาสนาด้วย นอกจากนี้โปรตุเกสยังมีอำนาจทางศาสนาตั้งแต่แหลมบูชาดอร์ (Cape Bojador) จนถึงอินเดีย¹⁹² ด้วยเหตุนี้ "เคอะ ปาดรูอาดู" จึงครอบคลุมทั้งสิทธิทางกฎหมายสิทธิพิเศษ และหน้าที่ต่างๆซึ่งกษัตริย์โปรตุเกสทรงได้รับจากพระสันตปาปาในการอุปถัมภ์ศาสนาและกิจการเกี่ยวกับนักบวช ตั้งแต่แอฟริกา เอเชีย จนถึงบราซิล ตราบใดที่พระสันตโองการฉบับนี้ได้รับการยอมรับ ตราบนั้นโปรตุเกสก็ยังคงได้รับสิทธิพิเศษและสิทธิโดยชอบธรรมในการสำรวจดินแดนและการค้าขาย กับดินแดนที่ถูกค้นพบใหม่ซึ่งนักเดินเรือชาวโปรตุเกสเดินทางไปเยือน

การเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยาตามของชาวโปรตุเกสตามสัญญาพระราชไมตรีระหว่างสยามกับโปรตุเกสเมื่อ พ.ศ.2059 จะมีบาทหลวงชาวโปรตุเกสเป็นผู้นำในการปฏิบัติศาสนกิจหรือไม่ ยังไม่มีหลักฐานยืนยัน จนกระทั่งเวลาผ่านไปเกือบหนึ่งศตวรรษจึงปรากฏว่า พ่อค้าชาวโปรตุเกสที่มาตั้งหลักแหล่งในกรุงศรีอยุธยา ได้เรียกร้องไปเรียนยังมุขนายกมิสซังโปรตุเกสแห่งมะละกา ให้ส่งบาทหลวงไปยังกรุงศรีอยุธยา¹⁹³ ดังนั้นในปี พ.ศ.2108 บาทหลวงเฟร์นันดู ดี ซานตา มาเรีย (P.Fernando de Santa Maria) มุขนายกมิสซังแห่งมะละกาจึงส่งบาทหลวงคณะดอมินิกันกับบาทหลวงคณะฟรานซิสกันรวม 2 คน เดินทางเข้ามาเป็นผู้นำทางศาสนาให้แก่ชาวค้าโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาเดินทางจากมะละกาเข้ามากรุงศรีอยุธยา 2 เดือน บาทหลวงทั้งสองได้เขียนรายงาน

¹⁹² Ibid., p.50.

¹⁹³ อ้างจากนันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม, เอกสารประกอบการสัมมนาฯที่หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า17

ว่าไม่พบร่องรอยของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์¹⁹⁴ ขณะนั้นตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ*

จากนั้นบาทหลวงชาวโปรตุเกสทั้งสองคนได้ออกเผยแพร่ศาสนาไปทั่วทั้งพระนครศรีอยุธยา เมื่อเข้าไปในเขตค่ายมุสลิมทางทิศใต้และตะวันตกของชุมชนโปรตุเกส บาทหลวงเจอร์นิมุ ถูกพวกมุสลิมฆ่าตาย¹⁹⁵ ส่วนบาทหลวงเซบัสติอาวได้รับบาดเจ็บ ต่อมาได้เดินทางกลับมะละกา และย้อนเข้ามาอีกครั้งในปี พ.ศ.2110 และถูกชาวมุสลิมฆ่าตายในปี พ.ศ.2112 ทำให้การเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกของบาทหลวงโปรตุเกสแก่ชาวสยามและชาวพื้นเมืองในกรุงศรีอยุธยาไม่สู้จะได้ผล มีหน้าซำยังถูกกลั่นแกล้งและถูกต่อต้านจากชาวมุสลิมในค่ายมาเก๊าซาร์ทางทิศใต้ของค่ายโปรตุเกสและชาวมุสลิมในค่ายมะละกาหรือค่ายมาเลย์ เนื่องจากชาวมุสลิมเหล่านั้นโกรธแค้นต่อการที่โปรตุเกสเข้าครอบครองมะละกา ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ.2133-2148) เป็นช่วงที่ประชากรในค่ายโปรตุเกสขยายตัวมากขึ้น พวกเขามีส่วนในการรับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณอย่างซื่อสัตย์จึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย โดยเฉพาะบาทหลวงและทหารอาสาชาวโปรตุเกส ชุมชนของพวกเขาจึงได้รับการชื่นชมและมีผู้เข้ารีตกันมาก ทำให้ขุนนางไทยหลายคนไม่พอใจเมื่อเกิดเหตุการณ์หญิงไทยผู้หนึ่งถูกชาวโปรตุเกสรังแก บรรดาขุนนางจึงกราบทูลสมเด็จพระนเรศวรว่าบาทหลวงชาวโปรตุเกสเป็นผู้ยงให้เกิดเรื่อง ต่อมาเกิดเหตุการณ์หญิงไทยผู้หนึ่งเปลี่ยนศาสนาโดยไม่ได้รับ

¹⁹⁴ สำนักสารสาส์น, ประวัติพระศาสนจักรสากลและพระศาสนจักรในประเทศไทย (พระนคร : ไทยหัตถ์การพิมพ์, 2510), หน้า195.

* นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, เรื่องเดิม, หน้า17 บาทหลวงทั้งสองชื่อ เจอร์นิมุ ดี ครูซ (P.Jeronimo De Cruz) และเซบัสติอาว ดี โกวตู (P.Sebastião de Couto) รายงานของบาทหลวงทั้งสองตรงกับหลักฐานของนิโคลาส แซร์แวงส แต่กระนั้น ยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งของบาทหลวงมาซกาเรณูชา (Mascarenhas) จากญี่ปุ่น เมื่อกุมภาพันธ์ พ.ศ.2107 กล่าวถึงนโยบายการเผยแพร่ศาสนาในคาบสมุทรมอินโดจีนและกรุงศรีอยุธยา และระบุจำนวนคริสตังในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่ามีประมาณ 2,000 คนขณะนั้นตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

¹⁹⁵ สำนักสารสาส์น, เรื่องเดิม, หน้า196.

ความยินยอมจากสามี่ สามี่ของหญิงนั้นไม่พอใจถึงกับบุกเข้าไปฆ่าบาทหลวงซึ่งกำลังทำพิธีมิสซาที่โบสถ์ภายในค่ายโปรตุเกส จึงถูกพวกเข้ารีตโปรตุเกสฆ่าล้างแค้นเสียในคราวเดียวกัน ภายหลังจากบาทหลวงจอร์เย (P.Gorgé) ได้นำความกราบบังคมทูลฯให้สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบก็ทรงพิโรธยิ่งนัก บาทหลวงจอร์เยและพวกคริสตังจึงตัดสินใจลงเรือสเปนเพื่อออกไปยังมะละกา แต่ถูกคิดตามโจมติกกลางทาง บาทหลวงจัวว ดี ซาน ปีตรู (João de San Pedro) ถูกฆ่าตาย บาทหลวงจัวว มัลโคนาดู กับบาทหลวงอาฟองโซ ซีมินีซ (P. Afonso Ximenes) ถูกจับได้ในอ่าวไทย แล้วมีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิต บาทหลวงจอร์เยเสียชีวิตระหว่างทาง ในปีเดียวกันนี้เองผู้ว่าราชการโปรตุเกสแห่งเมืองเมาะตะมะ ได้มีสาส์นกราบบังคมทูลว่าบาทหลวงเมลชิอูร์ ดี ครูซ (P.Melchiur de Cruz) จะเดินทางเข้ากรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้นำตัวเข้าเฝ้า และโปรดให้สอนศาสนาได้อีกทั้งยังได้พระราชทานเงินให้สร้างโบสถ์ใหม่ใน พ.ศ.2145¹⁹⁶

จดหมายของ ฟรานซิสโก เตโยชาวสเปน เมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2142 ถวายพระเจ้าฟิลิปปีที่ 2 ระบุถึงการส่งทูตชื่อ กัปตันฆวน เตโย (Joan Tello) พร้อมคณะไปเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร เป็นการตอบพระราชสาส์น ฟรานซิสโก เตโย ได้ทราบจากกัปตันฆวน เตโยว่า

... พระเจ้ากรุงสยามทรงมีนักบวชนิกายโดมินิกันอยู่ในพระราชวัง เป็นคนที่ทางเมืองมะละกาส่งมาเพื่อประกอบพิธีกรรมตามลัทธิปฏิบัติให้แก่ชาวคริสต์ที่มากับเรือจากอินเดียด้วยธุรกิจการค้า โดยเห็นว่าเป็นโอกาสอันดียิ่ง และการเปิดการค้านี้ย่อมเป็นการเริ่มต้นการเผยแผ่พระศาสนาในราชอาณาจักรนี้¹⁹⁷

¹⁹⁶ เดโซ อูตรนที, "ความสัมพันธ์ของชาวโปรตุเกสกับประเทศสยาม" วารสาร แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี 1 (กันยายน : 2510), หน้า52-58.

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า63.

นอกจากนี้หลักฐานของสเปน ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2145 กล่าวถึงการที่สมเด็จพระนเรศวรทรงขอให้ส่งบาทหลวงคณะดอมินิกันจำนวน 4 คนไปประจำอยู่ในสยาม¹⁹⁸

ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ มีชาวสยามเพียงเล็กน้อยที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์บันทึกความทรงจำของคอนสแตนติน ฟอลคอน ถวายแด่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แนบไปกับจดหมายของบาทหลวงตาซาร์ด ลงวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ.2231 กราบทูลความเป็นไปของศาสนาคริสต์ในกรุงศรีอยุธยาและประเทศใกล้เคียงว่า

ที่กรุงสยามนั้นมีวัดของชาวโปรตุเกสอยู่สองวัด
ประกอบด้วยคริสตังจำนวนมากกว่าสี่พันคน วัดทั้งสองนี้อยู่
ภายใต้การปกครองของสังฆราชแห่งเมืองมะละกา...¹⁹⁹

เมื่อมะละกาคตกเป็นของฮอลันดาในปี พ.ศ.2140²⁰⁰ การปกครองโบสถ์ทั้งสองของชาวโปรตุเกสจึงอยู่ในอำนาจของมุขนายกมิสซังแห่งเมืองกัว เช่นเดียวกับโบสถ์ทุกแห่งในอาณานิคมของโปรตุเกส ครั้นกรุงศรีอยุธยาได้เจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสก็มีบาทหลวงคณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีสเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในปี พ.ศ.2205 และ พ.ศ.2207 จึงเกิดปัญหาการแข่งขันกันสอนศาสนาระหว่างฝรั่งเศสกับโปรตุเกส ดังที่ฟอลคอน รายงานว่าเมื่อมุขนายกมิสซังฝรั่งเศสคือ ม.เดอ เบริต และ ม.เคลิโอ โปลิส เดินทางมาถึงอยุธยา บุคคลทั้งสองได้เริ่มต้นไปเยือนชาวคริสต์ในชุมชนโปรตุเกสเป็นครั้งแรกด้วยการแต่งกายแบบสามัญชน ปรากฏว่าได้ถูกขับไล่และถูกเหยียดหยามจากชาวโปรตุเกส ต้องรีบหนีกลับไปออกมา²⁰¹ ต่อมามุขนายกมิสซังแห่งเมืองกัวของโปรตุเกส มีจดหมายมายังบาทหลวงโปรตุเกสว่า ห้ามมิให้

¹⁹⁸ จันทร์ฉาย ภัคอุทิศ, เรื่องเดิม, หน้า65.

¹⁹⁹ กรมศิลปากร, การเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ด เล่ม1-3 (กรุงเทพฯ: ศิวพร, 2521), หน้า52.

²⁰⁰ ไพฑูรย์ มีกุล, ประวัติศาสตร์ไทย (มหาสารคาม : ปริชาการพิมพ์, 2521) , หน้า239.

²⁰¹ กรมศิลปากร, การเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ด เล่ม 1-3, หน้า27.

คริสตังในการปกครองของโปรตุเกสอยู่ภายใต้โอวาทหรือภายใต้การปกครองของบาทหลวงจากคณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส ทำให้ทั้งสองฝ่ายมีเรื่องบาดหมางกันเนื่องๆ ทางด้านราชสำนักสยามนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนับสนุนการเผยแพร่วรรณคดีของบาทหลวงฝรั่งเศส เนื่องจากทรงเล็งเห็นความสำคัญในการคานอำนาจของฝรั่งเศสที่มีฮอลันดาซึ่งกำลังมีอำนาจในภูมิภาคนี้ บทบาทในการเผยแพร่วรรณคดีในกรุงศรีอยุธยาของชาวโปรตุเกสจึงลดน้อยลง บาทหลวงชาวโปรตุเกสได้แต่ปฏิบัติศาสนกิจร่วมกับคริสตังที่ขึ้นตรงต่อโบสถ์ทั้งสองของหมู่บ้านโปรตุเกสอย่างสงบภายใต้การบังคับบัญชาของมุขนายกแห่งคณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส²⁰² ตามคำสั่งของสำนักวาติกันในปี พ.ศ.2212 มีใจความว่า บาทหลวงและนักบวชจะต้องเคารพบรรดามุขนายกมิสซังในปี พ.ศ.2217 อธิการบดีคณะเยซูอิตได้สั่งให้นักบวชในคณะต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน²⁰³ แม้คำสั่งดังกล่าวจะก่อให้เกิดความสงบขึ้นมาบ้างแต่บาทหลวงชาวโปรตุเกสและบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ยังคงกระทบกระทั่งกันอยู่ประปรายเนื่องจากเหตุผลทางด้านการเมือง การค้า และการทูต ที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ของรัฐบาลของทั้งสองฝ่าย เมื่อสิ้นสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ บทบาทสำคัญในการเผยแพร่วรรณคดีคริสตังนิกายโรมันคาทอลิกในกรุงศรีอยุธยาก็ตกเป็นของบาทหลวงคณะมิสซังต่างประเทศชาวฝรั่งเศสอย่างสิ้นเชิง คณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส (Mission Étrangère de Paris) ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2103 ขึ้นตรงต่อกระทรวงเผยแพร่วรรณคดีแห่งกรุงโรม การทำงานของบาทหลวงเหล่านี้เริ่มด้วยการสร้างโบสถ์ โรงพยาบาล และสามเณรลัย เพื่อฝึกหัดผู้ที่จะเป็นบาทหลวงตามนโยบายการฝึกบาทหลวงชาวพื้นเมืองเพื่อช่วยทำงานเผยแพร่วรรณคดีให้กว้างขวางยิ่งขึ้น สามเณรลัยหรือโรงเรียนฝึกบาทหลวงจะรับเด็กอื่นๆ เข้ามาเรียนด้วยและตั้งอยู่ที่เดียวกับโบสถ์ ซึ่งอยู่ที่หมู่บ้านหนองปลาเห็ดด้านตะวันตกของวัด

²⁰² ราชบัณฑิตยสถาน. จดหมายเหตุเรื่องส่งราชทูตไทยไปกรุงโรมครั้งที่2 ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (กรุงเทพฯ : สามมิตร, 2515), หน้า35.

²⁰³ สำนักสารสาส์น, ประวัติพระศาสนจักรสากล และพระศาสนจักรในประเทศไทย (พระนคร : ไทยหัตถการพิมพ์, 2510)

พุทไธสวรรย์²⁰⁴ ชาวฝรั่งเศสเรียกว่า "แคมป์เซนต์โยเซฟ"²⁰⁵ สมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์ให้สร้างโบสถ์ ต่อมาได้ย้ายสามเณรลี้ภัยไปอยู่ที่ตำบลมหาพราหมณ์ห่างจากกรุงศรีอยุธยาประมาณ 10 กิโลเมตร บุคคลที่เข้าเรียนมีตั้งแต่อายุ 10 ขวบเศษขึ้นไป ถ้าหากมีความพร้อมจะได้รับการบวชเป็นบาทหลวง ซึ่งมีอายุประมาณ 23 ปีเป็นอย่างน้อย สามเณรเหล่านั้นมาจากประเทศต่างๆในเอเชีย แม้กระทั่งจากจีนก็มี* การดำเนินการสอนศาสนาในช่วงแรกประสบปัญหาความขัดแย้งภายในกันเอง ระหว่างบาทหลวงคณะเยซุอิตชาวฝรั่งเศสกับบาทหลวงคณะมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส และความขัดแย้งระหว่างบาทหลวงชาวโปรตุเกสกับบาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งเกี่ยวพันกับปัญหาทางการเมืองเพราะมุขนายกมิสซังแห่งเมืองแก้วของโปรตุเกสต้องการปกครองคริสตังในกรุงศรีอยุธยา ทำให้ฝ่ายปกครองคริสตังกรุงโรมต้องแก้ปัญหาโดยการตั้งเทียบสังฆมณฑลสยามขึ้นในปี พ.ศ.2212 และมอบหมายให้มุขนายกมิสซังฟรองซัวส์ ปัลลู (Fronçoise Pallu) และมุขนายกมิสซังปีแอร์ ลังแบร์ต เดอ ลามอตต์ (Pièrre Lambert de Lamotte) แต่งตั้งมุขนายกมิสซังขึ้นองค์หนึ่งปกครองเทียบสังฆมณฑลสยาม มุขนายกมิสซัง ผู้นั้นได้แก่ มุขนายกมิสซังหลุยส์ ลาโน (Luis Lano) มีบาทหลวงชาวฝรั่งเศส 12 คน สามเณร 1 คน อยู่ใต้การปกครอง นอกจากนี้มีบาทหลวงชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่งปกครองชาวโปรตุเกสด้วยตนเองที่กรุงศรีอยุธยา และบาทหลวงคณะฟรานซิสกัน 2 คน ภายใต้การบังคับบัญชาของมุขนายกมิสซังลาโน ตามคำสั่งของพระสันตปาปาแห่งสำนักวาติกัน²⁰⁶ การเผยแผ่ศาสนาให้แก่คนไทยไม่ค่อยได้ผลนัก มีคนไทยบางส่วนเท่านั้นที่เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ แม้ว่าบาทหลวงจะพยายามในทุกโอกาสเพื่อให้คนเป็นคริสต์ให้มากที่สุดก็ตาม สาเหตุที่ทำให้ชาวไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์กันน้อยมาก เพราะยังยึดมั่นในศาสนาและประเพณีดั้งเดิม การเปลี่ยนศาสนาก็เท่ากับต้องออกจากสังคมเดิมไปอยู่ในสังคมใหม่ที่ค่ายคริสตังของโบสถ์เซนต์โยเซฟ หรือชุม

²⁰⁴ ขจร สุขพานิช, เรื่องเดิม, หน้า177.

²⁰⁵ สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล), เรื่องเดิม, หน้า38-39.

* ศาสนจักรได้เลิกใช้ภาษาละตินในการสอนวิชาดังกล่าวเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว
ภายหลังสังคยานาวัติกัน

²⁰⁶ สำนักสารสาส์น, เรื่องเดิม, หน้า218.

ชนคริสตังอื่นๆ เช่น ค่ายโปรตุเกส เป็นต้น ซึ่งนับเป็นเรื่องยุ่งยากพอสมควร ดังนั้นมุข
 นายกมิชซังหลุยส์ ลาโน จึงได้ศึกษาภาษาไทย ภาษาบาลี และพุทธศาสนา เพื่อทำความรู้
 จักกับวัฒนธรรมและประเพณีไทย เพื่อช่วยให้สามารถอธิบายหลักธรรมทางศาสนาคริสต์
 ให้แก่คนไทยได้ดียิ่งขึ้น บาทหลวงผู้อื่นได้เขียนหนังสือหลักคำสอนคริสตังและหนังสือ
 สวดภาวนาเป็นภาษาไทย ได้แก่ หนังสือปวงฉาวิชันนาเป็นต้น หนังสือดังกล่าวมีเนื้อหา
 เกี่ยวกับการถกเถียง หักล้างความคิดปรัชญาทางพุทธศาสนาว่าไม่ถูกต้อง และยกหลักคำ
 สอนทางศาสนาคริสต์ว่ามีเหตุผลเหนือกว่า²⁰⁷ อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทางการสยาม
 ใช้มาตรการรุนแรงเพื่อต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ
 และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศอย่างต่อเนื่อง สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้คนที่นับถือศาสนา
 คริสต์เป็นอย่างมาก ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 โบสถ์ในชุมชนโปรตุเกส
 ถูกเผาจนวอดวายไปพร้อมกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในกรุงศรีอยุธยา

7. บทบาทของภาษาโปรตุเกสในประวัติศาสตร์อยุธยา

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมากของคนเชื้อสายโปรตุ
 เกส เนื่องจากถูกผลักดันออกมาจากอินเดียในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ยี่น่าจะทำให้
 การใช้ภาษาโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาในระดับต่างๆ อาทิ ระดับขุนนาง พ่อค้า
 และชาวบ้านมีการแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้หลักฐานมากมายจึงกล่าวถึงบทบาท
 ของล่ามโปรตุเกส ซึ่งมีเพียงแต่จะสื่อความเข้าใจระหว่างราชสำนักอยุธยากับคณะทูตต่าง
 ชาติจากยุโรปเท่านั้น พวกเขาคงจะได้ทำหน้าที่เป็นสื่อสัมพันธ์หรือตัวกลางแห่งการ
 สร้างความเข้าใจระหว่างขุนนางไทยกับชาวโปรตุเกสที่เข้ามาใหม่อีกด้วย แม้แต่ในรัช
 สมัยสมเด็จพระเพทราชา ล่ามก็เคยถูกคาดโทษประหารหากไม่สามารถถ่ายทอดคำสั่ง
 บังคับให้พวกเขารีดไปร่วมขบวนแห่ในวันนักขัตฤกษ์ทางพุทธศาสนา โดยพร้อมเพรียง
 กันได้²⁰⁸

²⁰⁷ เสรี พงศ์พิศ, คาทอลิกกับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์,
 2527), หน้า 134.

²⁰⁸ “จดหมายเหตุมองสิเออร์ เดอโลลีเยร์ ลง 29 ม.ค. 1749” ประชุมพงศาวดาร เล่ม
22, หน้า 216.

บาทหลวงชาวฝรั่งเศสระบุว่า ก่อนที่โบสถ์เซนต์โยเซฟในค่ายฝรั่งเศส จะถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2210 บาทหลวง เดอ เบริต ซึ่งเดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.2205 เป็นนักบวชของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกผู้หนึ่งซึ่งสามารถ พูด อ่าน เขียนภาษาโปรตุเกสได้เป็นอย่างดีแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของภาษาโปรตุเกสเป็นอันมาก บาทหลวงผู้นี้ได้เปิดโรงเรียนสอนภาษาละตินให้แก่เด็กนักเรียนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งในจำนวนนี้มีเด็กไทย 2-3 คน ซึ่งพระมหากษัตริย์โปรตุเกสให้ช่วยสอนหนังสือด้วย สถานที่สอนนั้นน่าจะอยู่ในบริเวณที่จะสร้างเป็นโบสถ์เซนต์โยเซฟ ทางเหนือของวัดพุทธไสวรรย์ บาทหลวงฝรั่งเศสบางคนที่สามารถพูด อ่าน เขียน ภาษาโปรตุเกส ได้ คือ บาทหลวงลาโน บันทึกร่วมสมัยของบาทหลวงเดอ ชัวชีย์ระบุว่าขุนนางไทยระดับเสนาบดีทุกคนสามารถพูดภาษาโปรตุเกสได้นอกจากนี้เขายังกล่าวเน้นด้วยว่าก่อนจะเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเขายังต้องเรียนภาษาโปรตุเกสควบคู่ไปกับภาษาไทยด้วย²⁰⁹ หลักฐานที่เกี่ยวกับความรู้หรือการเรียนภาษาโปรตุเกสของชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาสะท้อนให้เห็นว่าแต่ละคนมีความสามารถทางภาษาโปรตุเกสกันมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ ภาษาโปรตุเกสในชุมชนแห่งนี้มีการใช้อย่างแพร่หลาย บันทึกการเดินทางของบาทหลวงคาซาร์ตซ์ว่า

หลวงพ่อแซร์บิญ็อง กับหลวงพ่อวิสเคลู แสดงธรรมเทศนาในวันอาทิตย์แรกๆ ของงานเตรียมฉลองวันคริสต์สมภพ และในวันทรงครรภ์ (Conception) ในโบสถ์ของเราที่กรุงศรีอยุธยา เป็นครั้งแรกที่เราแสดงธรรมเทศนาเป็นภาษาโปรตุเกส และหลวงพ่อทั้งสองก็ทำได้เป็นที่พอใจของบุคคลทั่วไป เพราะพูดได้อย่างถูกต้องแม่นยำและตรงตามหัวข้อที่วางไว้ หลวงพ่อแซร์บิญ็องเป็นผู้สอนคัมภีร์ หลักจริยธรรมและพระคริสต์ศาสนาทุกวันอาทิตย์แก่พวกเด็กๆ ²¹⁰

การขุดค้นพบชิ้นส่วนจารึกบนหินชนวนจำนวน 3 ชิ้น ที่โบสถ์ซานเปโตรของนิกายโดมินิกันในหมู่บ้านโปรตุเกส นำมาสู่การตั้งประเด็นที่น่าสนใจว่า หลักฐานดัง

²⁰⁹ เดอ ชัวชีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ.1685 และ 1686, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร ,2518, หน้า88

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า163

กล่าวอาจเป็นร่องรอยของการศึกษาภาษาต่างประเทศภาษาใดภาษาหนึ่ง รวมทั้งการเรียน ภาษาโปรตุเกสของเด็กเชื้อสายโปรตุเกสและขุนนางในสังกัดออกญาพระคลัง (ซึ่งจะต้องรับผิดชอบในการคัดลอกแก้ไขพิจารณาสัญญาทางพระราชไมตรี และหนังสือติดต่อทางการค้ากับชาวตะวันตกของราชสำนัก) ชิ้นส่วนจารึกบนแผ่นหินชนวนทั้งสาม²¹¹ ถูกจารแบบถาวร ลงไปบนเนื้อหินขนาดของจารึกเฉลี่ยประมาณ 4x7 ซม. ชั้นที่ 1 ด้านหน้าจารึกอักษรโรมัน 3 ตัว คือ “SUB” ด้านหลังมีเส้นขีดเป็นวงกลมคล้ายแผนที่ หรือเครื่องมือคำนวณมุมและทิศทาง ชั้นที่ 2 มีอักษรจารึกไว้ว่า “ESLA DECU = QUA” และตัวเลข “7 / 6 629” ชั้นที่ 3 มีอักษร “D A R V R V” อยู่ในตารางช่องละ 1 ตัวอักษร

อักษรดังกล่าวเหล่านี้ นักโบราณคดี* ซึ่งได้ข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งได้ให้คำชี้แนะเบื้องต้นว่า “ESLA แปลว่า เท่ากับ” ส่วนคำอื่นๆ ไม่ทราบความหมาย อย่างไรก็ตามหลังจากการตรวจสอบอย่างจริงจัง ยังไม่พบความหมายของคำดังกล่าวในพจนานุกรมภาษา “โปรตุเกส-อังกฤษ” “อังกฤษ-โปรตุเกส” และพจนานุกรมภาษาละตินแต่อย่างใด** แม้จะยังไม่ทราบความหมายของคำดังกล่าวเนื่องจากความไม่สมบูรณ์ของหลักฐาน แต่สิ่งหนึ่งที่สะท้อนออกมาให้เห็นบริบททางสังคมในค่าย

²¹¹ “รายงานการขุดแต่งหมู่บ้านโปรตุเกส จ.พระนครศรีอยุธยา” จัดทำโดย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ราชธานีเวศน์และจังหวัดลพบุรี ในโอกาสวันอนุรักษ์มรดกไทย 2 เม.ย. – 31 พ.ค. 2530, หน้า 40-41.

* การสนทนาขอคำแนะนำแนวทางการค้นคว้า จากนายปฏิพัฒน์ พุ่มพวงษ์แพทย์ นักโบราณคดีผู้ควบคุมการปฏิบัติงานขุดค้น และขุดแต่งโบราณสถานในหมู่บ้านโปรตุเกส ระหว่างปี พ.ศ.2527-2528 เมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ 2539

** คำใกล้เคียงที่สุดในภาษาละติน มีดังนี้

คำจารึก DECU - อาจมาจาก DECUMA = หนึ่งในสิบ

QUA - อาจมาจาก QUA = by which way หรือ QUADRA = a square

SUB - อาจมาจาก คำ prefix ในภาษาละตินที่ใช้เติมหน้าคำ ส่วนในภาษาโปรตุเกสนั้น ได้พบร่องรอยดังนี้

DECU - อาจมาจาก DECUPLICAR = to multiply by ten หรือ DECURSO = course, during

QUA - อาจมาจาก QUADRANGLE คล้ายภาษาละติน

โปรตุเกสขณะนั้นคือ ร่องรอยกระบวนการบางอย่างอันเกี่ยวกับการศึกษา หรือการเรียนรู้ วิทยาการและอักษรวิธี รวมทั้งความพยายามในการสืบสานอารยธรรมด้านใดด้านหนึ่ง โดยใช้อักษรโรมันเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด มีหลักฐานระบุว่า ในค่ายเซนต์โยเซฟมีการสอนวิชาวิทยาศาสตร์ ปรัชญา และเทวศาสตร์ ด้วยภาษาละติน²¹² โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่แซร์แวนสระบุว่าภาษาละตินเป็นภาษาทางศาสนาคริสต์เมื่อเปรียบเทียบกับ ภาษาบาลี เป็นภาษาทางศาสนาพุทธ²¹³ ย่อมเป็นสิ่งยืนยันให้เห็นถึงการสอนภาษาละตินในชุมชน โปรตุเกสโดยบาทหลวงชาวโปรตุเกส ซึ่งจะต้องใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นเครื่องมือพื้นฐาน ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางภาษาให้แก่ “บุตรของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า” ในฐานะลูกหลาน ของชาวโปรตุเกส

บทบาทและการดำเนินชีวิตของกลุ่มโปรตุเกสหรือล่ามบรเทศ ไม่ค่อยจะถูก กล่าวถึงเท่าใดนักในเอกสารประวัติศาสตร์ การนำเรื่องราวของกลุ่มฝรั่งเศสมาอธิบาย เปรียบเทียบก็อาจจะทำให้เห็นภาพชีวิตบางเสี้ยวของกลุ่มโปรตุเกสในเมืองพระนครศรี ออยุธยาได้บ้างพอสมควร ดังจะศึกษาได้จากกรณีการเดินทางเข้ามาของ เดอ ชัวชีย์ ในปี พ.ศ.2228 มีชาวโปรตุเกสร่วมอยู่ในกลุ่มขุนนางฝ่ายไทยที่ไปต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศส ขณะที่เดอ ชัวชีย์ บันทึกเกี่ยวกับลักษณะของเรือนรับรองราชทูตฝรั่งเศสที่พระประแดง ได้มีล่ามโปรตุเกสเป็นผู้แนะนำให้รู้จักสถานที่ต่างๆในบริเวณนั้น²¹⁴

หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติงานของกลุ่มล่ามโปรตุเกส มิได้จำกัดอยู่แต่ เพียงในเมืองพระนครศรีอยุธยาเท่านั้น พวกเขาจำเป็นต้องออกไปปฏิบัติหน้าที่ยังสถานที่ แห่งอื่น ตามที่ได้รับมอบหมายด้วย ในวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2240 เมื่อทราบว่า บาทหลวง ตาซารด์จะเดินทางมาถึง ทางการสยามก็มีท่าทีไม่เต็มใจในการต้อนรับ ออกญาพระคลัง ได้ถามหลวงวรวาที (แวงซัง แปงเฮโร) ว่าจะให้บาทหลวงตาซารด์พักที่ห้างฝรั่งเศสเก่า

²¹² สำนักศาสน, ประวัติพระศาสนาจักรสากลและศาสนจักรในประเทศไทย, หน้า 218.

²¹³ นิโคลาส แซร์แวนส, เรื่องเดิม, หน้า150.

²¹⁴ จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, "เรือนรับรองราชทูตฝรั่งเศสเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระ นารายณ์." ความยกย่องของประวัติศาสตร์ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ) (กรุงเทพ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2539), หน้า277.

หรือไม่ ปรากฏว่าได้มีจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งบาทหลวง เคอ ลาเบรย์ ส่งถึงออกญาพระคลังเป็นภาษาไทย ขอให้จัดที่พักให้บาทหลวงคาซาร์ตอยู่ในเมือง อย่าให้อยู่ในเขตที่มิชชันนารีฝรั่งเศสพักอยู่หรือในชุมชนค่ายโปรตุเกส และเสนอให้บาทหลวงคาซาร์ตพักที่บ้านเก่าของคอนสแตนติน ฟอลคอน²¹⁵ จดหมายเหตุคณะบาทหลวงระบุว่า ออกญาพิพัฒน์ได้สั่งให้ ฟรังซัว แปงเฮโร ล่ามฝรั่งเศสลูกชายของหลวงวรวาทิ แปลจดหมายของเจ้าพระยาพระคลังที่จะมีไปยังบาทหลวงคาซาร์ตเป็นภาษาโปรตุเกส ในวันนั้นมีล่ามฮอลันดาชื่อมาทิว และล่ามโปรตุเกสชื่อ โอกุสแตง โรชาคา อยู่ที่บ้านออกญาพิพัฒน์ เพื่อคอยแก้ไขและตรวจสอบเนื้อหาที่ ฟรังซัว แปงเฮโร เขียนขณะแปลจดหมายด้วย²¹⁶ ขั้นตอนเช่นนี้น่าจะเกิดขึ้นกับล่ามโปรตุเกสเช่นกัน เมื่อได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่จากผู้บังคับบัญชา

ในปี พ.ศ.2243 หลังจากกรณีการเจรจาขอเมืองมะริดให้แก่บริษัทฝรั่งเศสเพื่อการปรองดองระหว่างฝรั่งเศสกับไทยของมุนายกมิชซังฝรั่งเศส ไม่ประสบผลสำเร็จ เจ้าพระยาพระคลังได้ประกาศพระบรมราชโองการห้ามมิให้มีการยื่นหนังสือ หรือเรื่องราวหรือจดหมายใดๆ แทนคนชาวต่างประเทศเป็นอันขาด เว้นแต่ล่ามของชาติอื่นๆ จะได้ทราบเป็นแน่แล้วว่า หนังสือหรือเรื่องราวนั้นจะเป็นที่พอใจของเจ้าพระยาพระคลังจึงอนุญาตให้ยื่นได้ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนประกาศนี้จะต้องได้รับโทษอย่างหนัก²¹⁷ ม.เคเมอเน (คือสังฆราชเคอซูร์) ระบุว่าเจ้าพระยาพระคลังคนนี้มีใช้คนที่เคยไปประเทศฝรั่งเศส พระคลังคนที่เคยไปฝรั่งเศสนั้น ถูกเขียนตายเมื่อเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2243 แล้ว²¹⁸ จากประกาศนี้เห็นได้ชัดว่าล่ามมีหน้าที่กลั่นกรองหนังสือในกรมทำก่อนจะเสนอแก่ออกญาพระคลัง

มีหลักฐานบันทึกของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสว่า เมื่อบาทหลวงคาซาร์ตเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ว ในเย็นวันนั้นเจ้าพนักงานได้มาตาม

²¹⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, หน้า 154-155.

²¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156-157.

²¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 289-290.

²¹⁸ จดหมายของ ม.เคเมอเน ถึง ม.เคอ คอรัซี ลงวันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2244 ดู

ประชุมพงศาวดารเล่ม 21, หน้า 291.

คณะบาทหลวงและล่ามฝรั่งเศสไปยังพระราชวัง เพื่อแปลพระราชสาส์นออกเป็นภาษาไทย ม. โบร์ด ได้ไปพร้อมกับ ม. ยาร์เซีย และ ม. ฟรังซ์ว แปงเฮโร บุตรหลวงวรวาทील่ามฝรั่งเศส เมื่อถึงห้องๆ หนึ่ง ภายในหอแปลราชสาส์น มีขุนนางสูงวัยหลายคน นั่งบนพรมเปอร์เซีย ตามลำดับยศ เจ้าพนักงานได้นำโต๊ะเล็ก ซึ่งคลุมด้วยแผ่นเงินมาตั้งแล้วบอกให้คณะบาทหลวงนั่งลงข้างโต๊ะนั้น จากนั้นจึงเชิญพระราชสาส์นมาบนบ่า มาวางไว้บนโต๊ะมีกลองและมโหรีนำมาด้วย คณะบาทหลวงฝรั่งเศสจึงเปิดพระราชสาส์นออกแปล เมื่อแปลเสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้อาข้อมความย่อที่บาทหลวงตาซาร์ดให้ไว้มาตรวจทานจนเห็นว่าถ้อยความตรงกัน จึงแสดงความยินดี จากนั้นเจ้าพนักงานจึงเชิญพระราชสาส์นกลับเข้าไปพร้อมกับคำแปลโดยมีกลองและมโหรีประโคมเช่นเดียวกัน²¹⁹ จากหลักฐานข้างต้นจะเห็นความสำคัญของล่ามได้เป็นอย่างดีในฐานะของผู้เป็นนายภาษาต่างประเทศในราชสำนัก

การใช้ภาษาโปรตุเกสในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในชุมชนโปรตุเกสมักจะเกิดขึ้นในโบสถ์ซานตุ คูมินกันเป็นส่วนใหญ่ บาทหลวงตาซาร์ดเป็นบาทหลวงคณะเยซูอิต โดยทั่วไปโบสถ์เยซูอิตจะมีนักสอนศาสนาหลายเชื้อชาติผลัดเปลี่ยนกันเดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนา บางครั้งเป็นชาวญี่ปุ่น ชาวฝรั่งเศส ชาวโปรตุเกส หรือ อิตาลี เป็นต้น ชาวโปรตุเกสจะเข้าไปประกอบศาสนกิจในโบสถ์ของบาทหลวงคณะคูมินกัน²²⁰ ซึ่งมีความผูกพันอยู่กับสังฆมณฑลโปรตุเกสมากกว่าสำนักวาติกันแห่งกรุงโรม ดังนั้นโบสถ์เยซูอิตซึ่งมีบาทหลวงหลากหลายเชื้อชาติจึงเทศน์คำสอนทางศาสนาเป็นภาษาโปรตุเกสไม่บ่อยนัก คอนสแตนติน ฟอลคอน ก็เป็นขุนนางสยามอีกผู้หนึ่งซึ่งพูด และเขียนภาษาโปรตุเกสได้ดี ดังปรากฏในบันทึกของบาทหลวงตาซาร์ด²²¹ นอกจากนี้ อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน ยังได้ระบุด้วยว่า ฟอลคอนเคยเรียนภาษาไทยเช่นกัน²²² หลักฐานเรื่องทางพระราชไมตรี

²¹⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21. หน้า 241-242.

²²⁰ กรมศิลปากร. บันทึกการเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ด เล่ม 1-3 ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากชาวต่างประเทศ. หน้า 52-53.

²²¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 24 และ 199

²²² สุพรรณิ กาญจนัญญัติ, จดหมายเหตอเล็กซานเดอร์ฮามิลตัน เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม. วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (กันยายน 2531): 59.

ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวค่ายโปรตุเกสกับชาวค่ายญี่ปุ่น²²³ เอกสารบางชิ้นระบุว่า ภรรยาของฟอลคอนเป็นลูกครึ่ง ญี่ปุ่น-โปรตุเกส²²⁴ และบาทหลวงคาซาร์ตก็ระบุว่าฟอลคอนเคยพำนักอยู่ในค่ายญี่ปุ่นด้วย²²⁵จึงอาจเป็นไปได้ว่าฟอลคอนมีโอกาสศึกษาภาษาโปรตุเกส ภายในค่ายโปรตุเกสซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับค่ายญี่ปุ่น

หลักฐานของบาทหลวงคาซาร์ต รายงานไว้ว่า

ในบรรดาเสนาบดีสยาม มีอยู่ท่านหนึ่งที่พูดภาษาโปรตุเกสได้ดี และมีสติปัญญาไหวพริบว่องไว คงจะเป็นเสนาบดีคนนี้เอง ที่นาย เดอ ลาลูแบร์ กล่าวถึง เขาเรียกเสนาบดีท่านนั้นเข้ามาดื่มกาแฟในห้องนอนของเขาแล้วนั่งคุยอยู่ตลอดวันทั้งวัน เป็นเวลาหลายวัน เขาต้องการให้เสนาบดีท่านนั้นตอบคำถามนับเป็นพันๆข้อของเขาเกี่ยวกับพระเจ้ากรุงสยาม เกี่ยวกับพระราชสำนัก และเรื่องราชการภายในพระราชอาณาจักรนี้...²²⁶

ไม่เพียงแต่เสนาบดีผู้นี้เท่านั้นที่สามารถพูดภาษาโปรตุเกสได้ ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า

ออกจะเป็นธรรมเนียมในซีกโลกตะวันออก ที่ถือกันว่าการลงโทษนั้นคือเครื่องแสดงความรักใคร่ใยดี พวกเราได้เห็นขุนนางผู้หนึ่งถูกคุมขังไว้เพื่อที่จะนำตัวไปลงโทษ โดยชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งรับจะไปช่วยขอให้ ขุนนางผู้ใหญ่ผู้บังคับบัญชาของเขา

²²³ “เรื่องทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น” ประชุมพงศาวดารเล่ม 13 , หน้า 238.

²²⁴ ส.พลายน้อย. “เจ้าพระยาวิชาเยนทร์” ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 341-344.

²²⁵ ประชุมพงศาวดารเล่ม 13. หน้า 238.

²²⁶ กรมศิลปากร, บันทึกการเดินทางของบาทหลวงคาซาร์ต..., หน้า 135

โทษให้.. ขุนนางผู้นั้นตอบเป็นภาษาโปรตุเกส (ว่า) ผมอยากจะ
ทราบว่าคุณจะกรุณาผมถึงเพียงไหน..²²⁷

การทำให้บุคคลากรของราชสำนักสยาม มีความรู้สามารถอ่านออก เขียนได้
พูดภาษาโปรตุเกสได้อย่างคล่องแคล่ว และมีศักยภาพถึงขนาดสนทนากับราชทูตฝรั่งเศส
ได้นานอย่างไม่รู้สึกเหนื่อยหน่ายรำคาญใจ ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้ง่ายๆ ความ
รู้ที่เกิดขึ้นและความอดทน ทำให้ลาลูแบร์สามารถเก็บเรื่องราวออกมาถ่ายทอดให้คนชั้น
หลังทราบอย่างมากมาย และไม่ใช่เรื่องที่ควรมองข้ามในกรณีที่ขุนนางสยามอีกคนหนึ่ง
ตั้งปณิธานเป็นภาษาโปรตุเกสต่างๆที่กำลังจะถูกลงโทษอยู่แล้ว

แม้ภาษาโปรตุเกสจะได้ชื่อว่าเป็นภาษากลางทางธุรกิจ(lingua franca) ในการ
ติดต่อระหว่างชาวเอเชียกับชาวยุโรปขณะนั้น (ตั้งแต่ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึง
ประมาณรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่การติดต่อกับชาวต่างประเทศ
ด้วยภาษาจีนก็ยังคงสืบทอดต่อมาเช่นกัน นอกจากนี้การที่ราชสำนักสยามมีขุนนางมุสลิม
จำนวนมาก อาทิ พระยาทำยน้ำ ชาวมะละกา ออกพระ Tsijat ชาวมัวร์ และ ออกญา
Tewijata ชาวฮินดูสถาน²²⁸ ตามบันทึกของแกมเฟอร์ จึงน่าจะทำให้มีการใช้ภาษาอื่นๆใน
การติดต่อกับต่างประเทศด้วย²²⁹ อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาติดต่อกับ
กรุงศรีอยุธยา ภาษาโปรตุเกสได้มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะภาษากลางทางการค้า
และการทูตในเอเชีย จดหมายของ ม.เซเบเรต์ราชทูตฝรั่งเศสในรัชสมัยของสมเด็จพระ
นารายณ์ ระบุว่าฟอลคอน ได้แปลคำกราบบังคมทูลของ ม.ลาลูแบร์ ซึ่งเขาได้เขียนไว้เป็น
ภาษาโปรตุเกสถืออยู่ในมือ โดยสังเกตเห็นว่าฟอลคอนแปลสั้นกว่าที่ลาลูแบร์ได้กราบ
บังคมทูลมา²³⁰ จดหมายเหตุพ้อคำฝรั่งเศสซึ่งเข้ามากรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2238 ระบุว่า

²²⁷ ซิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า470.

²²⁸ Kacmpfer, op.cit., p39

²²⁹ ห้างอังกฤษที่ป้อมเซนต์ยอร์จ ออกจดหมายทวงหนี้และใบเสร็จรับเงินค่าชำระ
หนี้แก่พระเจ้ากรุงสยามเป็นภาษาเปอร์เซีย จากผลการประชุมเมื่อ 21 ส.ค. 1699, บันทึก
เรื่องสัมพันธ์ไมตรีฯ เล่ม5, หน้า171.

²³⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม28, หน้า294

ฟอลคอนพูดภาษาฝรั่งเศสไม่เป็น จึงได้นำคำกราบบังคมทูลของราชทูตฝรั่งเศสไปแปลเป็นภาษาโปรตุเกส²³¹

เดอ ชัวซีย์ พยายามเรียนภาษาโปรตุเกสระหว่างเดินทางในเรือเป็นเวลา 8 เดือน เพื่อที่จะได้พูดคุยกับเสนาบดีของสมเด็จพระนารายณ์โดยไม่ต้องใช้ล่าม เดอ ชัวซีย์ บันทึกไว้ชัดเจนว่าบาทหลวงคาซาร์ดีว่าเสนาบดีไทยพูดภาษาโปรตุเกสเป็นทุกคน²³² เดอ ชัวซีย์ มีความตั้งใจจะประสานความเข้าใจจากความขัดแย้งที่มีต่อกันระหว่างบาทหลวงเยซุอิต กับพวกมิชชันนารี²³³ ซึ่งหมายถึงบาทหลวงและหมอสอนศาสนาแห่งคณะมิชชันต่างประเทศแห่งกรุงปารีส เขามีกำหนดการที่จะต้องอยู่ในสยามเป็นเวลา 2 ปี จึงตั้งใจจะหาความรู้เกี่ยวกับสยามให้มากเท่ากับความรู้เรื่องฝรั่งเศส เรื่องความรู้เกี่ยวกับสยามนี้ เดอ ชัวซีย์ระบุว่าหมายรวมไปถึงเมืองหรือประเทศใกล้เคียงด้วย²³⁴ หลักฐานของ เดอ ชัวซีย์ จึงไม่อาจมองข้ามในเรื่องของความน่าเชื่อถือเมื่อเขากล่าวว่า “เสนาบดีไทยพูดภาษาโปรตุเกสเป็นทุกคน”²³⁵ บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ได้ทำบัญชีรายการเครื่องราชบรรณาการที่ได้รับจากราชสำนักสยามเพื่อ ถวายตอบแทนแด่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เครื่องราชบรรณาการถูกลำเลียงเข้ามาเรื่อยๆ โดยคำสั่งของคอนสแตนติน ฟอลคอน ซึ่งสั่งให้นำออกมาจากท้องพระคลังตามอำเภอใจ จนกระทั่งบาทหลวง เดอ ชัวซีย์ ระบุว่ามีความละเอียดใจจนต้องร้องบอกเป็นภาษาโปรตุเกสมากกว่าสี่ครั้งว่า “บัสตา – Basta!”²³⁶ อันอาจแสดงให้เห็นว่าพนักงานซึ่งลำเลียงเครื่องราชบรรณาการจากท้องพระคลังก็เข้าใจ

²³¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม24. หน้า53

²³² ประชุมพงศาวดาร เล่ม24. 17-18

²³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า17

²³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า19

²³⁵ ในกรณีนี้ ศาสตราจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยเสนอว่า บันทึกของ เดอ ชัวซีย์ไม่ค่อยน่าเชื่อถือ โดยเห็นว่าเป็นรายงานของบุคคลที่รู้จักกรุงศรีอยุธยาไม่คินัก ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, หน้า34

²³⁶ “Basta!” มาจากกริยา (Verbo) bastar แปลว่า “to be enough, be sufficient”, Mike Harland, op.cit., p.26.

ภาษาโปรตุเกสและคำอุทานว่า “พอแล้ว! พอแล้ว!” ของเคอ ชัวซีย์ นั้นมีนัยยะปลาบปลื้มในเกียรติยศซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่14 ทรงได้รับจากทางการสยามแฝงอยู่ด้วยอย่างเห็นได้ชัด

การติดต่อกับอังกฤษของทางการสยามก็สื่อสารกันโดยผ่านภาษาโปรตุเกส จดหมายฉบับหนึ่งจากสภาการค้าที่ปัตตาเวียของบริษัท อินเดียนตะวันออก (อังกฤษ) ส่งไปกราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงสยาม ลงวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2167 ก็เขียนเป็นภาษาโปรตุเกส²³⁷ โดยส่งไปกับชาวโปรตุเกสชื่อ ซินญอร์ ดูอาร์ตี ลองกู (Duarte Longo) นอกจากนี้หลักฐานจากบันทึกของชาวต่างชาติทั้งลาตูแบร์ แชรร์แวงส และครุแปง ใช้คำเรียกพระภิกษุสงฆ์ อุบาสกอุบาสิกา และพุทธศาสนสถานได้อย่างถูกต้องหรือใกล้เคียงกันสำเนียงในภาษาไทยมาก²³⁸ เห็นได้จากคำว่า “วัด” ลาตูแบร์ เรียกว่า “Vat” “วิหาร ” (Pihar) “เณร” (Nens) “ตาเถร”(Taten) “เจ้าวัด” (Tchaou-Vat) “หอร่มัง” (Ho-Racang) “สังฆราช”(Santrat) “เสมา”(Sema) “อังสะ”(Angsa) “ผ้าจีวร” (Pa Schivon) “รัตประคต” (Rappacod) “ตาลปัตร”(Talapat) “ตาปะขาว”(Tapacaou) “เจ้ากู”(Tchaou-cou) “ภิกษุ” (Picou) และ “นางชี”(Nang Tchii) เป็นต้น

น่าสงสัยว่าเหตุใด ลาตูแบร์ จึงระบุว่า “Talapoi – Talapoin – Talapoins”²³⁹ เป็นคำเรียก “ภิกษุ” หรือ “เจ้ากู” อีกคำหนึ่ง คำ “Talapoin” นี้ ครุแปงได้อธิบายว่า “ตรงกับ Tcho cou” ในภาษาสยาม เนื่องจากเรียกตามชื่อ “ตาลปัตร” ซึ่งพระภิกษุมักถืออยู่ในมือเสมอ²⁴⁰ คำอธิบายนี้น่าจะไม่ถูกต้อง งานเขียนของลาตูแบร์ (ซึ่งครุแปงอาจใช้เป็นหลักฐานอ้างอิง) ก็ระบุว่า พระสงฆ์ (Talapoin) มักถือตาลปัตร (Talapat) ไปไหนมาไหนด้วยเสมอ เขาจึงสันนิษฐานว่า “Talapat” เป็นที่มาของคำว่า “Talapoi” หรือ “Talapoin” คำดังกล่าวเป็นคำที่ชาวต่างชาติเท่านั้นที่ใช้เรียกพระ ซึ่งพระสงฆ์เองก็ไม่รู้ว่าถูกเรียกว่า “Talapoin” มีภาพลาเยสันซันหนึ่งลาตูแบร์อธิบายว่า “Talapat ou para-sol des Talapoins” แปลว่า “ตาลปัตร หรือร่มกันแดดของพระภิกษุ” ลาตูแบร์ ยังเน้นย้ำว่า “เณร” (Nens) ตรงกับคำว่า “Enfans Talapoins” (ตะละปวงน้อย) และนางชีตรงกับคำว่า

²³⁷ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีฯ เล่ม1, หน้า204

²³⁸ ซิมอง เคอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า507,510,517,519,524,527.

²³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 194,506,528

²⁴⁰ ฟรังซัวร์ อังรี ครุแปง, เรื่องเดิม, หน้า101

“Talapouine”²⁴¹ อันเป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าชุดคำ “talapoi – talapoin – talapoins – talapouine” มีที่มาจากคำในภาษาตะวันตกมิใช่ภาษาตะวันออกคำ “Talapoins” ที่ใช้เรียกพระภิกษุตามบันทึกของชาวต่างชาติ ถูกตั้งข้อสังเกตในทางประวัติศาสตร์เสมอว่า มีความเป็นมาอย่างไร ในทางนิรุกติศาสตร์ การอธิบายคำเรียกพระภิกษุของชาวตะวันตกว่า “Talapoi – Talapoin – Talapoins” หมายถึงพระภิกษุ เนื่องจากพระภิกษุมักถือ “ตาลปัตร – Talapat” อยู่ในมือเสมอ นั้น มีความเป็นไปได้ไม่น้อยมาก การอธิบายคำ “Talapoin – Talapoins” ว่ามาจากคำ “พระเถระ – Prathera” แม้จะมีความเป็นไปได้ในด้านคำนิยาม แต่ก็อาจขัดแย้งกับแนวทางวิเคราะห์ในเรื่องการออกเสียงและบริบททางประวัติศาสตร์ อนุสนธิจากงานเขียนของลาตูแบร์ เป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงให้เห็นว่าชาวยุโรปชาติอื่นซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาใน พุทธศตวรรษที่ 22-23 ต่างก็อาศัยภาษาโปรตุเกสเป็นสะพานเชื่อมโยงความเข้าใจทางภาษาชั้นหนึ่งก่อนทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานบันทึกของลาตูแบร์เองก็มีหลายตอนที่มักจะอ้างโดยนัยถึงที่มาของคำซึ่งตนกำลังอธิบายอยู่ว่า มีต้นเค้ามาจากคำในภาษาโปรตุเกส หรือเป็นคำเรียกที่ชาวโปรตุเกสใช้ ยกตัวอย่างเช่น

ความหมายอันถ่องแท้ของคำว่า -มังดาเร็ง- ชาวปอร์ตุเกส ใช้เรียกบรรดาขุนนางทั้งปวงทางซีกโลกภาคบูรพทิศโดยทั่วไป ว่า -มังดาเร็ง- (Mandarin) มีเค้ามูลว่าได้ศัพท์คำนี้มาจากคำมันดาร์ (Mandar) ในภาษาของตน ซึ่งหมายความว่า ผู้บังคับบัญชา (Commander)²⁴²

บางครั้งลาตูแบร์ ก็อ้างอิง “ความรู้” ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากชาวโปรตุเกส อาทิ

ด้วยประการฉะนี้ เจ้าเมืองแห่งยะโฮร์จึงไม่ยอมอ่อนน้อมต่อกรุงสยามอีกและชาวปอร์ตุเกศขนานยศให้เจ้าเมืองเป็นราชา...²⁴³

²⁴¹ ชิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 507

²⁴² เรื่องเดียวกัน, เรื่องเดิม, หน้า 359.

²⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 366

... ในปัตตานี... บรรดาผู้ที่ได้รับการนับหน้าถือตาจาก
ประชาชนก็ดำเนินการปกครองบ้านเมืองไปในนามของนางพญา
นั้นชาวโปรตุเกสก็ขนานพระยศให้เป็นราชินีด้วยเหมือนกัน...²⁴⁴

เมื่อลาลูแบร์กล่าวถึงไพร่ที่พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานแก่เจ้าเมืองไว้
คอยติดตามเวลาเดินทางก็จะระบุว่าไพร่เหล่านี้ชาวสยามเรียกว่า “พวกเคนลาย (Kenlai)”
ส่วนชาวโปรตุเกสเรียกว่า “Bras Peints” และ “Gardes” ทั้งสองคำหลังที่ปรากฏอยู่ในงาน
ของลาลูแบร์นั้นเป็นภาษาฝรั่งเศส²⁴⁵ มิใช่ภาษาโปรตุเกส เข้าใจว่าลาลูแบร์ได้แปลคำดัง
กล่าวมาจากภาษาโปรตุเกสแล้ว จึงบรรยายเป็นภาษาฝรั่งเศสในงานเขียนของตนแทนที่
จะเขียนเป็นภาษาโปรตุเกสโดยตรง นอกจากนี้ลาลูแบร์มักจะกล่าวเปรียบเทียบอยู่เสมอ
เมื่อพบคำพื้นเมืองที่จำเป็นต้องอธิบายว่า “ชาวโปรตุเกส พูดว่าอย่างนั้น” “ชาวโปรตุเกส
พูดว่าอย่างนี้”²⁴⁶ พฤติกรรมเช่นนี้ อาจสันนิษฐานได้เป็นสองนัยคือ ประการแรก ระหว่าง
การศึกษาข้อมูลต่างๆ ในกรุงศรีอยุธยา ลาลูแบร์ รู้จักวัฒนธรรมสยามส่วนหนึ่งจากล่ำ
โปรตุเกสและขุนนางสยาม ประการที่สอง ลาลูแบร์อาจใช้พจนานุกรมภาษาโปรตุเกส –
สยาม หรือ สยาม – โปรตุเกส เป็นเครื่องมือช่วยในการศึกษา* เรื่องราวและวัฒนธรรม
ของสยาม ตัวอย่างเด่นชัดซึ่งลาลูแบร์ระบุในกรณีนี้คือ

ชาวสยามเรียกผู้เสวยสุขในชั้นบนๆว่า เทวดา (Thevada)
และเรียกผู้เสวยทุกข์ในชั้นล่างๆว่าผี (Pii) ส่วนผู้ที่อยู่ในโลกนี้เรียก
ว่า มนุษย์ (Manout) ชาวโปรตุเกสแปลคำว่า เทวดา ว่า Anges และ

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 336-337.

²⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 369.

²⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48, 49, 51, 83, 110 เป็นต้น

* มจ.ชาติรีเฉลิม ยุคล ทรงบรรยายขณะร่วมเสวนาที่หมู่บ้านโปรตุเกส เมื่อ
ประมาณเดือน พฤษภาคม พ.ศ.2541 ว่า กำลังติดตามร่องรอยของพจนานุกรมภาษา
โปรตุเกส – สยาม , สยาม – โปรตุเกส ซึ่งรวบรวมขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา จาก ฯพณฯ
เอกอัครราชทูตโปรตุเกส ณ กรุงเทพฯ เนื่องจากมีนักศึกษาปริญญาเอกชาวยุโรปผู้หนึ่ง
อ้างว่า ได้ค้นพบหลักฐานชิ้นนี้ที่กรุงลิสบอน

คำว่าผี ว่า Diablos ให้ชื่อโลกที่อยู่เหนือพิภพว่าสวรรค์ และให้ชื่อโลกที่อยู่ใต้พิภพว่านรก

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจเป็นไปได้ว่า คำ “talapoin – talapoins” นี้เป็นคำที่มีต้นกำเนิดในภาษาโปรตุเกสใช้เรียกพระภิกษุสงฆ์ก่อนที่ลาตูแบร์จะนำมาใช้ในงานเขียนของตน²⁴⁷ โดยอาจคัดลอกคำดังกล่าวมาจากพจนานุกรม สยาม – โปรตุเกส และ โปรตุเกส – สยาม ซึ่งบาทหลวงชาวโปรตุเกสอาจจัดทำขึ้นก่อนหน้านั้นเพื่อใช้ในสยาม เพราะในความเป็นจริงตามหลักตรรกวิทยา (Logical Method) แล้วการเข้ามาปฏิบัติงานในกรุงศรีอยุธยาเพียง ระยะเวลาไม่นาน (3เดือน เริ่มต้นแต่ 26 กันยายน พ.ศ.2230 – 3 มกราคม พ.ศ.2231)²⁴⁸ คงจะไม่ทำให้ลาตูแบร์มีความรู้เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยามากมายเท่าใดนัก ดังนั้น นอกจากการเก็บเกี่ยวความรู้เรื่อง “สยาม” จากล่ามโปรตุเกส ขุนนางโปรตุเกส และ ขุนนางสยามที่รู้ภาษาโปรตุเกสแล้วน่าจะเชื่อว่าลาตูแบร์ ยังได้อาศัยพจนานุกรม สยาม - โปรตุเกส, โปรตุเกส-สยาม เป็นเครื่องมือทางวิชาการอีกด้านหนึ่งด้วย การอธิบายดังกล่าวข้างต้นอาจจะยังไม่ลึกซึ้งเพียงพอ จึงเป็นต้องอาศัยแนวทางการศึกษาด้านนิรุกติศาสตร์ (Etymological Methodology) มาอธิบายอ้างอิงอีกชั้นหนึ่ง เพื่อสืบหารากเหง้าและความเป็นไปได้ของชุดคำ “ talapoi – talapoin – talapoins”

ในทวีปยุโรปไม่ปรากฏชุดคำ “talapoi – talapoin – talapouine” อยู่ในพื้นฐานทางวัฒนธรรมภาษา แต่ในภาษาโปรตุเกส มีคำขยายนาม (adjetivo) คำหนึ่งคือ “tal” ซึ่งแปลว่า “such หรือ like” เมื่อนำมาผสมกับคำนาม (noms) “pai”(พ่อ) ก็อาจมีความหมายว่า “like father – เหมือนคุณพ่อ(หรือ) คุณพ่อทั้งหลาย” และคำ “talpai (เอกพจน์) – talpais” อาจถูกนำมาเรียกพระสงฆ์ในพุทธศาสนาโดยชาวโปรตุเกสที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา หรือแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนกระทั่งมีวิวัฒนาการออกไปเป็นคำ “talapoi – talapoin – talapoins – talapouine” ตามลักษณะของคำแบบ “lingua franca” แต่ก็ยังสามารถตรวจสอบร่องรอยของรูปและเสียงดั้งเดิมของคำดังกล่าวได้

เหตุใดชาวโปรตุเกสจึงเรียกพระภิกษุสงฆ์ว่า “talpai” แล้วเคลื่อนมาเป็น “talapoi – talapoin” ในชั้นหลัง อาจอธิบายได้ว่า ชาวโปรตุเกสมีพื้นฐานของวัฒนธรรม

²⁴⁷ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า193-194.

²⁴⁸ คำนำของผู้แปล (สันต์ ท. โกมลบุตร) ใน ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า9.

แบบศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ผังรากลึกอยู่ในแก่นแท้ของความเชื่อ และความศรัทธาต่อพระเจ้าชาวคริสต์โดยทั่วไปเรียกนักบวชในศาสนาของตนว่า “คุณพ่อ” ซึ่งหมายถึงความเป็นพ่อทางจิตใจ หรือพ่อทางศาสนา พ่อผู้ชักนำให้ได้พบกับพระเจ้า ชาวโปรตุเกส จึงเรียกนักบวชในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกว่า “Padre(พ่อ)” เป็นคำนำหน้านาม หรือเป็นคำเรียกยกย่อง ให้เกียรติด้วยความนับถือ ดังนั้นเมื่อเรียกพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา นักบวชในศาสนาคริสต์ซึ่งมีฐานะเป็นผู้นำชุมชนและผู้นำจิตใจพวกเขาอาจเป็นผู้พิจารณาเลือกเอาคำ “talpai” มาใช้เรียกนักบวชในพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นความแตกต่าง แต่ก็ยังแฝงความนับถือให้เห็น “Padre” และ “Pai” มีความหมายคล้ายคลึงกัน “Padre” เป็นคำเรียก “พ่อ” ทางศาสนา “Pai” เป็นคำเรียก “พ่อ” ในสถาบันครอบครัวในภาษาโปรตุเกส การเรียกนักบวชในศาสนาพุทธว่า “talpai” ขณะที่อาศัยอยู่ในดินแดนอื่น จึงเป็นการเรียกเพื่อให้เกียรติ มิใช่เรียกด้วยศรัทธา ในทำนองเดียวกัน เมื่อนักบวชในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเดินทางเข้ามา ชาวสยามก็ได้เรียกนักบวชเหล่านี้ว่า “บาทหลวง” หรือ “บาทหลวง” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายในหนังสือ สำนวนสมเด็จ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2477 ว่า

คำว่า -บาทหลวง- เลอเมย์* เป็นผู้พบมูลของคำว่า -บาด- มาจากคำ “Padre” ภาษาโปรตุเกสแปลว่าพ่อ ซึ่งเขาใช้นำหน้าชื่อนักพรตอย่าง เรียกกันในชั้นหลังว่า Father... ส่วนคำว่า -หลวง- นั้น หม่อมฉันสันนิษฐานว่าหมายความว่า เป็นใหญ่ในพวก -บาด- คือ Bishop ซึ่งเขาเรียกกันในชั้นหลังว่า สังฆราช ครั้งกรุงศรีอยุธยาคงจะเรียกกันว่า บาด-หลวง หาได้เรียกนักพรตฝรั่งว่า บาทหลวง ทุกคนอย่างทุกวันนี้ไม่ ...

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่าคำ “บาทหลวง” เกิดในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เนื่องจากทรงโปรดปรานความรู้ความ

* พระราชสาส์นพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ(พระเจ้าทรงธรรม) พ.ศ.2159 เรียก Padre ว่า บาทรี

** คือ เรจินาล เลอ เมย์ (Reginal Le May) นักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศสผู้มีความเชี่ยวชาญ การศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณสถานของไทยในขณะนั้น

*** ดูเนื้อหาเปรียบเทียบเพิ่มเติมได้จาก พรพรรณ ทองตัน, “บาทหลวง,” อภิธานศัพท์คำไทย... (กรุงเทพฯ : สุวรรณภูมิ, 2540), หน้า109.

ของบรรดานักบวชเหล่านั้น²⁵⁰ ปัจจุบันคำ “บาทหลวง” ถูกกำหนดไว้แทนที่ คำ “บาดหลวง” เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพทางภาษาเมื่อไม่นานนักหลักฐานของ นิโคลาส แשר์แวลส เปรียบเทียบฐานานุกรมระหว่างนักบวชในพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนาดังนี้²⁵¹

ตารางเปรียบเทียบฐานานุกรมนักบวชพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา*

ภิกษุคามวาสี	นักบวชนิกายโรมันคาทอลิก
ออกเณร – Oenen	Novice
ภิกษุ – Picou	Diaconat (Diacre)
บาทหลวง – Badlouang (เจ้ากู) (Chaucou)	Père
สังฆราช - Sancrat	Bishop

จากหลักฐานของแשר์แวลส เห็นได้ว่า “คำบาดหลวง (Badloung)” เป็นคำที่ชาวฝรั่งเศสเรียกพระภิกษุในพุทธศาสนา ในขณะที่บันทึกของลาตูแบร์ กลับสอดคล้องกับพระวินัยฉบับในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งระบุว่าคำ “บาทหลวง” เป็นคำเรียกนักบวชในศาสนาคริสต์ อีกทั้งลาตูแบร์ยังได้กล่าวย้อนกลับไปตรวจสอบรายงานของแשר์แวลสอีกครั้งในลักษณะที่ไม่เห็นด้วยกับหลักฐานของฝ่ายแรก ที่แשר์แวลสกล่าวคือ

ม.แשר์แวลส ได้แบ่งชั้นพระภิกษุออกไปเป็นบาดหลวง (Baloung) เจ้ากู (Tchaou – cou) และภิกษุ (Picou) สำหรับข้าพเจ้านั้น เคยได้ยินแต่คำว่าบาดหลวง ซึ่งชาวสยามเขียนเป็น บาทหลวง

²⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

²⁵¹ นิโคลาส แשר์แวลส, เรื่องเดิม, หน้า 167-168.

* เองเจลดเบิร์ต แกมเฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์, แปลโดย อ. สายสุวรรณ (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางคำมา มุทิตรางกูร ณ เมรุวัดชัยชนะสงคราม วันที่ 23 สิงหาคม 2501), หน้า 59 ระบุว่านักบวชทางพุทธศาสนาไม่เป็นชนชาติหนึ่งชาติใดโดยเฉพาะเช่นอย่างพราหมณ์.

(Patloun) อันเป็นการเรียกเพื่อแสดงความเคารพเท่านั้น ชาวสยามใช้นามนี้เรียกบรรดาหลวงพ่อกณะเยซูอิตดังที่เราได้ให้เกียรติแก่ท่านด้วยการเรียกว่า เรเวอเรนซ์ (Reverence) ฉะนั้นข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินเขาเรียกกันในเมืองนี้ว่าภิกษุเลย ได้ยินแต่เรียกเจ้ากูทั้งนั้น...²⁵²

คำ “บาทหลวง – Baloung” นี้ ปรากฏอยู่ในหลักฐานจดหมายเหตุฟอร์บั้งเช่นกันโดยสะกดว่า “บาทหลวง – Baloan” และมีคำอธิบายว่า พระที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ ฟอร์บั้งระบุว่า บาทหลวงคือผู้สั่งสอนศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก²⁵³ การกล่าวถึงคำ “บาทหลวง – บาทหลวง” ในที่นี้ก็เพื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คำ “บา” นี้เป็นคำศัพท์ไทยโบราณ แปลว่าครู อาจารย์ หรือ ชายหนุ่ม²⁵⁴ หนังสืออักขรภิธานศรับท์หมอบรัดเลย์ ให้ความหมายของคำ “ครูบา” ไว้ว่า “อาจารย์ที่ท่านได้สั่งสอนในการศาสนาเป็นต้น เหมือนพระสงฆ์ที่บวชเป็นผู้เฒ่านั้น”²⁵⁵ ดังนั้นการที่ชาวสยามเรียกนักบวชฝรั่งว่า “บาทหลวง – บาทหลวง” ก็มีความหมายโดยนัยอันแสดงถึงการให้เกียรติแก่นักบวชในศาสนาคริสต์ เช่นเดียวกับคำเรียกพระสงฆ์ว่า “talapai – talapais” ของชาวโปรตุเกส ซึ่งต่อมาได้พัฒนาการมาเป็น “talapoi – talapoin – talapouins – talapouine”* ตามลักษณะเพศและพจน์ ในบันทึกของชาวฝรั่งเศส และข้อพิสูจน์เด่นชัดที่ชี้ให้เห็นการมีอยู่จริงในขณะนั้น ของพจนานุกรม สยาม – โปรตุเกส คือ เมื่อลาตูแบร์กล่าวถึงกาชงซา ทำด้วยโลหะทองแดง เคลือบตะกั่วเปรียบผิวบาง เขาระบุว่า

²⁵² ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า527.

²⁵³ ประชุมพงศาวดารภาคที่80 จดหมายเหตุฟอร์บั้ง, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต. ลม้าย อุทยานานนท์ วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2509, หน้า131.

²⁵⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, หน้า472

²⁵⁵ แคนบิช บรัดเลย์, อักขรภิธานศรับท์, หน้า107.

* อย่างไรก็ดี บาทหลวงไตไซรา ได้อธิบายความหมายของคำ “ตะละปอย - talapoi” ไว้ว่า คำ “Talapaõ” หรือ ตะละปอยชั้นสูง (melho talapoi) พระภิกษุ (bonzo) เป็นคำศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีว่า “Talapanan” ซึ่งแปลว่า grande Vantarola de tala ในพุทธศาสนา ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.55.

...กานี้ เรียกกันว่า บูลี (Boulis)²⁵⁶...

คำ “boulis” เป็นคำพหูพจน์ ตรงกับภาษาโปรตุเกสว่า “bole – บูลลี – หม้อต้มชาหรือกาแฟ”²⁵⁷ ขณะที่ภาษาฝรั่งเศสมีเพียงคำว่า “bouilloins - บูลิลัวร์” ซึ่งแปลว่ากาต้มน้ำเท่านั้น

ลาตูแบร์ระบุว่า การดื่มชาเป็นธรรมเนียมนิยมในการรับแขกของชาวสยาม ในเมืองพระนครศรีอยุธยา²⁵⁸ แต่เหตุใดลาตูแบร์จึงระบุว่ามีการเรียกหม้อต้มชาว่า “boulis” ซึ่งใกล้เคียงกับคำในภาษาโปรตุเกส มากกว่าภาษาฝรั่งเศส อาจเป็นไปได้ว่า ชุมชนชาวโปรตุเกสก็นิยมดื่มชาด้วยเช่นกัน แม้ว่า ลาตูแบร์จะกล่าวแต่เพียงว่า

แจกมัวร์ในประเทศสยามดื่มกาแฟ ซึ่งมาจากเมืองอาหรับ และชาวโปรตุเกสที่นั่นดื่มโกโก้ เมื่อมีส่งมาจากมนิลา เมืองหลวงของประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งนำมาจากอินเดียภาคตะวันออก ในเขตคุ้มครองของสเปนอีกทอดหนึ่ง²⁵⁹

ชาวโปรตุเกสเรียก “ชา” ว่า “cha – ชา” เช่นเดียวกับ “ชา” ในภาษาไทย ในขณะที่ภาษาจีนกลางออกเสียงว่า “ฉ่า” และภาษาจีนแต้จิ๋วออกเสียงเป็น “เต้” ส่วนภาษาฝรั่งเศสนั้น เรียกว่า “เต – the” แต่ลาตูแบร์ชี้ว่า ภาษาฝรั่งเศสก็มีคำว่า “cha – ชา” ด้วยอีกหนึ่งคำ²⁶⁰ และที่น่าสนใจก็คือ ชาวโปรตุเกสเรียก “กาแฟ” ว่า “café” โดยออกเสียงคล้ายกับคำว่า “กาแฟ” ในภาษาไทย คำ “ชา – กาแฟ” ที่ปรากฏอยู่ในภาษาทั้งสองบ่งชี้ร่องรอยความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวสยามกับชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี²⁶¹ โดยผ่านการผสมผสานกันทางภาษาในชีวิตประจำวัน

²⁵⁶ ซิมอง เดอ ลาตูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 94 อ่านตามคำแปลของสันต์ ท. โกมลบุตร

²⁵⁷ Mike Harland, *The Collins Portuguese Pocket Dictionary*, p.31

²⁵⁸ นอ.พระริยมรัชชพากย์ รณ., *พจนานุกรมฝรั่งเศส อังกฤษ – ไทย*, หน้า 150.

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93

8. บทบาทในการเผยแพร่วัฒนธรรมการกินอยู่ของชุมชนชาวโปรตุเกสในประวัติศาสตร์

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บาทหลวงเดอ ซัวซีย์ ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาพร้อมด้วยเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส ซิมอง เดอ ลาลูแบร์ บันทึกไว้ว่า คณะทูตฝรั่งเศสได้รับการเลี้ยงต้อนรับจาก คอนสแตนติน ฟอลคอน รายการอาหารจัดเลี้ยงประกอบด้วย กับข้าวแบบญีปุ่นและโปรตุเกส ส่วนเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ถูกนำเข้ามาจากสเปน เปรูเซีย และฝรั่งเศส²⁶²

การที่ฟอลคอนเลือกนำเอาอาหารแบบโปรตุเกสและญีปุ่น มาจัดเลี้ยงคณะทูตลาลูแบร์แห่งฝรั่งเศส อาจมีสาเหตุมาจากความผูกพันของเขามีต่อชุมชนค้าโปรตุเกสและญีปุ่น นับตั้งแต่ที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาหลังปี พ.ศ.2218 ฟอลคอนแต่งงานกับหญิงโปรตุเกส ซึ่งเดินทางมาจากญีปุ่น ชื่อ คอนญา มาเรีย กิอุมาร์ ดี ปีนา (D. Maria Guiomar de Pina) เขาหันมานับถือศาสนานิกายโรมันคาทอลิกจากการชักชวนของบาทหลวงชาวโปรตุเกสชื่ออันตวนิอู โทมัส (Antonio Tomas)²⁶³ แห่งคณะเยซุอิตเมื่อ พ.ศ.2225 ชื่อเดิมของฟอลคอนคือ คอนสแตนติน เกรากีส (Constantin Gerakis)* การ

²⁶² "พงศาวดารเรื่องฝรั่งเศสกับไทย" ประชุมพงศาวดาร เล่ม16, หน้า35 : นอกจากนี้หลักฐานของลาลูแบร์ ยังกล่าวถึงการนำเข้าไวน์จากเมืองบอร์โดซ์ และเมืองกาซอร์สของฝรั่งเศส มายังสยามด้วย อ้างจาก เดอ ลาลูแบร์, เล่มเดิม, หน้า96.

²⁶³ เดโซ อุตครนที, เรื่องเดิม, หน้า57.

* บาทหลวงไตไซรา ระบุว่าคอนสแตนติน ฟอลคอน หรือ ฟัลเกาเกิดที่เมืองเซฟาโลเนียเมื่อปี พ.ศ.2190 บิดาเป็นชาวกรีก มารดาเป็นชาวเมืองเวเนเซียนา ความยากจนและชอบผจญภัยทำให้เดินทางไปทำงานกับพ่อค้าอังกฤษในบริษัทอินเดียตะวันออก และได้เดินทางเข้ามาค้าขายกับพ่อค้าอังกฤษในอยุธยา ต่อมาสามารถเรียนรู้ภาษาไทย และได้รับความไว้วางใจจากออกญาพระคลัง (Barcalão) ให้ทำงานในกรมพระคลังสินค้าแล้วได้รับตำแหน่งขุนวิชาวรินทร์ , พระ, พระยา และเจ้าพระยาตามลำดับ ทำยศที่สุดตำแหน่งเทียบเท่ามหาเสนาบดีในราชสำนักสยาม บาทหลวงไตไซราระบุว่าฟอลคอนได้แต่งงานกับมาเรีย กิอุมาร์ ดี ปีนา บุตรสาวชาวคาทอลิกเชื้อสายญีปุ่นซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา มารดาชื่ออูร์ซูลา ยามาเดะ (Úrsula Yamada) มีบิดาบุญธรรมชื่อพานิช (Phanik) ดู P.Manuel Teixeira, op.cit., p.40-41.

เปลี่ยนมานับถือนิกายโรมันคาทอลิกในสังกัดสังฆมณฑลของโปรตุเกส อาจทำให้เขาได้รับชื่อแบบโปรตุเกสว่า "กอสตันตินู ฟัลเกา" (Costantino Falcão) ตามชื่อของ กอสตันตินู ฟัลเกา (หรือคอนสแตนติโน ฟอลคอน - Constantino Falcon) สุภาพบุรุษ หรือขุนนาง (Fidalgo) หรือฆราวาสเตรียมบวช ชาวโปรตอนเกสซึ่งมีครอบครัว และอาศัยอยู่ในโคชินไชน่า ผู้เคยเดินทางมาเยี่ยมบิชอปแห่งเมลิอาปอร์ในสยาม และหลักฐานจดหมายอุปราชแห่งเมืองแก้วเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2162 ระบุว่าเขาเป็นชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งที่มีส่วนช่วยในการเจรจาทำสัญญาสันติภาพกับพระเจ้ากรุงสยาม (พระเจ้าทรงธรรม) หลังจากความขัดแย้งกันในปี พ.ศ.2160²⁶⁴ เนื่องจากพ่อค้าโปรตุเกสไม่พอใจที่อยู่ชุกชุมให้สิทธิพิเศษทางการค้าหนังสือแก่ฮอลันดา²⁶⁵ การได้รับชื่อดังกล่าว (Falcon หรือ Falcão) อาจมีสาเหตุมาจากการแปลชื่อเดิมของฟอลคอนในภาษากรีกเป็นภาษาโปรตุเกส (Gerakis - Falcão -เหยี่ยว) และอาจเป็นไปได้ว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เคยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบุคคลชั้นสูงชาวโปรตุเกสชื่อเดียวกับเขาในฐานะของพ่ออุปถัมภ์ทางศาสนา เมื่อเขาหันมานับถือนิกายโรมันคาทอลิก

การกินอยู่ของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา น่าจะมีความสัมพันธ์กับพื้นฐานวัฒนธรรมของชาวยุโรปอย่างลึกซึ้ง ดังปรากฏหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นจากจดหมายของหัวหน้าพ่อค้าชาวฮอลันดาผู้หนึ่งชื่อ แลมเบิร์ต จากอบเสนเฮน (Lambert Jacobsen Heyn) เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2153 ระบุว่า ได้ส่งหมูเบคอน จากเมืองพระนครศรีอยุธยาไปให้นายวิกเตอร์ สปรินซ์เกล หัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาที่เมืองปัตตานี จำนวน 87 หมู โดยเรือสำเภาของออกพระโชดิก (Oppra Tjedick)²⁶⁶ อีกทั้งพ่อค้าฮอลันดาที่ปัตตานี ยังต้องรอรับ อาหารทุกชนิดจากเรือฮอลันดาที่มาจากหมู่เกาะโมลุกกะทุกครั้ง หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า ชาวยุโรปที่อยู่ในเอเชียยังคงบริโภคอาหารยุโรป แม้ว่าจะดำเนินชีวิตอยู่ในเอเชีย ชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาก็ไม่น่าจะมีความ

²⁶⁴ กรมศิลปากร, บันทึกสัมพันธ์ไมตรีฯ เล่ม2, หน้า110.

²⁶⁵ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม3 (กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า,2507), หน้า193.

²⁶⁶ นันทา สุกกุล, เรื่องเดิม, หน้า21.

ต้องการที่แตกต่างไปจากกระบวนการนี้ จึงปรากฏร่องรอยของอาหารและขนมแบบโปรตุเกส ทั้งในเอกสารประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมไทย ดังจะอธิบายได้จากองค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ใน "นิทรรศการขนมนานาชาติ" ซึ่งจัดโดยภาควิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี พ.ศ.2541 นิทรรศการดังกล่าวได้จำแนกกลุ่มขนมหวานของไทยที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมโปรตุเกส คือ ทองหยิบ ฝอยทอง ทองหยอด บ้าบิ่น ลูกชุบ ขนมฝิง ทองม้วน หม้อแกง ขนมไข่ กะหรี่ปั๊ป (ซึ่งชุมชนย่านโบสถ์คอนเซ็บชัน สามเสนยังทำอยู่แต่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ขนมปะแตง) มีคำอธิบายถึงแหล่งกำเนิดของขนมบางอย่าง เช่น ในประเทศโปรตุเกส ขนม ตรูซุช ดาช กัลด์ซ (Trouxos das caldas) เป็นต้นคำสำหรับของขนมทองหยิบ ขนมเกลชาดาซ ดี กูอิงบรา (Queljadas de coimbra) เป็นต้นคำสำหรับของขนมบ้าบิ่นของไทย ซึ่งในโปรตุเกสจะมีเนยแข็งเป็นส่วนผสมแต่ในไทยใช้มะพร้าวแทน ลูกชุบ(Massapães) เป็นขนมประจำท้องถิ่นของแคว้นอัลการ์วี (Algarve) ในโปรตุเกส มีเมล็ดอัลมอนต์เป็นส่วนผสมสำคัญแต่ในไทยใช้ถั่วเขียวแทน ผู้รู้กล่าวว่าในอดีตบาทหลวงและแม่ชีในประเทศโปรตุเกส ได้รับการยอมรับว่าเป็นเจ้าคำสำหรับการประดิษฐ์คิดค้น และมีการทำขนมหวานชนิดใหม่ๆ ออกมาเผยแพร่เสมอ* การชี้ให้เห็นถิ่นกำเนิดของขนมโปรตุเกส ที่เข้ามาเผยแพร่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา ทำให้ทราบว่าสมาชิกของชุมชนโปรตุเกสส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์กับบรรพบุรุษ ซึ่งเดินทางมาจากอัลการ์วี และกูอิงบรา เป็นต้น

ในสมัยอยุธยาหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กล่าวถึงตลาดขายขนมชนิดต่างๆ อาทิ ถนนย่านป่าขนม ถนนย่านขนมจีน ย่านตำบลหัวสาระพา และถนนหน้าวัดมหาธาตุ ถนนย่านขนมนี้

---

* จดหมายของมองซิเออร์ เดอ โลทีแยร์ ถึงผู้อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศ วันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2292 ระบุว่า บาทหลวงโยเซฟ มอนตันนา คณะเยซูอิต ได้นำ "เครื่องกวนไปให้ออกญาพระคลัง และขุนนางผู้ใหญ่ เพื่อเป็นการทอดไมตรีต่อบุคคลทั้งสอง ดูประชุมพงศาวดารเล่ม22. หน้า203.

...ชาวบ้านย่านนั้นทำขนมขาย แลนั่งร้านขายขนม ชะมด กงเกวียน สามเกลอ หินฝนทอง ขนมกรุป ขนมพิมพ์ถั่ว ขนมสำปะนီ แลขนมแห้งต่างๆ ชื่อตลาดป่าขนม²⁶⁷

ส่วนถนนย่านขนมจีน มีหลักฐานกล่าวว่า

...มีร้านโรงจีน ทำขนมเปีย ขนมโก๋ เครื่องจันอับ ขนมจีนแห้ง ขายเป็นร้านชำชื่อตลาดขนมจีน...²⁶⁸

ย่านตำบลหัวสาระพา มีโรงทำเครื่องจันอับและขนมแห้งของพ่อค้าจีน ส่วนถนนหน้าวัดมหาธาตุมีพ่อค้าจีนมาคอยเอาข้าวพอง ตังเมมาแลกของต่างๆ²⁶⁹ นอกจากขนมเหล่านี้แล้ว ยังมีการทำขนมลอดช่องส่งขายให้แก่ชาวเมืองบริเวณบ้านกวนลอดช่อง อันเป็นย่านที่อยู่อาศัยของแขกตานี หรือแขกมุสลิมจากเมืองปัตตานี²⁷⁰ จนถึงกับทำให้ย่านนี้ได้ชื่อว่าบ้านกวนลอดช่อง หรือบ้านลอดช่องมาจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่เข้าใจกันดีว่า ขนมเปีย ขนมโก๋ เครื่องจันอับและขนมจีนแห้ง เป็นขนมที่ชาวจีนทำขึ้น และขนมลอดช่องนั้นเดิมทีเป็นของชาวมุสลิม เนื่องจากมีส่วนประกอบของน้ำตาล กะทิ แป้งและใบเตย อันเป็นสินค้าส่วนหนึ่งที่น่ามาจากหัวเมืองทางปักษ์ใต้²⁷¹ ประเด็นสำคัญคือขนมซึ่งชาวบ้านในย่านป่าขนม "ทำขายและนั่งร้านขาย" นั้น หากมองอย่างผิวเผิน อาจเห็นว่าล้วนเป็นขนมไทยทั้งสิ้นได้แก่ขนมชะมด กง เกวียน สามเกลอ หินฝนทอง กรุป พิมพ์ถั่ว และสำปะนီ ขนมหดังกล่าวมักเป็นส่วนหนึ่งของขนมในงานพิธีมงคล อาทิ งานแต่งงาน งานขึ้นปีใหม่ งานบุญวันนักขัตฤกษ์ต่างๆ และงานฉลองเลื่อนชั้นยศ เลื่อนตำแหน่ง เป็นต้น²⁷² แต่เมื่อกล่าวถึงขนมไทยแท้ๆ จากการศึกษาได้พบว่า ส่วนประกอบหลักของขนมไทย มักหนีไม่พ้นของสามสิ่ง คือ แป้ง น้ำตาล และมะพร้าว

²⁶⁷ ปรีดา ศรีชลาลัย (บรรณาธิการ), เรื่องเดิม, หน้า21.

²⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า21.

²⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า22-23.

²⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า56.

²⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า58-59.

²⁷² ขวัญใจ เอ็มใจ, "ความหมายใต้ปรากฏการณ์ความหวานขนมไทย" สารคดี 70 (ธันวาคม 2533):99-100.

นำมาคลุกเคล้าผสมผสาน คัดแปลงตามสัดส่วนที่เหมาะสม ด้วยวิธีต่างๆ อาทิ ต้ม นึ่ง ทอด จี่ ผิง ฯลฯ ก็จะได้ขนมไทยมากมายหลายชนิด และมีคำอธิบายของผู้ใหญ่สูงอายุซึ่งว่า สมัยโบราณ คนไทยไม่ได้กินขนมกันทุกวัน หากแต่จะได้อีกก็ต่อเมื่อมีงานนักขัตฤกษ์ หรืองานบุญสำคัญเท่านั้น²⁷³ ขนมไทยที่กินกับน้ำกะทิ และทำเลี้ยงแขกในงานบุญเสมอ ก็คือ ขนมสี่ถ้วย ซึ่งหมายถึง ไข่กบ(เม็ดแมงลัก) นกปล่อย(ลอดช่อง) มะลิลอย(บัวลอย) และอ้ายคือ(ข้าวเหนียวน้ำวุ้น)²⁷⁴ ส่วนขนมที่ใช้เลี้ยงในงานมงคลต่างๆ ได้แก่ ขนมชั้น ขนมจ่ามงกุฎ ขนมกง ขนมสามเกลอ ขนมชะมด ขนมบ้าบิ่น ขนมหม้อแกง ขนมปุยฝ้าย ขนมถ้วยฟู ขนมเทียนแก้ว ขนมทองหยิบ ขนมทองหยอด ขนมทองพลุ ขนมทองเอก ขนมทองโปร่ง ขนมทองม้วน ขนมฝอยทอง เป็นต้น ขนมบางชนิดไม่เพียงแต่จะประกอบ ด้วยแป้ง และน้ำตาลเท่านั้น ยังมีส่วนผสมสำคัญของขนมไทยนั้นๆ ผู้เชี่ยวชาญการทำขนมท่านหนึ่งเชื่อว่ามารี ปิโน คี กวีอุมาร์ ภรรยาชาวโปรตุเกสของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์* ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "ท้าวทองกิบม้า" ตำแหน่งเวสศกลาง ถือศักดิ์นา 400 ได้เป็นผู้กำกับกรพนักงานของหวานเป็นผู้นำมาเผยแพร่ กล่าวคือ

ท่านท้าวทองกิบม้าผู้นี้เป็นต้นสั่งสอนให้ชาวสยามทำของหวานคือ ขนมทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมทองโปร่ง ทองพลุ ขนมผิง ขนมฝรั่ง ขนมจิง ขนมไข่เต่า ขนมทองม้วน ขนมสัมปันนี ขนมหม้อแกง เป็นต้นเหตุเดิมที่ท้าวทองกิบม้าทำ และสอนให้ชาวสยาม...²⁷⁵

ดังนั้นแม้ว่าหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมจะมีได้บอกว่า บรรดาขนมทั้งหลายซึ่งถูก "ทำขาย" และ "นั่งร้านขาย" ในตลาดย่านป่าขนม อันได้แก่

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า95.

²⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า100.

* อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน ระบุว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นท่านผู้หญิงของฟอลคอนในปี พ.ศ.2262 เวลานั้นท่านได้รับเกียรติเป็นต้นห้องเครื่องหวานของพระเจ้าแผ่นดิน ท่านเกิดในกรุงสยามในตระกูลอันมีเกียรติและในเวลานั้นท่านเป็นที่ยกย่องนับถือแก่คนทั่วไป..." ดู สุพรรณิ กาญจนันฐิติ, เล่มเดิม, หน้า62.

²⁷⁵ ปรีดา ศรีชลาลัย, เรื่องเดิม, หน้า108.

ขนมชะมด ขนมกง ขนมเกวียน ขนมสามเกลอ ขนมหินฝันทอง ขนมกรุป ขนมพิมพ์ถั่ว
ขนมสำปะนီ และขนมแห้งต่างๆ เป็นขนมชื่อไทยซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากขนมโปรตุเกส
แต่ส่วนผสมหลักของขนมเหล่านี้อันได้แก่ แป้งถั่วเหลือง แป้งมัน และไข่แดง เป็นสิ่งบ่ง
ชี้ให้เห็นที่มาดั้งเดิมของขนมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี โดยขนมกงเกวียน ทำจากแป้ง ถั่ว
คลุกน้ำตาล ปั้นเป็นรูปตั้งรูปกงเกวียน มีฝอยทองคลุม ฝอยดังกล่าวทำจากแป้ง ถั่ว ผสม
ไข่แดง ทอดน้ำมันโรยเป็นฝอย²⁷⁶ ขนมกงขนมเกวียน จึงจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับขนม
ฝอยทอง (fios de ovos) ทองหยิบ ทองหยอด และทองม้วน ของชาวโปรตุเกส ขนม
ชะมด ขนมสามเกลอ และขนมหินฝันทองต่างก็มีส่วนผสมของแป้งและน้ำตาลทอดน้ำ
มันหรือ คั่วให้สุกก่อนจะปั้นแต่งให้มีรูปลักษณะตามชื่อขนม ขนมกรุปนั้นอาจจัดอยู่ใน
กลุ่มขนมขนมกรอบเค็ม ซึ่งโปรตุเกสเรียกว่า "Coscorões" ส่วนขนมพิมพ์ถั่วอาจหมายถึง
ขนมซึ่งหมอบรัดเลย์เรียกว่า "ขนมคบดี" ทำโดยเอาแป้งถั่วเหลืองมาคั่วให้สุก คลุกเข้ากับ
น้ำตาลให้หวานแล้วพิมพ์เป็นรูปต่างๆ²⁷⁷

การที่หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมระบุว่า พ่อค้าจีนเป็นผู้
ผลิตและจำหน่ายขนมแบบวัฒนธรรมจีน อาทิ ขนมโก๋ ขนมเปีย และขนมจันอับ อาจ
เชื่อมโยงไปถึงการตีความว่าผู้ค้าขนมแบบโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา น่าจะ
เป็นชาวบ้านจากชุมชนโปรตุเกสได้ด้วย แต่เนื่องจากหลักฐานคำให้การฉบับนี้ได้บันทึก
ชื่อขนมดังกล่าวเป็นคำเรียกภาษาไทยอย่างชัดเจนแล้ว แสดงให้เห็นว่าขนมดังกล่าวได้
ผ่านขั้นตอนพัฒนาการ การผสมผสานและการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมระหว่างสยาม
กับโปรตุเกสมาเป็นเวลานานพอสมควร จึงทำให้เชื่อว่าผู้ขายขนมไทยอิทธิพลโปรตุเกส
ในเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นกลุ่มคนที่อาจมีความสัมพันธ์กับชุมชนโปรตุเกสเป็นอย่างดี
โดยอาจเป็นการโยงโยสายสัมพันธ์ชั้นที่เครือญาติ หรือเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความ
รู้ในการทำขนมเหล่านี้มาจากชุมชนโปรตุเกสผ่านทางราชสำนัก ดังได้กล่าวไปแล้วข้าง
ต้น การที่หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม มีได้กล่าวถึงขนมไทยประเพณี
หรือขนมไทยแท้แต่ดั้งเดิม อาทิ ข้าวเหนียวแดง ข้าวต้มผัด ข้าวเม่าคลุก ขนมต้มต่างๆ
รวมไปถึงขนมสี่ถ้วย (คือไข่กบ นกปล่อย มะลิลอย อ้ายตื้อ) ฯลฯ คงจะมีสาเหตุมาจาก

²⁷⁶ แคนบิช บรัดเลย์, เรื่องเดิม, หน้า74-75.

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า74-75.

ขนมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตของชาวสยาม ซึ่งแต่ละบ้านแต่ละเขต แขวงสามารถทำกินกันเองได้โดยไม่ต้องซื้อหา ขณะที่การทำขนมแบบเงินต้องทำโดยชาวจีน ขนมแบบโปรตุเกสก็จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ความรู้และความชำนาญพิเศษซึ่งน้อยคนนักจะมีโอกาส ฝึกฝนจนสามารถทำขายได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ขนมอิทธิพลทางวัฒนธรรมโปรตุเกส จึงถูกกล่าวถึงในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ในฐานะสิ่งพิเศษในสังคมเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งจะต้องซื้อด้วยเงินจึงจะมีโอกาสได้ลิ้มรสขนมดังกล่าว

หลักฐานจดหมายของบาทหลวงฝรั่งเศสชิ้นหนึ่ง อาจบ่งบอกถึงความ มีระดับความมีหน้ามีตา และความมีรสนิยม ในการบริโภคขนมหวานของชุมชนโปรตุเกสได้เป็นอย่างดี เนื่องด้วย แม้แต่ราชสำนักสยาม ยังต้องเกณฑ์ขนมหวานจากพวกเข้ารีตโปรตุเกสเข้าไปบริโภคในพระราชวัง เนื่องในโอกาสนักขัตฤกษ์ที่ละมากๆ²⁷⁸ ได้ กล่าวคือ

ในเวลานี้ได้เกิดการลำบากขึ้นในการที่พวกเข้ารีตบางครัว ต้องถูกเกณฑ์ให้ทำของหวานแก่พระเจ้าแผ่นดินในวันนักขัตฤกษ์ ในวันชนิดนี้พระเจ้ากรุงสยามก็มีรับสั่งให้พวกเข้ารีตเหล่านี้ทำของหวานเป็นอันมากอ้างว่าสำหรับงานนี้งานนั้น เป็นต้นว่าสำหรับงานพิธีล้างศรีษะซึ่งถือกันว่าเป็นพระเจ้าองค์หนึ่ง หรือสำหรับงานไหว้พระพุทธรูปบัดนี้ ครั้นพวกเข้ารีตได้รับคำสั่งให้ทำของหวานตามรับสั่ง พวกนี้ก็ตอบว่าเขาไม่เข้าใจว่าช่างอะไร แต่ก็คงทำตามคำสั่งหาขัดพระราชโองการไม่ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเขาตอบดังนี้จะเป็นด้วยความโง่เขลาหรืออย่างไร แต่ข้าพเจ้าเองก็ไม่เห็นด้วย"²⁷⁹

แม้ว่าครอบครัวที่ถูกเกณฑ์ไปทำขนมหวานจะไม่ใคร่พอใจต่อการถูกเกณฑ์เท่าใดนัก แต่ก็ไม่อาจขัดพระราชโองการได้ จดหมายข้างต้นเป็นหลักฐานยืนยันได้เป็นอย่างดีว่านอกจากท้าวทองกีบม้า ภรรยาของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์จะได้รับราชการเป็นนาง

²⁷⁸ "รายงานของบาทหลวง เดอโลลีเยร์" ประชุมพงสาวดาร เล่ม 22, หน้า 204.

²⁷⁹ "จดหมาย ม. คูบัว ถึง ผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2292" ประชุมพงสาวดาร เล่ม 22, หน้า 236.

คันท้องเครื่องหวาน²⁸⁰ หรือวิเศษกลางแล้วยังอาจมีหญิงเชื้อสายโปรตุเกส จากชุมชนโปรตุเกส ติดตามเข้าไปรับราชการในราชสำนักสยาม สืบต่อกันมาด้วยก็ได้ เห็นได้จากตำแหน่งวิเศษกลาง นอกจากทำวทองกิบมาแล้ว ยังมีทำวทองพยศอีกผู้หนึ่ง²⁸¹ ที่ได้ว่าของหวาน ในกรมวิเศษกลาง ตามหลักฐานในทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และลูกมือทำขนมหวานก็คือคนจากชุมชนโปรตุเกสนั่นเอง การมีชื่อเสียงในเรื่องการทำอาหารเครื่องหวานอันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติโปรตุเกส เป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา น่าจะเป็นกลุ่มคนที่บริโภคน้ำตาลมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในขณะนั้น

สรุป

ชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นชุมชนพ่อค้าและทหารรับจ้างซึ่งเริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2059 สมาชิกของชุมชนแห่งนี้นอกจากจะมีบทบาททางการทหารและการค้าแล้วยังมีบทบาทอยู่ในราชสำนักสยาม บทบาทของการเป็นทูตสยาม บทบาทของการสนับสนุนกลุ่มอำนาจทางการเมืองและบทบาทในการเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิก ภายใต้อิทธิพลและวัฒนธรรมการกินอยู่ของชาวโปรตุเกสยังมีความสำคัญและถูกถ่ายทอดและผสมผสานในเมืองพระนครศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่องด้วย

การมีบทบาททางการทหารของชุมชนชาวโปรตุเกสในลักษณะของการเป็นที่ปรึกษาทางทหาร ทหารรักษาพระองค์ และทหารปืนใหญ่ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ บทบาทเช่นนี้ส่วนหนึ่งอาจจัดอยู่ภายใต้นิยามของทหารอาสา อันหมายถึงทหารต่างชาติที่ถูกเรียกหรือเกณฑ์ไปรบเมื่อเกิดสงครามหรือความไม่สงบภายใน โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน นอกจากบำเหน็จและผลประโยชน์ภายหลังเหตุการณ์จบสิ้นลง ทหารโปรตุเกสอีกส่วนหนึ่งได้รับราชการเป็นทหารรับจ้างที่ได้รับค่าตอบแทนรายเดือนอย่างแท้จริงในกรมทหารฝรั่งแม่นปืน ดังปรากฏหลักฐานชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยเชื้อสายของชาวโปรตุเกสใน

²⁸⁰ สุพรรณิ กาญจนัญญิตติ, "จดหมายเหตุเอเล็กซานเดอร์ แฮมิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม" อักษรศาสตร์ ปีที่ 11 ฉ.1 กันยายน 2531, หน้า 62.

²⁸¹ "ตำแหน่งนาพลเรือน" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 222.

ชุมชนแห่งนี้ได้รับราชการเป็น "ทหารรับจ้าง" อยู่ในกรมทหารฝรั่งเศสแผ่นดินจนกระทั่งถึงสมัยธนบุรีเลยทีเดียว

สำหรับทางด้านการค้า การที่ทางการโปรตุเกสมิได้ส่งเสริมการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างสยามกับโปรตุเกสเป็นโอกาสให้พ่อค้าเอกชนของอนุญาตเข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในเมืองพระนครศรีอยุธยาจนได้รับผลประโยชน์ทางการค้า โดยได้รับพระราชทานสิทธิพิเศษจากราชสำนักสยามมากมายก่อนการเข้ามาของชาวยุโรปชาติอื่น การค้าที่เกิดขึ้นอย่างคึกคักภายใต้การดำเนินการของพ่อค้าชาวโปรตุเกสในเอเชียโดยภาพรวมทำให้มีการนำภาษาโปรตุเกสมาใช้เป็นภาษากลางทางการค้าอย่างกว้างขวางทำให้ขุนนางสยามส่วนหนึ่งต้องศึกษาภาษาโปรตุเกส ชาวโปรตุเกสในชุมชนที่เมืองพระนครศรีอยุธยาจึงมีโอกาสรับราชการเป็นล่ามภาษาโปรตุเกสด้วยอีกบทบาทหนึ่ง จึงปรากฏว่ามีภาษาโปรตุเกสตกค้างอยู่ในภาษาไทยจำนวนมากไม่น้อย นอกจากนี้ยังมีส่วนทำให้ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับสยามแล้วถ่ายทอดเป็นภาษาฝรั่งเศสออกเผยแพร่อย่างกว้างขวาง การเข้ามาของชาวฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศสทำให้ผลจากการค้าผ้าไหม เครื่องถ้วย หนังสัตว์ ดีบุก ทองแดง พริกไทย ของป่านานาชนิด ฯลฯ ของโปรตุเกสถูกแบ่งปันไปจนแทบหมดสิ้น เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความบาดหมางระหว่างชาวโปรตุเกสกับทางการสยามและชาวต่างชาติ ต่างๆ ที่เข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์ของพวกเขา ทำให้พวกเขาต้องดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อฟื้นฟูสถานะทางเศรษฐกิจของตนให้เหมือนเดิม อาทิ การเข้าหาออกญาพระคลัง (รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) การใช้วาทะโจมตีพ่อค้าฮอลันดา (รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม) การแสดงความรังเกียจบาทหลวงและพ่อค้าชาวฝรั่งเศส (รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์, สมเด็จพระเพทราชา) เป็นต้น แต่ท้ายที่สุดเมื่อสยามหมดความไว้วางใจต่อชาวตะวันตก การจ้างผู้ชำนาญการชาวยุโรปให้รับราชการในราชสำนักก็สิ้นสุดลง หลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีร่องรอยของการจ้างทหารเชื้อสายครึ่งชาติจากชุมชนโปรตุเกสรับราชการเป็นทหารรับจ้างในกรมทหารฝรั่งเศสแผ่นดินเท่านั้น

การรับราชการในราชสำนักสยามของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาทำให้พวกเขามีส่วนช่วยเหลือให้คนชาติโปรตุเกสหรือแม้แต่ชาวญี่ปุ่นรอดพ้นจากการถูกลงโทษรุนแรงหลายครั้ง นอกจากนี้ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนที่โปรตุเกสจะหมดอิทธิพลทางทะเลในเอเชีย(รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม) ยังปรากฏหลักฐานของการ

แต่งตั้งให้ชาวโปรตุเกสร่วมเดินทางไปกับคณะทูตสยามเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการรัฐโปรตุเกสแห่งอินเดียหลายครั้งดังปรากฏในพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ (พระเจ้าทรงธรรม) พ.ศ.2159 และในหลักฐานของสเปนอย่างชัดเจน เป็นต้น

การที่ชุมชนโปรตุเกสมีขนาดใหญ่และสมาชิกของชุมชนสืบทอดการมีความสามารถในการใช้อาวุธต่อสู้ป้องกันค่อนข้างสูงทำให้พวกเขาถูกดึงเข้าไปเป็นกำลังสนับสนุนกลุ่มอำนาจทางการเมืองหลายครั้ง ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากนี้ยังเกือบถูกเจ้าฟ้านเรนทร์พระโอรสสมเด็จพระเจ้าท้ายสระสะสมเป็นฐานอำนาจทางการเมือง แต่ด้วยสถานการณ์หลายอย่างไม่เอื้ออำนวยทำให้ไม่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้น ชุมชนชาวโปรตุเกสเป็นชุมชนชาวโรมันคาทอลิกขนาดใหญ่ในเมืองพระนครศรีอยุธยา มีโบสถ์คาทอลิกตั้งอยู่ในชุมชนถึง 3 แห่ง การปฏิบัติศาสนกิจตามประเพณีทางศาสนาของพวกเขาได้รับความสนใจจากชาวสยามไม่น้อย เนื่องจากพิธีกรรมของชาวคาทอลิกมักแสดงออกถึงความหรูหราสง่างาม โดยเฉพาะการบรรเลงดนตรีขณะประกอบศาสนพิธีเป็นสิ่งดึงดูดใจของชาวสยามแต่การเผยแพร่ศาสนาให้แก่ชาวสยามและชาวมอญได้ผลน้อยมากเนื่องจากในระยะหลังถูกทางการสยามออกกฎหมายกีดกันเสรีภาพในการนับถือและเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิก โดยมีเหตุผลเพื่อความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักรสยาม นอกจากนี้เมื่อโปรตุเกสหมดอิทธิพลทางทหารในเอเชียแล้วนโยบายการเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิกในสยามได้ตกไปอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสแทน

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองพระนครศรีอยุธยาทำให้วัฒนธรรมการกินอยู่ของชาวโปรตุเกสถ่ายทอดออกสู่สังคมสยาม โดยเฉพาะการรับประทานอาหารหวานซึ่งแต่เดิมในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นอย่างน้อยชาวโปรตุเกสมักถูกเกณฑ์ให้ไปทำขนมแบบโปรตุเกสที่ละมากๆเพื่อใช้ในงานเฉลิมฉลองวันนักขัตฤกษ์ ประเพณีดังกล่าวสืบทอดมาถึงปัจจุบันเมื่อมีการทำบุญในงานมงคลจะมีการนำขนมประเภทฝอยทอง ทองหยิบ ทองหยอด ฯลฯ มาจัดเลี้ยงแสดงให้เห็นถึงความพิเศษของวัฒนธรรมโปรตุเกสที่ผสมผสานอยู่ในสังคมไทย